

A JÖVŐ KÉRDÉSEI
ELSŐ KÖTET

A MI ÚTJAINK
(MAGYARORSZÁG JÖVŐJE)

ÍRTA:
ÁGOSTON PÉTER

A NAGYVÁRADI TÁRSADALOM.
TUDOMÁNYI TÁRS. KIADÁSA. 1916

Előszó.

A háború rossz üzlet az embereknek, hogyha csak az a kérdés dől el benne, hogy utána jobban, vagy egyáltalában fognak-e élni. Ez túlságosan nagy kockázat

A háború veszedelem á nemzetekre, hacsak egyes nemzetek leigázásával és nem a leigázottak felszabadításával jár. Nemzetnyi ember pusztul el ebben a veszélyes játékban, amelyben nemzeti léttel szemben nemzeti lét – a tét.

S mégis van háború, mert volt háború. De nem mindig lesz. Ezért keresi a háború közepén mindenki a háborúk örök végét: a békét.

Keresi, aki bevallja és keresi, aki tagadja.

Én is kerestem s kerestem azért, mert a háború célja nem lehet, nem szabad, hogy a mások leigázása legyen. S ha e feletti aggodalmamban egyoldalú voltam, ha hibát láttam sokunk gondolkozásában, úgy ezt csak a magunk sorsa feletti aggodalmamban láttam. Mert sokan járnak ma a Kárpátoktól az Adriáig, akik nem akarják megérteni, hogy a foglalás, a mások leigázása, újabb háborúk forrása.

Én megborzadok ettől a gondolattól és megértésre hívlak fel olvasóm – megértésre és nem gyűlöletre.

Nagyvárad, 1916 május 1.

Ágoston Péter.

Nemzetek sorsát csak egy időre
döntik el a fegyverek . . .

I. FEJEZET.

A népek útja.

1. Sokféle eszmény.

A világháború fürgetege minden európai népre nézve felvetette azt a kérdést, hogy mi lesz vele. De mindenek előtt legnagyobb nyomatékkal a kis népek előtt vetette fel. Innen van az, hogy olyan sok vita folyik arról a kis országokban, hogy mi lesz, mi legyen, mi lehet belőlük?

Előttünk is felvetette a háború ezt a kérdést és igen sokan egyszerűen úgy vélik a feleletet megadhatni, ahogyan a háború kimenetelét látják. Pedig a történelem arra tanít, hogy a háború kimenetele nem okvetlen van hatással a népek sorsára, hogy a háborúban kifejtett ellenséges vagy barátságos erő a népek fejlődésének, az államok alakulásának, országok történetének csak egyik tényezője, de nem egyetlen tényezője.

Az államok fejlődését földrajzi fekvésük, népük, nyelvük, termelésük, fejedelmeik hatalma, a fejedelmek egymáshoz való viszonya, a nemzetközi helyzet és sok más tényező irányította. Ezek az u. n. történelmi erők, melyeket összefoglaló néven a *történelem*-nek is szoktak nevezni.

Egyetlen népre nézve is alig lehet kimutatni, hogy a felsorolt erők közül melyik milyen erővel hatott, pedig a történelemben visszanézni sokkal könnyebb, mint előrelátni. Könnyebb a

múltra nézve kimutatni a fejlődés tényezőit már csak azért is, mert az emberek primitívebb voltára való tekintettel, a népek sokkal egységesebbek voltak.

Ma a legmagasabb műveltségi fokon állók mellett vannak minden népben számosan, akik alig állanak magasabb fokon, mint félezer év előtt a nép átlaga. A nagyműveltségűek mellett ott vannak azok, akiknek az állami élet olyan nagy rejtély, melyet nem tartanak megfejthetőnek, sőt amelyen nem is gondolkoznak.

De maga a kultúra is annyiféle águ, hogy az egyik ág művelői idegenebbek egy másik tudomány vagy művészi ág művelőihez, mint egy más nép ugyanazon tudományának vagy művészetének művelőjéhez. Mert a gépeknek is van nyelve és a számok nyelvét is megérti a matematikus, mint ahogyan a kottát a zeneértő.

Az egy kulturágban foglalkozók közt van nemzetköziség és a tárgy szereteténél fogva közös érzelem, van összetartás. De van összetartás azok közt is, akik azért értik még egymást, mert egy nyelvet beszélnek. Hogy melyik tényező alkalmasabb az embereket a legerősebb és legszorosabb egységbe foglalni, ez tulajdonképpen az a kérdés, amely körül a háborúval kapcsolatos viták folynak.

Sokan azt tartják, hogy a gazdasági érdekek a legerősebb kapcsokat hozzák létre és ezért a jövő állam alakulásának egyetlen tényezője a gazdasági érdek lesz. Elfelejtik, hogy a háború előtt a világ proletárjai gazdasági érdekeik alapján már egyesültek és most nemzetek, államok s alávetettség szerint harcolnak egymás ellen. Elfelejtik, hogy volt gazdaságig alapú nemzetköziség az agráriusok közt is és hogy gazdaságtudományi tétel volt, hogy az egyenlő gazdasági erejűeknek és az ugyanegy foglalkozási ágaknak érdeke azonos.

Kérdés, hogy mennyi tanulságot nyújthat a távolabbi múlt és mennyit a világháború. Ezt azért kell megállapítanunk, hogy megláthassuk, merre vihet a magyarok útja? Hogy megláthassuk, mely lehetőségek szólnak Közép-európa mellett s melyek ellene.

2. Földrajzi kényszerűségek.

I. Hogyha nagy hegyek alá ér a vándor, hogyha nagy víz áll útjába, megáll s bár szeretné tudni, hogy mi van a hegyeken, a vizén túl, még sem siet át rajta, hanem a hegyek alján, a víz mentén folytatja útját. Így a népek is amikor vándorútra kelnek, ritkán mennek át a nagy hegyeken s ha átmennek is rajtuk, akkor a másik oldalon, az akadályon túl telepednek le.

Európa országai ezért legnagyobbbrészt nagy hegyláncokig terjednek. Spanyolország, Franciaország, Olaszország, Magyarország, Németország, Svédország, Norvégia, Oroszország. Ázsiában Perzsia, India, China ugyanígy a természetes határokon belül alakult ki.

E határokon belül az idők folyamán rendszeren egy nyelv, egy vallás, egy állam alakul. De épen így a földrajzi helyzet nem kis mértékben járul hozzá ahhoz is, hogy valamely területen elterjedt nyelv, született felekezet, de különösen kialakult állam az útjában álló akadályokon és természetes határokon túl iparkodjék terjeszkedni. A magyar királyok pl. Mátyás királytól kezdve az erdélyi fejedelmeken keresztül sokszor megkísérelték, hogy hatalmukat a Kárpátokon túlra terjesszék. Ez a törekvés azonban csak akkor sikerült, amikor Magyarország s Ausztria egyesülése után az uralkodó ház országai nemcsak a Kárpátokon keresztül, hanem a Kárpátok lánc felett is érintkezettek.

Németország összefüggő sík területén egységes nyelv keletkezett. De amióta kialakult a német egység, azóta Németország határait Dánia felé, tehát idegen nyelvterületre is előre toltta. E kérdés megítélésénél nem szabad, hogy megzavarjon az a néhány év különbség, mellyel a dán területek elvétele a német császárság alapítását megelőzte. Amióta pedig a német egység még jobban megerősödött, azóta kétségtelenül megláthatók azok a törekvések, melyek a Rajna torkolatának elfoglalására irányulnak.

Oroszország részéről mindig felismerhetők voltak azok a törekvések, melyeknek célja az összefüggő nagy területnek a nagy tengerekkel való összekötése volt, mert földrajzi szempontból mi sem természetesebb, minthogy a Dnyeszter, Dnyeper s a Don folyók medrének folytatásában fekvő s ezeknek mintegy torkolatát alkotó Fekete tengert magának akarja megszerezni.

A földrajzi helyzet hozta magával, hogy Magyarország mai, kétségtelenül természetes határai közt megmaradt és a mai napig fenáll, jóllehet ezen a területen nem egy, hanem több nép lakik, mely több nyelvet beszél s az is természetes, hogy az e területen lakó népeknek erőbeli aránya a magyarokhoz, mint legelősebb néphez képest, csökkent. De az is természetes, hogy abban az arányban, amint a forgalom legyőzi a Kárpátok láncát, ez a fejlődés megváltozik és a nemzetiségek a határon túl élő testvéreik felé tekintenek.

Németország egynyelvűségét is az összefüggő nagy sík biztosította, mely előmozdította, hogy az eredetileg szláv Brandenburg, Pomeránia, Szilézia németté lett. Épúgy, mint ahogy angollá lett Skótország, mint ahogy franciává lett a Bretagne vagy Savoya s az Alpések nyugati részén lakott olasz nép. A Duna élesen

választja el a bolgárokat a románoktól, szerb hegyek a szerbeket a bolgároktól. A csehek az északi németektől is a nagy hegyek védelme alatt maradtak meg.

II. Ha már most a földrajzi kényszerűségeket a történelemre gyakorolt hatásukban nézzük, akkor azt látjuk, hogy a régi világ emberisége egészen a földközi tenger rabságában volt. A körülötte elterülő országokban lakó népek voltak az egyedüli számbajövő népek. Annyira, hogy olyan területeken, ahol ma alig van élet, akkor a földrajzi kényszerűségek hatása alatt hatalmas birodalmak álltak fen, mint a phoeniciaiké, Karthágó, majd az arab birodalom.

Amerika felfedezése következtében a világ súlypontja nyugat felé tolódik. És ez a körülmény azt is igazolja, hogy az emberiség történetére sokszor nem a tényeknek, hanem a tények ismeretének van nagyobb jelentősége. Mihelyt ugyanis valamely körülményt megismerünk, számításba vesszük azt s mihelyt számításba vesszük, akkor befolyásolja életünket. Persze e tekintetben nem az egyes ismerete és számításai a lényegesek, hanem az összességéi. Az összességnek ez az ismerete és számítása a kultúra egy része.

III. Amikor kisebb népek és kisebb alakulások fejlődésének tényezőjét akarjuk megállapítani, akkor természetesen a föld részletesebb tagoltságát is szem előtt kell tartanunk. A nagy tengereken kívül a folyamok s folyók, sőt patakoknak, vízvásztóknak, hágóknak is jut szerep.

Ha pl. csak Magyarországot tartjuk szem előtt, akkor megint kell, hogy feltűnjön az, hogy vízrendszerünknek az ország politikai alakulására rendkívüli hatással kellett lennie,

mert hiszen a Poprád, Dunajec, Olt, Zsil, Bodza s Tatroszon kívül se folyó, se patak ki nem folyik az ország határán. Viszont azonban az a körülmény, hogy nyugat felé hiányoznak a természetes elválasztó vonalak, kellett, hogy politikailag is éreztesse hatását s valószínű, hogy nem kis mértékben hatott közre az Ausztriával való politikai egyesülés irányában.

Mátyás királynak az a törekvése viszont, hogy Sziléziát magának megszerezze, nem kis mértékben tört meg azon, hogy Magyarország legmagasabb hegysége a Tátra s hegyvidékének legtekintélyesebb része az ország gerince és Szilézia közé esik. Olyan nagy ez a hegyvidékadta természetes akadály, hogy kérdéses, vajjon ma is lehetséges volna-e Ausztria nélkül Németországgal egy tartósabb politikai szövetség.

Figyelembe kell azonban vennünk azt a körülményt is, hogy a forgalom eszközei ma lényegesen nagyobb akadályokat képesek legyőzni, mint a múltban. Az a kérdés, hogy mekkorákat, még nincs eldöntve. Mivel azonban a politikai alakulatokra nemcsak az a körülmény gyakorol befolyást, hogy milyen gyorsan lehet eljutni az egyik nép központjából a másik nép központjába, hanem az is, hogy egymáshoz közel, sőt egymással határosán mekkora tömegek laknak, tehát az is szükséges a Németországgal való politikai egyesüléshez, hogy Magyarország északi részén nagyobb néptömeg lakjék az eddiginél. Az országok közti összeköttetést nemcsak a közlekedési eszközök, hanem az egymáshoz közel lakó tömegek is fentartják.

Nyugaton a magyarság széles vonalon érintkezik az Alpések keleti lejtőin mélyen Magyarországra lenyúló németekkel. Ezek a cseh tömeget Brünnön át a Morava és Schwarzava

völgyén keresztül már-már elvágták a tótok és morvák tömegétől. A magyarság viszont a Körös és Szamos völgyén keresztül a Mezőségbe és onnan a Székelyföldre többé-kevésbé összefüggő kapcsokat tudott teremteni magyarokból, akik összekötik az ország területén lakó összes magyarokat.

IV. A legújabb események felszínre dobta új eszme: Középeurópa. Ez az alakulat a Keleti tengerbe ömlő Duna, a Pripet mocsarak, a Fekete tengerbe ömlő Dnyeszter, a Fekete tenger, majd az Aegei, Földközi, Adriai tenger s a Rajna közt terülne el.

E határokat tekinthetjük természeteseknek is, de mégis sokkal inkább emelhetünk kétséget velük szemben, mert a Rajna már nem is német határ, hiszen nemcsak Németország, hanem a németség is messze túlterjedt rajta. A szlávok messze túlterjed a Dunán, a Dnyeszteren s a Pripet mocsarakon s ezek a határok nem is olyan nagy természeti akadályok, hogy nagy néptömegek és hatalmas államok határai lehessenek. Nyugaton ez az új alakulás valahol egyszerűen átvágja az Alpok láncát úgy, hogy a szárazföldön ennek a nagy alakulatnak nem lesz sehol természetes határa. A felsorolt folyók nem alkalmasak határoknak.

A természetes határnak előnyeit a háború elégszer igazolta s így nem kell külön rámutatnunk. A nyugati sikerek a háború elején és az oroszok kudarcai a háború első évének vége felé, azt mutatják, hogy nemcsak a nyelvhatárok és politikai határok kialakulása függ a természetes határoktól, hanem függ ezeknek a határoknak védhetősége is.

Viszont a népek kereskedelmének, kultúrökrekvéseinek irányát vízrendszerünk is befolyásolja. E tekintetben a Dunának van a legnagyobb jelentősége s mellette a Visztulának.

Ez az a két közlekedési út, melyen az új alakulásnak tengertől elzárt és legnagyobb tömegű idegenjei legkönnyebben közlekedhetnek.

A Duna német területen ered és német területen dagad már akkorára, hogy hajózható. Azután magyar területre ér s román meg szláv területen keresztül folyik a tengerbe. Amíg a Duna különálló országokon keresztül érte el a tengert, addig nem volt alkalma egy népnek sem a másikra pusztán e közlekedési vonalra való tekintettel, befolyást gyakorolni. Ha egy? séges szövetségé lesz az egész Dunamellék, akkor a helyzet egyszerre megváltozik. Csak idő kérdése lehet, hogy a legerősebb nép mikor érvényesíti nagyobb erejét.

A Visztula viszont szláv folyó eredetétől kezdve közvetlenül a tengerbe ömléséig. Csak közvetlenül a tenger mellett laknak partjain németek. Akik eddig nem tudtak a tengertől a folyó mentén feljutni a folyó közepéig sem. De hogy nem fognak-e ezután, – arra a jövő bizonyosan igenlő feleletet ad. Az a küzdelem, melyet a középkortól kezdve a lengyelség a németséggel a tengerért folytatott, újra felújulna. Mert egy közösség keretén belül is megmaradnak a népek versengései.

De felújulna sok más harc is, mely mindig is kísérője volt az olyan államok alakulásának, melyeknek sem természetes határaik, sem egységes népeik nem voltak. Rómát két részre kellett osztani, mert földrajzilag két darab volt s ennek következtében két szellem s nyelv uralkodót benne: a latin és a görög.

De a nyugatrómai birodalom további részeire bomlott, mert még ez sem volt sem földrajzi-, sem népegység. Ezt azonban nem vette figyelembe Nagy Károly és megcsinálta nagy birodalmát földrajzi határok és egységes nép nélkül. Ez is felbomlott.

A történelmen végig tekintve ugyanis azt

látjuk, hogy azok az országok, melyek egységesek, feltörekvő országok, azok pedig, melyek nem azok, stagnáló, azaz passivak. Ezeken a területeken élő népek politikai barométere depressziót mutat állandóan. Ezért ezek a területek tűzfészkek. A feltörekvő államok és a stagnáló szomszédsága rendszerint összeütközéshez vezet. Így vezetett a Nagy Károly birodalma romjaiból nőtt Francia- s Németország közt fekvő vegyes terület is folytonos háborúkra.

V. Nagy Károly birodalmát 843-ban három darabra osztják: a nyugati rész francia, a keleti német, a középső rész vegyes, Lotharingia, Burgund, Olaszország. Ezért a középső részért csakhamar megindul a küzdelem s a XIII-ik században megszületett az a Középeurópa, mely nagyon hasonlított ahhoz, amelyet ma felakarnak támasztani. Akkor ugyanis kicsúszott belőle Olaszország.

A németek hatalma abban a törekvésben, hogy ne csak a saját határaikon belül meglevő területüket, hanem az olasz területeket is bírassák, letört s mikor a török sultánok Középeurópa szívéig tolták fegyvereiket, akkor tehetetlenül álltak és a németiség sorsáért is remegniök kellett, melynek sorsa az ő hatalmuk sorsa is volt. Kicsi kárpótlás volt ezért az, hogy Magyarország koronáját német fejedelem tette végleg a, fejére.

Érdekes itt csupán földrajzi szempontból nézni Németország történetét. A középkor végén és az új kor elején élő Németország nyugaton él a Rajna völgyében és onnan tesz kísérletet hogy megszerezze Németalföldet. De ezek a kísérletek eredménytelenek maradnak, mert a torkolat megszerzéséhez azért nem volt elég ereje, mivel a folyamnak csak egyik oldalát bírván, kellett, hogy Németalföld független maradjon.

A német törekvéseknek a földrajz nyugat felé mutatta az utat, de ott szemben állott vele az egységes francia nép, melynek viszont kelet felé kellett néznie. Így aztán a németek a küzdelemben elfáradva, visszavonultak. De a földrajzi helyzet újabb irányt jelölt. Ugyanazok az erők, melyek megállították a küzdelmet a nyugattal, hatottak közre abban, hogy a németiség mélyebbre nyúljon erőforrásaihoz s hogy a németiség súlypontja áthelyeződjék a keletre, vagyis Poroszországba.

Az az időköz, melyben a nyugati szomszéddal nem folytak számbavehető küzdelmek, megerősítette a német partikuláris fejedelmi hatalmakat, viszont alkalmul szolgált arra, hogy az egyik ambiciózus fejedelmi család a keleti részen országának határát folyton szélesítse s így előkészítse saját uralmát a sok kis fejedelem felett, hogy uralkodási és hódítási rendszert dolgozzon ki.

Oroszországnak földrajzi határaival azonos egységgé alakulása csak a XVII-ik század végén, illetve a XVIII-ik század elején következik be. Ugyanekkor lesz Magyarország is megint egységes ország, mert a törököt másfélszázad után sikerül kiűzni.

3. Az állami hatalom.

I. Az a sorrend, a melyben az államalkotó tényezőket itt tárgyaljuk, nem akarja kifejezni azt a jelentőséget, amelyet ezeknek a tényezőknek tulajdonítani kell. Az állami hatalom nem a második tényező és a földrajzi helyzet nem okvetlen az első, valamint a gazdasági érdek nem áll a harmadik és a nemzetközi helyzet nem a negyedik helyen s így tovább.

De az államalkotó tényezők s erők nem is minden állam minden életórájában egyenlő

hatásúak. Azt a körülményt, hogy bizonyos időben melyik államra mely körülmény hatott nagyobb mértékben, mint a másik, mindig annak az országnak története mutatja meg, amelyről szó van.

Az állami hatalom megérthetésének tisztázása céljából meg kell állapítanunk, hogy állami hatalom alatt nemcsak a katonai erőt, hanem azt az erőt is kell értenünk, amely a közigazgatás, jogszolgáltatás, közös intézmények, közös tekintélyek elismerése, sőt közös hivatali nyelv, közös vallás stb.-ből fakadnak.

Így tekintve az első hatalmon épült állam a római birodalom volt. Amíg az ókor más nagy birodalmait a katonai erő tartotta össze, addig a római birodalmat a katonai erőn kívül az állami szervezet gépezete is. S ennek sikerült a római birodalomban élő népek előkelőit uniformizálni, sikerült a partikuláris célokat elhomályosítani. Egyszóval sikerült a birodalomban egységet teremteni. Csakhogy a római birodalomban a népek millióinak nem, csak a tízezreknek volt joga.

Igaznak fogadhatjuk el Bryce (James) véleményét, mely szerint a római birodalom nyugalmát s egységét nem zavarták faji és vallási ellentétek, hogy minden nemzeti különbség belemerült a közös birodalom eszméjébe. Csakhogy ez azért van így, mert az alsó rétegeknek nem volt szabad moccanni sem. Mihelyt megmozdulhattak, akkor a keresztények és rabszolgák vallási és nemzetiségi mozgalmi úgy meggyöngítik a római birodalmat, hogy a népvándorlás néhány lökése nemcsak felborítja, hanem a barbárok kezébe adja.

A római birodalom felbomlásában legjobban észlelhetni azokat az erőket, melyek nélkül a szervezet meg nem maradhatott. A római császári hatalomért versengők mindegyike egy más tartományra támaszkodott, önálló hadsere-

get szervezve magát az államhatalmat szerezte meg. Később pedig a birodalom névleges egysége mellett az egyes tartományokban önálló kormányzók uralkodnak. Ezeket a tartományokat részben a földrajzi fekvés, részben a nyelv, részben a vallás tartja össze.

Ezt a partikularizmust azonban előmozdította az a körülmény, hogy a római állam túlnőtt azon a méreten, amelyet a korabeli gazdasági és termelési viszonyok engedtek. A nagy hadseregek fentartásának feltétele ugyanis a sok pénz. A birodalomban meg nem volt sok pénz, mivel a naturálgazdaságot még csak a birodalom központjában tudta a pénzgazdaság teljesen kiszorítani. Így aztán a nyelvi, vallási és földrajzi partikularizmust a gazdálkodás rendszere is előmozdította. A nyugatrómai birodalom kisebb ellenállást fejt ki s előbb bomlik szét természetes elemeire, talán azért is, mert népei műveltebbek s így tudatosabbak.

A római birodalom keleti fele egységesebb földrajzilag s elmaradtabb a kultúra szempontjából. A központi hatalom erősebb tehát s a török katonai hatalom csak a XV-ik században dönti meg.

II. A VIII-ik század végén a nyugatrómai birodalom romjain kialakulhatott a személyes központi hatalmon alapuló Nagy Károly birodalma, mely a népek nyelvével nem törődött, vallásul a keresztényt kényszerítette alattvalóira. Csakhogy ennek a birodalomnak nem volt meg a szükséges szervezete, mert először is a termelés akkor még kevésbé volt koncentrált, még kevésbé volt pénzgazdaság, mint a római birodalomban, nem volt meg az egységes közigazgatás, egységes jogszolgáltatás, csak az egységes hadsereg,

Ez a birodalom már 843-ban szétomlott.

Három ország keletkezett belőle: Franciaország, Németország, Középeurópa.

Franciaország egyik fejedelmének előbb sikerül az egész országot jogara alá hajtani, mert Franciaország földrajzi helyzeténél és összetételénél fogva egységesebb, mint a másik kettő. Ott már a VIII-ik században lehet nemzeti szellem alakulásáról beszélni, míg a német császárságban, a minduntalan változó határok közt különböző nyelvű, meg különböző vallású népek élnek, melyeket csak a császári hatalom ereje tart össze jól-rosszul.

Bizonyos, hogy Franciaország állami egységét az ország egyik feudális urának túlnyomóvá váló hatalma teremtette meg, amely a katonaságra támaszkodott és amelyet a városi s illetve pénzgazdálkodás támogatott. De a német-római császárnak még nagyobb volt a katonai hatalma a kis fejedelmekkel szemben és a német városok hatása alatt a pénzgazdálkodás sem volt kisebb itt, mégsem keletkezett egységes állam, jóllehet Franciaországban, majd Angliában az hozta létre az egységes államot, hogy volt egy a többinél gazdagabb fejedelem, aki képes a sok pénzbe kerülő tüzérséget tartani. Éppenúgy, mint ahogyan Olaszország földrajzi, nyelvi, vallási egysége sem szülte a nagy Olaszországot, mert hiányzott az a hatalom, mely megteremtse hatalmi és szervezeti alapjait. Eszerint a hatalom egymagában nem teremtette meg az újkor államait, de a földrajzi egység sem egymagában.

Viszont Spanyolországban a királyi hatalom olyan erejével találkozunk, mely minden belső viszony szabályozását a maga körébe tartozónak véli. A központi hatalom itt elérte hatalmának azt a mértékét, melyet a középkori nemzetileg, földrajzilag s vallásilag egységes országokban csak elképzelték, ennél fogva itt a központi hatalom olyan térre tévedt, mely

a középkorba nem illett. A spanyol király a kereskedelmet szabályozta, maximális árakat szabott, a bevétel mennyiségét szabályozta, a kereskedelmet saját jogának tekintve, engedélyhez kötötte s így tovább. Hatalmi törekvéseivel megelőzte azt a gazdasági fejlettséget, amelyben élt s terveinek keresztülviteléhez hiányzott az ereje s így Spanyolország el-sorvadt.

Anglia nemzetileg nem egységes, azonban földrajzilag olyan különálló, hogy a központi királyi hatalom kialakulását a háromféle nemzet nem akadályozta. Viszont a királyi hatalom kénytelen a vallásban segítő kapcsokat keresni és ezért az angol nemzeti vallást teremtette. Mégis azok a törekvések, hogy a központi hatalom mindenek felett állva, egyedül szeszélye szerint uralkodjék, megtört az angol népnek önállóságához szoktató foglalkozásán: a hajózáson, halászaton, iparon. Merész tengeri utjai s ipara önállóságra szoktatta és ezért az angol nép állott ellent először öntudatos forradalomban a központi hatalomnak. Az 1649 január 30-án megalakított isten kegyelméből való köztársaság ennek a külső kifejezője.

De nem a köztársaság és az a lényeges, hogy a polgárháborúnak vallási jellege volt. Az a lényeges, hogy a központi hatalom túlnyomó ereje megbukott, bár a királyságot megint sikerült visszaállítani. De ez a királyság új volt, mivel a három ország, Angol, Skót s Írország a köztársaság idejében összeolvadt és demokratikus alapon szerveződött még a királyság visszaállítása előtt.

Az angolhoz hasonlóan a francia forradalom is a központi hatalom és azok ellen az intézmények ellen irányúit, melyek ezt a hatalmat és általa a feudalizmust erősítették.

Köztudomású, hogy Angolország és Franciaország a két legdemokratikusabb országa

volt soká Európának, amíg több kisebb állam is nem alakult ki hasonló szellemben. Ennek okait kutatva, azt kell látnunk, hogy demokrácia csak ott lehet, ahol a központi hatalom gyenge és nem az egyetlen elve az államéletnek. Amíg Fanciaországban is elmondhatta a király: *l'èfat c'est moi*, addig ott sem volt demokrácia, de hogy lehetett, annak oka az a körülmény, hogy az egy nyelvű tömegek egymást könnyebben megértik, hogy az egynyelvű országokban a központi hatalom nem játszhatja ki az egyik nyelvű tömeget a másik ellen.

III. A központi hatalom kialakulása az eddig emiitett államokban nem kapcsolódott egy uralkodó családhoz. Ezért saját hatalmának emelése és a központi hatalomnak kiépítése Angol s Fanciaországban nem függött oly szorosán össze, mint Németországban. Németországról s illetve a Hohenzollernekről tehát egészen külön kell szólni.

Tudjuk, hogy ez a család 1915 októberben ünnepelte meg uralkodói félezer éves jubileumát. Ez alkalomból O. Hintze: *Die Hohenzollern und ihr Werk* (P. Parey, Berlin 1915.) címen megírta a Hohenzollernek történetét.

A Hohenzollernek a XII-ik században császári várparancsnokok Nürnbergben. Hü és megbízható emberei a császároknak, akik tudnak engedelmeskedni és urukért minden áldozatra készek, »hogya a megfelelő jutalomra számíthatnak.« A Staufok szolgálatában kezdik és Habsburgi Rudolf megválasztása körül már nagy érdemeket szereznek s ennek a háznak is hü szolgálói. De a legnagyobb szolgálatokat Zsigmond császárnak tették, aki egyenesen nekik köszönhette császárrá való választását s aki ezért őket a választó fejedelmi méltósággal jutalmazta.

Zsigmond császár Mária magyar király

férje ugyanaz, aki a magyarságot és a cseh huszita mozgalmat olyan erőszakos módon elnyomta.

A fejedelmi Hohenzollern ház alapítója I. Frigyes választófejedelem, akit ügyes üzletembernek, jó szervezőnek, hős katonának mondanak, épúgy, mint sok más Hohenzollernt. Hogy mennyi igaz e jellemzésekből, azt nem áll módunkban megállapítani, mégis el kell fogadnunk, hogy azok a családok a legalkalmasabbak az uralkodásra, melyek ezt a hatalmat maguknak megtudják szerezni és utóbb nemcsak megtartani, hanem folyton bővíteni; már pedig a Hohenzollern ház folyton gyarapította hatalmát.

Azt mondják ma, hogy a Hohenzollernek már első fejedelemségükben úgy az egyházi, mint világi ügyekben egységes uralmi rendszert léptettek életbe. Amit a Hohenzollernekről tudunk, az azt látszik mutatni, hogy e család csakugyan rendszeresen dolgozott saját hatalmának öregbítése érdekében.

I. Frigyes Vilmos (1640-88) választó fejedelem volt az a Hohenzollern, aki a porosz hadsereget olyan tökéletességre emelte, hogy minta hadsereg volt és a porosz bürokratizmust megteremtette. Az ő munkájának tulajdonítják, hogy II. vagy Nagy Frigyes Poroszországot európai hatalommá emelhette.

Ezek s az utánuk következő fejedelmeknek legelső és legfőbb törekvésük volt, hogy mindinkább megnövekedő országuk egységes legyen. Ez könnyen sikerült is, mivel a XVIII-ik századig Poroszország földrajzilag és nyelvileg egységes volt. Mégis soha nem elégedtek meg gondolatban sem azzal a területtel, amely őket megillette, hanem minden erejükkel azon voltak, hogy hódítsanak s ezért minél nagyobb hadsereget tartottak.

Poroszországban a rendek ellentállanak a

fejedelmek hatalmi törekvésének és ezért a fejedelmek velük szemben a polgárságra támaszkodnak anélkül azonban, hogy ezeknek valamilyen befolyást engednének, mert minden hatalom a fejedelem és a berlini titkos tanács kezében van. A lakosság nem is tudja, hogy mennyi a 'hadsereg létszáma, nem tudja, hogy mekkora az állam bevétele. Nem tud semmit, de nem is kérdezheti, mert a pusztá kérdésért tömlőc vár a vakmerőre. De a porosz fejedelmek ennek ellenében maguk gondoskodnak a nép élelméről. Megcsinálják a gazdasági védelmi szervezetet már XVIII-ik században, amikor állami gabona raktárakat is építenek, melyek megveszik a gabonát, hogy a junkereknek se legyen panasza.

A kereskedelem és termelés irányítását Poroszországban a fejedelem vette át, mint ahogyan a spanyol királyok régebben akarták. A poroszoknak sikerült, a spanyol királyok célja zsidóüldözésbe tévedt. A posta monopóliumát megvalósították, a forgalmat a fővárosba irányították, a városoknak a forgalmat akadályozó kiváltságait egyszerűen megszüntették stb. Egyidejűleg gondoltak azonban arra is, hogy olcsó közlekedési utak legyenek, nemcsak csatornák, hanem műutak is. Ezzel a nyugat-európai áruforgalmat Poroszországon keresztül vezették s viszont a keletről érkező áruk is erre vették útjokat. Az orosz s illetve lengyel mezőgazdaság ellen védvámokat alkalmaztak, szintűgy behozatali vámokat az ipar védelmére, így aztán Poroszország már a XVIII-ik században nagy jólétnek örvendett és elbírta az állandó hadsereget és háborúkat, melyeket fejedelmei viseltek.

Amikor így 1720-ban Pommeránia egy részének, 1740-ben Szilézia északi részének, s 1772-ben Nyugat-Poroszországnak megszerzésével az ország területe megnövekedett, ezeket

a területeket a meglévő gazdasági területbe és rendszerbe kapcsolták bele, ami könnyű volt, mert a rendszert olyan tökéletesen kidolgozták, hogy mindenre meg volt előre a megoldás.

A porosz fejedelmek, akik ekkor már a királyi címet viselték látszólag olyanok, mintha az országnak első tisztviselői volnának, holott lényegében ők az országnak olyan abszolút urai, mint amennyire abszolút ura pl. a földbirtokos sem lehet az ő földjének. Az a törekvés, hogy abszolúte uralkodjanak nem kis mértékben járult hozzá ahoz, hogy III. Frigyes Vilmos (1797-1840) atyjának nagy lengyel birtokszerezéseiről lemondott, mert érezte, hogy Poroszország még nem nőtt meg akkorára, hogy olyan nagy idegen területet lenyelni képes legyen. Amikor erről lemondott, megmentette a porosz állam rendszerét. Amikor Napóleon megbukott, német területekkel gyarapodott Poroszország s rendszere megerősödött.

III. Frigyes Vilmos szolgálatában állottak a német egység első hatalmas hirdetői, akik a Hohenzollernek munkáját folytatva kidolgozták 1818-ban az új védvámrendszert és adózási rendszert, az általános védkötelezettséget és új hadsereg szervezetet, a céhek megszüntetését, az ipari szabadságot. A porosz hivatalnok és katonai állam a XIX-ik század elején olyan tökéletességre emelkedett, hogy magában rendszerében volt az ereje.

A Hohenzollern ház megcsinálta Poroszországot, melyben minden tőle függött s nevelt magának alattvaló családokat, melyek közül az egyik hagyománya, hogy kereskedjék; másoké, hogy hivatalnok legyen s mindenkié, hogy katona legyen. Amikor ezt megállapítjuk, csak azt akarjuk leszögezni, hogy mindez a Hohenzollern uralkodó ház körül kristályosodott ki. Azt akarjuk mondani, hogy a megszületett rend-

szer az uralkodóháznak érdekében keletkezett, de apasága az uralkodókat szolgáló alattvalókat illeti.

Ma, amikor a hatalmat és tekintélyt imádják az emberek, bajos volna megértetni velük azt, hogy a Hohenzollernek nélkül is ugyanígy fejlődött volna Poroszország, mivel fejlődését, nem saját céljai, hanem annak a nagyobb egységnek életfeltételei adták meg, melyhez tartozott. A sok idegen nyelvű alattvalóval bíró császárság mellett ki kellett fejlődnie egy erős nemzeti államnak, mely ösztönszerű bástyájává lett a németységnek s ennek a németséget előbb vagy utóbb egészen magába kell szívnia.

A történelmi erők szempontjából nézve tehát a kérdést, nem a Hohenzollernek irányították Poroszország történelmét, hanem Poroszország nagyobb hazája, a németység irányította a Hohenzollerneket. Ezért nem is fogadjuk el Treitschke Henrik véleményét, aki azt mondja: »Poroszország fejedelmeinek teremtménye.« Mert hiszen akkor attól a véletlentől függnének a népek, hogy derék s arra való fejedelmek vannak-e vagy nem. Ez pedig attól függ, hogy milyenek születnek. Azt azonban még sem lehet tagadni, hogy a fejedelmek annál a hatalomnál fogva, hogy a kezükben vannak a külügyek és a hadsereg, igenis sok jót és sok rosszat tehetnek.

Valószínűnek látszik, hogy más fejedelmek mellett a Hohenzollern és Habsburg versengés ki lett volna tolható és így e versengés nélkül is meglehetett volna valósítani a német egységet. Valószínű, hogy a két uralkodó ház közti küzdelem más milyen lett volna. Csak abban van a tévedés, hogy a Hohenzollernek és Habsburgok versengését a múlt században úgy tüntetik fel, hogy ez a német nép története. Nem, a német egység meg volt a földrajzi helyzetnél fogva és meg volt a németek egy nyelv-

vénél fogva. Hogy Ausztria azokat a németeket tartotta meg, akik ma is hozzá tartoznak, az megint nagyrészt a földrajzi helyzeten is múlt és a Németországon vagy mondjuk a német népen kívül eső okokon.

IV. A Habsburgok épen úgy megakarták csinálni a német egységet, mint a Hohenzollernek. Nem a célban volt az eltérés, hanem abban, hogy ki legyen az összes németek fejedelme. Csakhogy a németek többsége a Hohenzollernek felé hajlott, mert ezek inkább voltak német fejedelmek, mint a Habsburgok, akiknek alattvalói közt a nemnémetek a túlnyomó többség és ezeket elveszíteni nem akarták.

A német nép megérezte, vagy a Hohenzollernek megértették vele, vagy pedig kényszerítették arra, hogy megértse, hogy a tiszta német dynastia alatt állás rájuk nézve előnyösebb.

Nem lehet ugyanis sohasem szem elől téveszteni, hogy a nép céljainak fejedelmek is lehetnek hordozói. Ebben az esetben csak az volt a kérdés, hogy a Habsburg vagy Hohenzollern ház hordozója-e a német egységnek.

Ausztria a maga örökös tartományaival a Habsburgok családjának feuduma volt és ezért erről lemondani nem akartak s nem is akarthattak mindaddig, amíg Németországban nem volt biztosított pozíciójuk. Viszont a németség erejét akarták felhasználni arra, hogy az ő örökös tartományaikban való pozíciójukat megerősítsék.

Az osztrák örökös tartományok megtartásának feltétele az erős központi hatalom volt s a Hohenzollerneknek éhez az eszközhöz kellett fordulniok, hogyha nem akarták, hogy hatalmukat a pihenést nyert Habsburgok egy szép napon megsemmisítsék. De ez megint csak a két ház versengése.

A népek szempontjából azonban nem maradt el a hatása, amennyiben a központi hatalmaknak ez a versengése a népek önelhatározási jogának korlátozását vonta maga után. Poroszország kisebb volt, ott a népet jobban hozzá lehetett fűzni az uralkodóházhoz, mint Ausztriában.

Ausztriában sokféle nép lakik, ezért az uralkodó tragikuma, hogy csak a *divide et impera* elve alapján uralkodhatik. Az egyik népnek kiváltságokat kell adnia, hogy a másik nép elnyomására felhasználhassa, így aztán egyszer maga ébreszti fel azt a tudatot, hogy minden nép külön nemzet, máskor maga akarja megint elhíttetni vele, hogy semmi más *csak alattvaló*,

Ez az uralkodási rendszer azonban nemcsak az örökös tartományokban, hanem Magyarországon is meg volt. A népeket az uralkodóházhoz való hűségben úgy akarták megtartani, hogy hol kényszerítették őket ideáljaik feladására, hol meg hízelegtek nekik. Így aztán nem is érhatték el a beszerzésnek azt az erejét, melyet a Hohenzollernek, akik megmutatták saját népüknek, hogy boldogulásuk egyedül az uralkodótól függ. Mert az uralkodó vásárolja az állam részére a gabonát. Ő készítteti a katonaság ruháját és felszerelését, ő adja a hivatalt, teszi lehetővé egy vámtétellel bizonyos cikkek készítését stb. Egy szóval az uralkodótól függ minden.

4. A nemzetközi helyzet.

Ezen a néven nevezik a különböző országok fejedelmeinek egymáshoz való viszonyát, akik egymással barátságban vagy ellenségeskedésben állanak. E szerint tehát hamis ez az elnevezés, – mivel bizonyos, hogy a népek is vannak egymáshoz viszonyban. Ez a viszony

olykor találkozik a nemzetközi politikának intézői által megállapítottal, de többször nem.

Azt hiszem, hogy a ma közkezen levő történeti munkák olyan sok adatot sorolnak fel arra nézve, hogy milyen a fejedelmek egymásközsége, hogy erről nem kell külön szólanunk. Azok, akik ma szövetségesek, holnap már hadseregeket vezetnek egymás ellen s a mai ellenségek, holnap barátok lehetnek.

Nem így a népek, a nemzetek. Ezek helyzetüket lassabban találják meg, de ha megtalálták, akkor hűbbek ahoz, mint az uralkodók.

Mi és a németesítő Ausztria sokszor viseltünk háborút Németország ellen, de ez még sem jelentette azt, hogy a szláv népek Ausztriát jobban szerették volna akkor, amikor háborút viselt Németország ellen, mint amikor szövetségben állott vele. Németország s Olaszország szövetségesekként viseltek háborút Ausztria ellen, de azért az olasz még sem érezte magát a német testvérének.

De ebből távolról sem következik, hogy a népek barátsága egy harmadik elleni szövetségig melegedhetik vagy, hogy az érzelmek közönyössége gyűlöletté lehetne, mely a másik nép megsemmisítését tűzné ki céljául. A népek maguk ilyen érzelmeket nem táplálnak.

A népek a földön, mint az anyjával játszó gyermekek ennek ölében, emlőjén, hátán, térdén vagy lábánál helyezkednek el, de sohasem gondolnak maguktól arra, hogy az anyaföld emlőjét más néptől elzárni jogosultak azok, akik közelebb jutottak hozzá. Ez a gondolat már csak a hatalom gondolata. Ez a gondolata a saját uralmára féltékeny felülálló gondolata.

Amint nem a népek, hanem a hatalmasok kezdték a rabszolgákat összefogni, úgy nem ők kezdték a föld népétől elvenni a gabonát és az iparostól az iparcikket. A népek nem állítottak fel vámört birtokaik határán és nem köve-

teltek fizetést a folyók gázlójánál az idegenektől, akik átmentek. A népek nem állítottak fel vám sorompókat és nem adtak kedvezményeket a fegyverkovácsoknak, akik a mások leölésére szánt fegyvereket készítették. A népek nem találták ki az adót sem és nem gondoltak a tizedfizetésére sem. A népek nem találták ki a hadsereget és nem találták ki a királyságot sem.

Az egyik nép királya igájába akarta hajtani a másik népet. A nép király és harcosok nélkül nem tudta magát megvédeni. Amikor ezt belátta, akkor áttért a királyságra, mint a hogyan az ó testamentum a zsidóknak ezt az alkotmányváltoztatását is leírja. (Sámuel I. k. VIII. rész.)

A király az országnak olyan ura volt, mint amilyen a földesúr a birtokának. Ilyen ura maradt az országok egymásközi viszonyában minden uralkodó országának. Ezt nevezik a külügyek vitelére vonatkozó felségjognak, melyhez az uralkodók nem engednek nyúlni.

A haladás, melyet a történelem mutat, ma annyi, hogyha az egyik király elveszti országának egy részét, akkor annak a területnek lakói épen olyan hűséggel tartoznak az új uralkodónak, mint a réginek, aki őket az ellen az uralkodó ellen vezette, akinek most alattvalói. Tegnap kötelességük volt megölni azt a fejedelmet, akinek ma hűséggel tartoznak s kötelességük megölni előbbi urukat. Hogy ezt minél biztosabban megtegyék a nemzetközi vagyis a fejedelmek egymásközi szerződéseiket úgy kötik, hogy szövetségeseikkel együtt nagyobb sereget tudjanak kiállítani, mint ellenfeleik. Ezt nevezik *egyensúlynak* az államközi életben.

Ez a mai nemzetközi viszony állítólagos alapelve s éhez képest kötik meg ma a nemzetközi szerződéseket De ezeknek van egy része, mely látszólag közvetlenül a népek anyagi

érdekét szolgálja. Ezek a kereskedelmi szerződések. Ez azonban csak látszat. Mert ma minden ország úgy rendezi be gazdasági termelését, hogy minél erősebb legyen a harctéren. Tehát természetes, hogy a kereskedelmi szerződések is ezt a célt szolgálják.

Ennek rendkívüli hátránya mármost abban a körülményben van, hogy a népeknek nincsen módja az ő természetes képességeiket kifejtve azt termelni, amit legjobban tudnak, hanem azt, amire a hadseregnek és az államnak leginkább szüksége van. Ilyenformán tehát az államok minden viszonyában csak az a szempont dönt, hogy mi az előnyös a háború szempontjából, miképpen lehet az állam egész gazdasága más államtól minél függetlenebb. Ezeket a törekvéseket az államok egymáshoz való viszonya, az államközi helyzet befolyásolja, melyet szintén egyszerűen nemzetközinek neveznek, mint a fejedelemközit.

Mert mi sem természetesebb, minthogy ez a szempont az országok építette utak, vasutak, csatornák, kikötők stb.-nél fokozottan jó figyelembe. De ez a szempont lesz irányadó a nevelés és tanításban is.

Így aztán a nemzetközi viszony is úgy alakul, minthogyha a népeknek mindig félniök kellene attól, hogy kirabolják, pedig éppen ezáltal minden állam segítő kezet nyújt ahhoz, hogy polgárai kizsákmányolják az idegen népekhez tartozókat. Minden államnak érdeke lévén, hogy saját területén minél nagyobb gazdagság legyen, ezt mozdítja elő, holott a népeknek az az érdekük, hogy a földön minden ember megszerezhesse magának a kultúra eszközeit.

Az a körülmény, hogy a fejedelmek egymás közti személyes viszonyát éppen úgy *nemzetközi* helyzetnek nevezik, mint az államok egymás között létrejött szerződéseit, de nem nevezik így a népek egymáshoz való viszonyát – lehetet-

lenné teszi, hogy az újság olvasó polgárság tiszta képet alkosson magának más népekhez való viszonyáról.

Ezért nem tudja ma a közönség, hogy a háború előidézésében szerepe volt a fejedelmeknek, ezek minisztereinek. Szerepe a népek törekvéseinek, államok érdekeinek. Az aztán vitás marad, hogy melyik tényezőnek mekkora a része.

5. A termelés.

I. A társadalom átalakulására a legmélyebben ható befolyást a termelés rendszerének változása gyakorolja. Az egyes államok történetére is kell, hogy a termelés befolyást gyakoroljon. De ennek a befolyásnak a kimutatása már nem olyan könnyű, mivel uralkodók is befolyanak a gazdasági viszonyok alakulásába és eltérítik azokat eredeti irányuktól, mi által aztán a termelési rendszer tiszta hatásait megzavarják.

A termelési rendszer primitív fokát a rabszolgaság általi termelés és a termelést kísérő közvetlen árucseré jellemzi, mely a pénz mellőzésével történik. Fejlődöttebb fokon a pénz is szerepet játszik az államok alakulása szempontjából, mert a pénznek általános forgalmi és csere eszközzé válása teszi csak lehetővé az állami szervezet komplikálttá válását és a nagy államok kialakulását.

De akkor a római birodalomnak fen kellett volna maradnia, gondolhatná a történelemben járatlan! Nem, a római birodalom felbomlásának nem kis részben volt oka az a körülmény, hogy a nemes fémek mind ritkábbak lettek. Ennek következtében a császárok először pénzrontással tesznek kísérletet, majd pedig a templomok edényeinek lefoglalásával, de ez mind nem segít és a harmadik században vissza-

sülyed a római birodalom, a naturalgazdálkodásba.

Ennek közvetlen hatása, hogy a zsoldos sereget nem tudják fizetni. A katonáknak földet ígérnek és adnak. De ez csak egyik része a kérdésnek, mert ennél súlyosabb volt az, hogy az adókat nem lehetett behajtani.

Ez a pénzhiány a római birodalom romjain keletkezett apró fejedelemségekben is fellelhető s ennek tulajdonítandó az a körülmény, hogy Franciaországban a néhány száz fejedelemség ura egyúttal ura annak a területnek is, mely felett uralkodik.

Ezek az országocskák aztán megint eltűnnek akkor, amikor megint szivárogni kezd a pénz a megismert nagyobb területeken. Abban az arányban, amint a pénzforgalom emelkedik, nőnek meg az országok. Csak Olaszország mond ennek a megállapításnak ellene, mert tudjuk, hogy az olasz kereskedő városokban igen sok pénz volt és az mégsem vezetett Olaszország egységéhez.

Ha ennek a körülménynek okait keressük, úgy ezt elsősorban a kereskedelem természetében kell keresnünk. A kereskedő városokban ugyanis nem volt meg az államalakulás gazdasági feltételeinek többi feltétele, a földművelés, az ipar, az egységesítő hatalom. A kereskedő városok demokráciák voltak, melyeknél a politikai erő hiányzott arra, hogy megteremtsék erőszak segítségével az olasz egységet. De hiányoztak az olasz városi köztársaságokban az állami élet szükségleteit kielégítő egyes termelési ágak is. S a pénz sem egymagában hat az állam kialakulása irányában, hanem csak a termelési eszközök teljessége esetén.

A városoknak különben is még küzdeniök kell a feudális urakkal, akik úgy akartak a városokkal is elbánni, mint ahogyan jobbágyakkal s időközönként mindenükből kifosztották

őket, akadályozták szabad mozgásukat, ami mellett a kereskedelem s az ipar üzése is lehetetlen.

Minél nagyobb területe volt valamely hűbérurnák s ezen minél több város, annál inkább érdekében állott, hogy az ezek boldogulásához szükséges városi szabadságokról és a pénz jószágáról gondoskodják. így aztán a városok a jó pénz révén az ilyen urakkal szorosabb viszonyba léptek s ezek hatalmát gyarapították. Innen van, hogy pl. Franciaországban Szent Lajos olyan nagy súlyt helyezett a pénzügyi reformra, melylyel jobba tevén saját pénzét, biztosította annak mindenütt való elfogadását a hűbérurak területein is.

Azután jó a fejlődésnek az a foka, amikor a gazdagabb, illetve pénzben bővelkedő fejedelem a pénzben szegényeket azért veri meg, mert a háborúban az ágyuk kezdenek szerepet játszani, ezt pedig nem tudják a kis, szegény fejedelmek megvenni s így kell, hogy eltűnjenek. Ez a fejlődés útja Franciaországban. A partikularizmust az ágyuk is segítenek elhallgattatni. De így van ez a németrómai császárságban is, ahol a gazdagabb fejedelem marad a császár. így Angliában.

Amíg azonban a pénzt szolgáltató kereskedelmet Franciaországban s Angliában is különös gondozásban részesítik, mert utakat építenek, kikötőket létesítenek, addig Németországban nem tesznek eleget s a kereskedelem a városokra és a folyóvizekre szorul. Ezért maradtak meg a partikuláris fejedelmecskék s azért, mert a császár, mint központi uralkodó hol nyugat, hol kelet felé kellett, hogy hatalmát megvédje. De ebben van az oka annak, hogy Franciaországban a királyi hatalom abszolúttá tudott lenni s hogy ez ellen az abszolút királyi hatalom ellen a kontinensen a franciák keltek fel először. Ezért a francia forradalom

helyes megítélése nem abban áll, hogyha ennek vallásellenes és általános emberiességi eszméit méltányoljuk, hanem abban, hogyha a feudális királyi hatalom és államszervezet helyébe a nép önrendelkezésének eszméjét helyezzük. E tekintetben ugyanaz a szerepe, mint a XVII-ik század közepén a Cromwell alatti angol köztársaságnak.

Mint már Guizot kimutatta, az angol forradalom épenúgy, mint a franca az alsó néposztályok feltörekvése folytán keletkezett. Az urak mellé oda állott a polgár és ő is követelt, mint ahogyan eddig csak az urak tették. Megszűnt alázatós könyörgő lenni. S amikor megszűnt, akkor létrejött az új állam, mert meg volt az új embertípus, mely ezt az államot létrehozhatta. Épenígy történt ez, mint a hogyan a múltban az erős fejedelmek is azért határozhatták meg az állam jellegét, mert a termelés az állam formáit a fejedelmi hatalom irányában predesztinálta.

II. A naturálgazdaság, a jobbágysággal és partikularizmusával a múlté. A termelés új formákat öltött, a gyárak helyébe a nagy gyárak léptek. A termelés akként szerveződött, hogy egy-egy termelési ág külön szervezetekbe törekszik, hogy a fogyasztókkal és a többi cikket termelőkkel szemben erőt tudjon kifejteni. A kartellek és trösztök tartják kezükben a termelést és mint ahogyan a németeknek, angoloknak van királya, úgy van ma már az acélnak, a vasnak, a réznek, a pénznek. Ezek a királyok a népek királyai mellett kezdenek mind nagyobb hatalmat képviselni. A fejlődés útja még nem világos, mert a termelés sem alakult még ki egészen. Nem tudhatni még, hogy az iparkirályok milyen politikai hatalmat fognak maguknak biztosítani. Nem tudhatni, hogy a kétféle királyok közti harcban a nagy tömegek

kiknek az oldalán fognak állani, az új vagy a régi királyok oldalán.

Nem vitás, hogy a tömegáru előállításában a nagy üzem teljesen megverte a kis üzemet és nem is fogunk visszatérni a kis gyárakhoz az olyan cikkeknel, melyek nagy mennyiségben kellene. Bizonyos az is, hogy a közlekedési utak mai rendszere mellett a közlekedési vállalatok arra törekszenek, hogy nagy területek forgalmát bonyolítsák le, mert így többet jövedelmeznek befektetések. A nagy üzemen kívül a nagy városok és nagy államok épen úgy, mint minden nagyság hódító hatást gyakorol az emberekre s ma sokan vannak, akik a nagy államokat azért helyezik mindenek fölé, mivel a nagy üzemen rendkívüli előnyei vannak a kis üzemen felett, tehát kell, hogy a nagy államoknak is legyen.

Ezt a kérdést két szempontból tárgyalhatjuk. A létező s még mindig katonai hatalomra épített államok szempontjából vagy a remélt és megvalósítandó s a népek érdekeire és akarataira alapított államok szempontjából. Mi sem természetesebb, minthogy a mai államok, melyek befelé is csak erővel tarthatók össze, kifelé is így kell, hogy összetartassanak. Éhez pedig az szükséges, hogy a nép erejének egy tekintélyes részét erre a célra foglalja le az állam, hogy közlekedési útjainak megépítésénél ne a kereskedelem érdeke, hanem a létező hatalmi állapot megvédése legyen a fő szempont.

Ha valaki azért, mert a hatalomnak a nép vére árán való megvédése mindig meg lesz és azért mert véleménye szerint háborúnak mindig kell lennie, fenakarja tartani a közlekedési utak s eszközöknek mai militáris aláfestésű rendszerét, akkor egészen más álláspontra kell helyezkednie, mint annak, aki látva a fejlődésnek a szabad kereskedelem felé vezető irányát azt tartja, hogy a közlekedési eszközök nem

kell, hogy állami tulajdon legyenek, mert lehetnek már államköziek is. Amint, hogy a magánosokéból átmentek a közületekébe, azután a tartományokéba s ma az államéba, mert mindig szélesebb körű jelentőséget nyertek és a partikularizmus mind hátrább szorult. A történelem azt mutatja, hogy a nagy államok a múltban is, a közelmúltban is felbomlottak (Törökország) kis országok pedig élnek s fordítva. Ezért tehát a történelemre itt nem lehet hivatkozni.

III. Az emberiség érdekét szem előtt tartó ember ma nem helyezkedhetik más álláspontra, mint arra, hogy a fejlődést olyan irányban befolyásolja, hogy a háború elkerülhető legyen. E tekintetben azonban nem szabad megfeledeknünk arról, hogy mennyi igazság van abban az állításban, hogy az emberiség sorsa a mindenkori termelési rendszertől függ. Hogy az emberiség sorsa közbenső zavarok dacára egy s ugyanabban az irányban megy és fejlődik, bármi történik is. De viszont más az egy bizonyos korban élő emberek sorsa aszerint, amint habom van, vagy nincs s hogy az embereket az emberiség sorsánál jobban érdeklí saját sorsuk.

Ennek a körölménynek féreismerése sok féreértésre ad okot. A történelmi materializmus ugyanis azt vallja, hogy az emberiség sorsát a termelési rendszere állapítja meg. Rá is mutatunk az előbbieken, hogy ezt a hatást miképpen fejti ki. De ez a fejlődés nem jelenti azt, hogy valamely fejedelem nem viselhet háborút és nem okozhat népének nagy vérveszteséget. Mert a fejedelem a nép élén olyan, mint amilyen az üzem tulajdonosa az üzem élén. Ez is, az is ügyleteket köt, egyszer jól, máskor roszul. Az egyik üzlettulajdonos nagyobbítja az üzemét, a másik pedig tönkre megy s a tönkre

ment üzemét egy nagyobb üzem beolvasztja. De ezek a körülmények nem annak az ipar-ágnak a sorsa, hanem csak annak az üzemtulajdonosnak.

Az emberiség és a fejedelmek történetét épen így kell elkülöníteni. Az emberiség az erdőség a nagy hegy lejtőin, mely él és nő s vagy kitermelik, vagy vihar dönti ki, de megint csak erdő marad. Egyszer csupa fiatal fa az 'erdő s száz év múlva csupa öreg. De viharál és emberek tetszésénél nagyobb erők teszik, hogy erdő van, pedig gyermek rakta tűz lángba boríthatja és elpusztíthatja az egészet.

A háború a fejedelmek üzeméhez tartozik, mint ahogyan a primitív földműveléshez az erdő felégetése, hogy annak a hamujába vessék a magot. A háború hamujába vetik el mindig saját hatalmuk magjait és ennek fejlődése gyönyörködteti az alattvalókat.

Mint ahogyan az erdőben hagyott magfáknak és a régi fákról lehullott magokból nőtt fáknak nincsenek már közös érdekei, mert a régi fák elveszik az aprók elől a napot; úgy az államban élőknek érdekei sem közösek, nem azonosak. A legnagyobb naivitás a történelmi materializmus alapján arra hivatkozni, hogy az államok növekedésének is be kell következnie, mert ez a termelés kapitalisztikus rendszerének következménye. S még nagyobb naivitás az állam megnövekedését az összes polgárok egyforma érdekeként feltüntetni.

Az állam több érdekű osztályokból alakul. De ha a háború látszólag megcáfolta is azt a tételt, hogy a munkások érdeke mindenütt azonos, azért ez az igazság igazság maradt és a munkásnak nem érdeke idegen népek legigázása, nincs szüksége védelemre, hogy dolgozhassák, mert nyitva előtte a világ.

Ami pedig az egy államban élő tőkéseket illeti, még ezek érdeke sem azonos. Vegyünk

csak egy olyan helyen lévő vállalatot, melynek csak szárazföldi, tehát vasúti összeköttetése van. Vegyünk egy vállalatot, mely nyersanyag lelhelyen alakult, de fűtőanyagot messziről kell kapnia s olyat, mely a fűtőanyag lelhelyen alakult, de nincs ott nyersanyaga.

Amikor az állam ezeket a gazdasági különbségeket kiegyenlíti, akkor az ország összes lakosainak adójából von el erre a célra és megkárosítja őket, mert az adófizetésbe azért nyugszanak bele az emberek, mivel ezt az állam fentartása érdekében szükségesnek tartják. Ha tehát a nagy államok hívei úgy gondolják, hogy a nagy állam inkább lehet abban a helyzetben, hogy mesterségesen tartson fen termelési ágakat, akkor igazuk lehet; de az állam ezt mindig a többi állammal szembeni elzárkózás érdekében teszi s ha így öntudatlanul is, minden országoktól elzárt gazdasági állam felé törekszik, ami az emberiség érdekével ellentétes. Vagyis a nagy államok gazdasági politikája nem az emberiség és nem lakosainak érdeke, hanem az állam hatalmi érdeke.

Állami törvények szabályozzák az ilyen államban a termelést s nem a termelés elvei. Az állam törvényei által az államban uralkodók uralkodnak a termelés felett, míg enélkül a termelés elvei felettük is uralkodnának. Tulajdonképen itt is az uralomért folyik csupán a küzdelem.

6. A nép.

A nép nem egységes ugyan befelé egyetlen államban sem, mert nyelv, vallás, osztályok szétválaszthatják, de ezért más országok népével szemben többé-kevésbé egységesen jelenik meg, már annál a külső körülménynél fogva is, mert az ugyanegy államkötelékben élés bizonyos közös érdekeket teremt a honfitársak kö-

zött azért, mert életük, termelésük állami be-
rendezésük stb. védelme közös. Közösek azok
az emlékek, melyeket a történelemből merí-
tenek, közösek az iskolában tanultak, közösek
közlekedési eszközeik, közösek törvényeik, épí-
tészetiük, katonáik egyenruhái stb. S mind az
ami közös, összetartja az embereket.

Az így összetartott embercsoportot nálunk
nemzetnek nevezik. Nyugaton azonban ezt az
elnevezést nem fogadják el és azt mondják,
hogy a nemzetnek kell, hogy azonos nyelve is
legyen. Mellékes egyelőre, hogy miképen ne-
vezzük. Minden vita elkerülése céljából orszá-
gok népének fogom nevezni. Az eddigiekben
azonban a nép kifejezést a nyugati jelentésben
vett nemzettel azonos jelentésben használtam.

jóllehet az országok különböző nemzeteit
azonos történeti emlékek s azonos sorshatározó
események összekapcsolják, melyek közös rokon-
és ellenszenvet váltanak ki, mégis azt látjuk,
hogy az egy országban élő különböző nem-
zetekre az események sokszor ellentétesen
hatnak.

A háborúban egy-egy ország egységnek
látszik, melyen belül nincsenek választó vona-
lak. A békében pedig azt láttuk, hogy az álla-
mok fejlődése azzal függ össze, hogy az alsó
rétegek a felsőbbek elleni küzdelemmel jogot,
hatalmat szereznek maguknak az államban.
Tudjuk továbbá azt is, hogy minden népen
belül az osztálytagozódásnak milyen rendkívül
nagy a jelentősége az ország hatalmasainak
gazdasági politikájára, melyet aszerint kell
irányítaniok, hogy mekkora a foglalkoztatandó
munkástömeg.

E tekintetben az utolsó fél század törté-
nete különösen sok tanulsággal szolgál.

Tudjuk, hogy a földnek számos művelhető
területe parlagon hever a földgömb különböző
részein s hogy a mai területeknek körülbelül

háromszorosa volna felszántható. Mégis azt látjuk, hogy az emberiség nem ezeknek a szabad területeknek megmunkálására törekszik, hanem olyan téren vívja gazdasági, sőt most már véres küzdelmeit, melyeken emberek laknak. Kétségtelen, hogy e küzdelmekben, sem amikor gazdasági téren folynak, sem amikor fegyverekkel folytatják, nem az emberiség, nem az embertömegek érdeke dominál.

Egyik-másik ország azzal próbálta a maga szempontjából megoldani a saját táplálásának kérdését, hogy megelőzte a születeket. Ezzel levetette a gondját annak, hogy miképpen helyezze el és miképpen gondoskodjék népfeleslegéről.

Ha kulturembernek minősítjük azt, aki előrelátásból nem helyez több magzatot a világra, mint a hányról gondoskodni tud, akkor lehetetlen megtagadni ezt a jelzőt egész népektől, melyek így járnak el. Ha azonban az a kultúra, hogy a természetre bízunk a gyermekek születésének kérdését, akkor az a kulturnép, amelyiknél a születeket semmiképpen sem korlátozzák és a gyermekhalandósággal nem törődnek. De lehet még egy középálláspont is. Nevezetesen az, hogy nem elegendő a világra tenni, hanem gondoskodni is kell a gyermekekről.

Vagy az a kultúra, ha valamely nép felesleget nem szül, vagy ha szül, akkor ritka népű országokba vándoroltatja. Vagy az a kultúra, hogy feleslegét otthon tartja s kereskedelme, ipara révén adófizetőivé teszi a többi népeket.

A nem szaporodó, a népét kivándorolni engedő, népét saját terményeiből táplálni képes állam békés, de kormánya lehet harcias.

Németországban aránylag sok a születés és kevés a halálozás. Ennélfogva a népszaporodás rendkívül nagy. Körülbelül nyolcszázezer emberrel szaporodik évenként Német-

ország lakosainak száma, ezt a számot a kivándorlás sem csökkenti.

A németek sorsát intéző kormánynak tehát évenként majdnem egy millió emberrel többről kell gondoskodnia. Ez annál nagyobb feladat, mivel más országok népessége is emelkedik és így az élelem beszerzés gondja mind nagyobb. Németország 1913-ban 46 millió mm. búzát, 122 millió mm. rozsot, 541 millió mm. burgonyát termelt és ennek dacára 17 millió mm. búzát, 8'8 millió mm. rozsot, 31 millió mm. árpát, 9 millió mm. tengerit, ugyanennyi borsót, rizsét és rendkívüli nagy mennyiségű takarmányt vitt be. Látnivaló, hogy Németország lakosságának egyharmadát nem tudja már táplálni. Táplálékának nagyrészét Oroszország adja. De természetesen tengerentúlról is nagy mennyiségeket szerez. A újonnan született németeknek a német föld nem terem eleget. Ki nem vándorolnak s így máskép kell róluk gondoskodni.

Németország, Kiaocsautól eltekintve, összes gyarmataival csak 120 millió márka értékű kereskedelmet bonyolított le 1912-ben. A német gyarmatok sem búzát, sem rozsot nem adtak az anyaországnak, a németek a gyarmatokba ki nem vándoroltak s a kormány nem is irányította népének feleslegét a gyarmatokba, sőt maga hirdette, hogy a gyarmatok klímája nem való európainak, jóllehet Nyugat-Afrikában spanyol és francia, Kelet-Afrikában a bur államok és angol gyarmatok között terülnek el a németek.

Németország kormánya nagy súlyt helyezett arra, hogy minden német területen született német, német területen is maradjon. Ez a törekvés az egész XIX-ik századon keresztül fenállott és röviddel a XIX-ik század vége előtt teljesen sikerült is. így aztán a nagyterületű Németország népsűrűsége a legmagasabbak

közé tartozik s kivándorlás-többlete évenként 10-15 ezer, míg pl Angliáé 260000 és 460000 közt váltakozott 1903 és 1912 közt, bár ennek lényegesen nagyobbik fele az angol gyarmatokba vándorolt.

Bizonyos az, hogy a német kormány közvetett hatalmi intézkedésekkel érte el azt, hogy népét benttartotta országában. A német kormány nem tiltotta meg a kivándorlást, hanem mind-nagyobb hadi és nehéz ipart teremtve, mind-több embert foglalkoztatott. A hetvenes években egyszerre a nagy üzemeknek olyan tömege keletkezett, hogy nem is volt elég munkás és a földműves lakosságnak a városba való özönlése ellen a gazdák intézkedéseket követeltek. Később pedig már a külföldről vándoroltak be munkások, kiknek számát családtagjaikkal ma összesen egy millióra teszik s akik főleg a bányák- s földművelésben foglalkoznak.

Dietzel Henrik bonni egyetemi tanár a Kölnische Zeitung 1915 június 29-iki számában fejtegeti azt az előnyt, mely a mozgósítás szempontjából abból származott, hogy a németek kis területen sűrűn laknak. S rámutat arra, hogy milyen hátrányos volt az orosz ritka lakosság. Bizonyos az, hogy e megállapítás helyes, de azért kérdés marad, hogy a német kormány népesedési politikáját militarisztikus szempont vezette-e vagy minden nép benrejlő vágya, hogy szaporodjék, erősödjék és hazájában maradjon.

Nagy Frigyes törekvése azonban imperialisztikus volt, mert szerinte Poroszországnak bent azért kell hatalmasnak lennie, hogy kifelé erőt tudjon kifejteni. A belső erősítés politikáját utódai a mai napig eredményesen folytatták s a német nép úgy érezte, hogy ha ő élni akar - jöllehet, többen születnek, mint amennyit földjük eltartani bír, kivándorolni pedig kellemetlen, neki jogának kell lennie ahhoz, hogy más

népek termelte élelmiszereket kapjon, hogy másoknak az ő iparcikkeit eladhassa. Itt találkozunk az uralkodó, a militarizmus, a tőkés és a munkás érdeke a mai államközi renden belül, mely útjában áll a gazdasági szabadságnak.

Ez a gondolat áthatotta az egész népet és ezért az egész nép úgy érezte, hogy a fejedelmet és kormányt ebben a törekvésében támogatnia kell, mert ezzel a saját érdekét szolgálja, így alakult ki a német népnek az a szelleme, melyet a többi nép nem fogadott el.

A német nép gondolkozása az állami teljhatalom szükségességétől és a gazdasági érdekek jogosságától van áthatva. Nem nyelvi alapon áll, hanem azon az alapon, hogy a nagy németországi gazdasági egységnek joga van a boldoguláshoz. Az angol gondolkozás individuálisabb, az angol ember elsősorban magára gondol s nem engedi egyéni szabadságát az állam érdekében korlátozni. A francia törekvések irányát az a körülmény szabja meg, hogy egy fél század óta nem szaporodik a lakosság. Az oroszban még nincs egység s fejlődőben van egy ennél nagyobb gondolat, melynek céljai Oroszország határán túl terjednek s ez a szláv egység.

7. A kultúra és a vallás.

I. Kultúra alatt a léleknek tökéletesedés útján való haladását értjük s ezért a vallás és a kultúra rokon. Csakhogy míg a vallás a léleknek ezt a tökéletesedését az egyedüliségben keresi, addig a kultúra az emberiség együttműködésében. A vallás szerint a lélek tökéletesedését, sőt tökéletességét el lehet érni embertársaink segítségével, a kultúra szerint csak a velünk együttélőkkel együtt. A kultúrának tehát eszközökre van szüksége. Ezek a tudomány, művészet, az állam s társadalom, a termelés, árucseré stb.

Miután az emberi tökéletesedés lehetőségei végtelenek, de minden lépéshez az eszközöknek rendkívül nagy tömegére van szükségünk, az emberek kénytelenek eszközök után törekedni és sokszor nem látják meg azt, hogy ami után vágnak csak *eszköz*. A vallásnak e tekintetben az az előnye, hogy a lélek tökéletesedését állítván célul és eszközü is a lelket jelölvén meg, nem állhat elő az a helyzet, hogy a célt és eszközt az emberek összetévesszék. De mivel a vallás azt a célját, hogy a lelket magában tökéletessé tegye, elérni még eddig nem tudta, tehát a háborúkkal szemben tehetetlen volt.

A vallás és kultúra annyiban is távol áll egymástól, hogy a vallás egyszerű, míg a kultúra összetett. A vallás egy bizonyos irányú életfilozófia, mely végeredményében az istenben és a túlvilágban kulminál.

A tudomány, művészet, technika stb. fejlődését rendszerint külön-külön nézzük, amikor a kultúrát vizsgáljuk, mert külön vizsgálva is eléggé komplikáltak. Pedig sem a tudomány, sem a művészet nem fejlődhetik egymagában a társadalom többi kulturtényezőinek megfelelő fejlődése nélkül. Ebből a körülményből aztán rendkívül sok féreértés keletkezik. Azért ugyanis, mert valamely kulturág lényegesen eltér az előző korokétól, vagy azért, mert az államok berendezése lényegesen szervezettebb, mint a múltban, azt következtetik, hogy fejlettebb, holott az ilyen látszólagos nagyobb fejlettségek sokszor fejletlenségek.

Ha ugyanis igaz az a tétel, hogy az emberiség kultúrája az emberi lélek tökéletesedése, akkor nem volt kultúra a középkori társadalmi szervezetnek az a módja, mellyel a vallás segítségével elnyomott az állam minden gondolatot, minden szellemi mozgalmat. De

nem lehet társadalmi kultúra, ami csupán az állam erejéből él. Ha igaz az, hogy az emberiség fejlődésének célja az ember tökéletesedése, akkor ehhez szükség van az ember szabadságára is. Ezt a szabadságot pedig nem adja a mai túlszervezett abszolutisztikus állam, mint ahogyan nem adta a középkor más eszközökkel dolgozó elnyomása.

Ez a mai tévelygés érdekes példája annak, hogy mint lett a kultúra egyik eszköze, az állam az emberek szemében a cél. Pedig nem az állam tökéletessége, hanem az emberek boldogsága a kultúra célja.

A modern társadalomban beállott tagoltság magyarázza meg azt, hogy a boldogságot szolgáló kultúrát csak részeire bontva képesek az emberek látni és ezért képzeletükben külön létet nyer az állam, a tudomány, a technika stb. Mindennek külön fejlődési feltételeiről beszélnek s nem látják az embert, aki minden mögött ott áll és várja, mikor nyílik meg neki az emberiség szabadságában a boldogság. De amint a gépész a gépnek nem ura, hanem szolgálja, úgy az ember az intézményeket nem uralja, hanem szolgálja s ezért nem is fordítja saját javára. Ha majd a kultúra olyan fokot ér el, hogy a tömeg megérti a kultúrát, akkor az államhatalom a kultúra ellen nem fog semmit tehetni.

A mai embertömeg megértetlenül áll a tudomány, technika, művészet és egyéb kultúrtevézők tömegével szemben s úgy érzi, hogy ez őt agyon nyomja, miért is mindenben könnyen megnyugszik. Hagyja, hogy úrrá legyen felette. Ezért van, hogy a tömegeket csak anyagi érdekeik irányítják, mert nekik csak az elemi életszükségletek hiánya fájdalmas. Ezért mindenki természetesen találja, hogy az állam, mint valami misztikus hatalom, földi istenként álljon mindenek felett, akkor is, mikor nem is

az állam, hanem csak az államhatalom kezelői a hatalmasok.

A kultúra mai ferde felfogásából így öt-féle veszedelem származik: 1. a kultúra eszközeit és célját összetévesztik; 2. A kultúra egyes tényezőinek fejlődését féreismerik; 3. az egyes tényezők fejlődésének féreismerése következtében misztikumot látnak az emberek ott, ahol nincs; 4. az emberek tökéletesedése nem tart lépést ebben a fejlődésben a kulturtényezők fejlődésével; 5. a kulturtényezők fejlődése egymással összehasonlítva aránytalan.

Így vált lehetővé a háború is, mely az egyes ember kulturátlansága és az állami szervezet tökéletességének aránytalanságából folyólag adja a központok kezébe az egész állami gépezet irányítását. Az elmaradt emberiség kultúrája tette lehetővé a háborút, mert az elmaradt ember gondolkozásmódja mindig cél-nak látja az eszközöket. Célt lát a háborúban is, pedig a háború célja szempontjából is csak eszköz. Nem is szólva az emberi boldogság szempontjáról.

Ezért nincsen remény arra, hogy a háborúban részt vettek a kultúrának nagyobb szolgálatokat fognak a jövőben tehetni, de azért sem, mert a háború folyamán a nagy csapat-tömegek egy molekulájaként teljesített szolgálat nem azt a gondolatot fogja belőlük kiváltani, hogy ők a kulturmunkának is egy molekulája, hanem azt, hogy az egyesek az állam hatalmával szemben tehetetlenek. Az egyest a háború valószínűleg még jobban oda fogja kötni az egészet képviselő államhatalom birtokosaihoz.

Így aztán az emberi élet még aránytalnabb lesz, mint amilyen volt, mert a kultúrának bizonyos ágait jobban fogják művelni és az egész élet valami stílustalanságba fül, mint ahogyan ezt ma leginkább Német-

ország kultúrélete mutatja, mely egyrészt a legkonzervatívabb, másrészt a legextravagánsabb.

II. A kultúrának ettől az abszolút fogalmától különbözik az iskolákban szem előtt tartott kultúra, melynek csak az a célja, hogy az állampolgárok gyermekei jó polgárokká nevelődjenek, mint ahogyan a múltban a vallás uralma korában az egyházi iskolák célja csak az volt, hogy a tanulóból hívő legyen.

Minden állam maga tartja ma kezében a népoktatást és maga írja elő azt, hogy mire kell a népet oktatni. Az állami tananyag szerint a kultúra azt jelenti, hogy a népek megtanulják azt, amire szükségük van megélhetésükhöz és úgy tanulják meg, hogy e tudásuk ne legyen ellentétben az állami renddel.

Az állami kultúra tehát ma ugyanaz, mint a múltban a vallás. Egyik eszköze az államok összetartásának és fenmaradásának, mint ahogyan az államok a múltban a vallás révén biztosították fenállásukat. Ezzel a mai állam szempontjából sem vészett el még a vallás jelentősége, de nem az egyetlen ideológiai tényező, mint ahogyan a múltban volt.

Az államok politikai irányának alakulására a különböző tényezők nagyrészt az érdekeltek tudomásától függetlenül hatnak és így azt lehetne mondani, hogy közönyös az, hogy ismerik-e a polgárok a tényezőket és miképpen ismerik. Ez azonban azért nem helyes álláspont, mert a kormányzat könnyebb, hogyha az alattvalók az eseményeket helyeslik.

Így aztán természetes, hogy az iskola az állami rendet másképpen tanítja, mint azok a mozgalmak, melyek az állami berendezkedések megváltoztatására törekszenek. Ugyanez áll a vallásra, melyre nézve kétségtelen, hogy az uralkodó vallás az uralkodó kormányzati rend-

szerrel egyetért, de az uralkodó vallás ellenére keletkező újak nem.

Hogyha már most valamely országban csak azt tekintjük kultúrának, amit a hivatalos tudomány a kormányzati rendszer igazolására helyesnek vall, akkor igaz az a tétel, hogy valamely uralkodó jogara alatt egyesített néptömegnek kultúrája ugyanaz és így lehet beszélni a legvegyesebb népű országok egységes kultúrájáról.

A tények azonban azt mutatják, hogy ilyen hivatalosan egységes kultúrát nem találhatni, hanem csak azt, hogy a hivatalos kultúra állításait használják fel mindazok, akik a hivatalos rendszert támogatják. így aztán ennek a tudománynak egyes tételeit kénytelenek dogmaként elfogadni és eleve mindenkit kiátkozni, aki ezt el nem fogadja. E tekintetben a vallás és a mai kultúra egyenlő szellemet mutat.

III. Az itt mondottak főleg csak a történelmi és politikai hatású kultúrára vonatkoznak. De van a kultúrának ettől független része is. Csakhogy ez a függetlenség is problematikus. Vegyünk egy abszolút kulturtényezőt, pl. a festészetet. Bizonyos, hogy nemcsak a választott téma és ennek beállítása, hanem még a festészet technikájára vonatkozólag is függ a művész azoktól, akiktől az államban a hatalom függ, akik vagyonosak.

Az irodalom függ a nyelvtől. Idegent ritkán értünk. Pedig a nyelv a kultúra terjesztésének leghatalmasabb eszköze. Mert ha meg is érti az építész az épület nyelvét, a gépész a gépét, a matematikus a számokét, mégis jobban megérti mindezt, hogyha saját nyelvén még szóval is megmagyarázzák neki. Megérthetem a képet vagy a szobrot, de hogyha finomságukra felhívják figyelmemet, akkor még jobban megértem. Vagyis a holt anyag nyelv nél-

kül is tud nekem valamit tolmácsolni, de elbeszélni csak a nyelv tudja. Ezért a nyelv a kultúra legelsőrendű hordozója s ezért lettek az egynyelvűek azelőtt egyvallásúakká is és ezért törekszenek az egynyelvűek a kultur-egyesülésre és panaszozzák joggal nyelvük elnyomatását. Ezért fognak a nemzetek előbb vagy utóbb külön országokban egyesülni.

8. A nyelv.

I. A nyelv az a legelsőrendű szerszám, mely a társas együttlét, az együttműködés, a kereskedelem, az állami rend szempontjából szükséges. Nyelv nélkül hiányoznák az a szerszám, amelynek segítségével értésére adjuk másoknak, hogy mit akarunk és amely által tudomást vehetünk arról, hogy mások mit akarnak. Társadalmat a megértésnek az eszköze nélkül nem lehet elképzelni.

Innen van az, hogy az emberi társadalmakban külön nyelvek alakultak 6 innen van, hogy az emberek társadalmi a nyelv szerint alakulnak ki. Az egymást megértők kerülnek először egy hatalom alá s alkotnak egy államot.

Amikor pedig bizonyos hatalmi alakulatok már a nyelvtől függetlenül is egyesítenek népeket, akkor annak a népnek a nyelve lesz az állam és az érintkezés nyelve, mely a legjobban megfelel erre a célra, mint ahogyan a francia nép nyelve a *francien* lett, mert ez volt a leghajlékonyabb s leggazdagabb. Mint ahogyan a németeket összefoglaló nyelv is a leggazdagabb és legszebb német nyelv lett.

Az angol nyelv a franciának a szásszal való küzdelméből keletkezett. Ami megmutatja, hogy milyen ereje van valamely nyelv gazdagságának és hajlékonyságának, mert különben

a francia nyelv nem lehetett volna olyan hatással a szász nyelvre s annyi kifejezést nem ültetett volna át magából.

A cseh nyelv nagyobb gazdagsága teszi, hogy hazai tótjaink ezt tekintik saját irodalmi nyelvükül. A nagy oroszok az előnye az oroszországi szlávoké felett tette az állam nyelvivé.

A nyelv sem egymagában ható tényező azonban és a történelmen végigtekintve, sok esetben kísértésbe jövünk, vajjon a nyelv kialakulásának tényezői között nem kell-e épen úgy, mint az államok megalakulása, gazdasági érdekeik kialakulása vagy más irányú fejlődésük tényezői közt olykor a hatalomnak nagyobb jelentőséget tulajdonítani, mint a nyelvnek? Csakhogy a másik oldalon ott van az a tanulság, hogy az erőszak sohasem tudott valamely népet nyelvétől megfosztani. Azt azonban el kell ismernünk, hogy csekély nyelvi különbségek és hozzájáruló hatalmi tényezők különálló nemzetek keletkezéséhez vezetnek, mint pl a portugál, svéd, norvég, dánéhoz, míg az aragóniai és a spanyol épen úgy nem külön nyelv, mint ahogyan a plattdeutsch és a német.

Ezt a körülményt mindig szem előtt kell tartanunk, hogyha az államalakulás és a nyelvek viszonyát megakarjuk érteni. Ma az a helyzet, hogy egyrészt azért, mert a nyugaton a nemzeti államok kialakulása befejeződött és mert a többnyelvű, nemzeti szempontból demokratikus államokban a nyelvi kérdés nem tárgya versengésnek, másrészt, mert hatalmas államok vannak, melyek népek nyelvét elnyomják, tehát sokan azt vallják, hogy a nyelvi igazságtalanságok emlegetése és ezek elleni küzdelem kultúraellenes, mert a kis nyelvek nem alkalmas hordozói a kultúrának.

Azért, mert sok nyelv megszűnt a történelem folyamán, azzal vigasztalják a kis nemzeteket, hogy ez a sorsuk, tehát ez ellen ne

szólaljanak fel. Ez a felfogás teljes féreismerése a nyelv jelentőségének, melynek nem az a lényege, hogy hordozója-e közös történeti emlékeknek és eszméknek vagy sem, hanem az a lényege, hogy szerszám, melynek elvesztése vagy értéktelennéválása megnehezíti azoknak az érvényesülését, akik más nyelvet megtanulni nem tudtak.

Lehetetlenség, hogy egy tiszta ideologikus tényezőnek, mint a nemzet fogalma, olyan hatása lehetett volna az államok alakulására, mint amilyen hatása a nyelvnek volt. A legtöbb tényező, mely az államok fejlődésére hatással volt, egyúttal hatalmi tényező is, de a nyelv nem az. Olyan erőt kell tehát benne látnunk, mely a többieknél épen ezért erősebb és ezért számolnunk kell azzal a körülménnyel, hogy mindig is küzdeni fog minden más tényező ellen,, mely ellentétes irányban működik.

Áll ez a gazdasági tényezőkre is, mert a nyelv révén érvényesül a termelésben az egyes, a kereskedelemben a nép. Annak a népnek a legkönnyebb a kereskedelemben boldogulnia, amely ott, ahol kereskedni akar, legtöbb olyan embert talál, akikkel érintkezni tud. Ez a kulcsa a német kereskedelem térfoglalásának Kis-Ázsiában, ahova az utóbbi évtizedek alatt sok zsidó vándorolt.

Másrészről lehetetlen szem elől téveszteni azt a körülményt, hogy a nyelv továbbfejlesztésében mindenki, aki a nyelvet a tömegeből beszéli, részt vesz. Abban, hogy a nyelv, mint szerszámból, kulturnyelv lesz, része van a nemzet minden fiának. Ez a részvétel ugyan sokszor észrevétlen, de ennek dacára fenforog. Épen úgy, mint ahogyan a nép minden fiára hatással vannak azok az élmények, melyek reális nemzeti élmények, u. m. szokások, ruha, butor, eszközök, mívelési módok, építkezések, látható emlékek stb.

Ezeknek hatása az a hagyomány, mely

a nemzetek életében szerepet játszik, mert a történelmi jelentőségű építkezések, a falusi művész kieszelte formák tovább élnek és tovább fejlődnek. De így tovább élnek a szervezetek is, melyek azonban épen ezért kell hogy a népeknek kedvesek legyenek, hogy mint szükséges és hasznos tényezők beolvadjanak a népek öntudatába.

Mindazok a tényezők, melyekkel szemben a nép, mint idegen vagy ellenség áll, nem lesznek a nemzeti öntudat részei. Ezért van az, hogy a több nyelvű országokban meglévő kulturhatású emlékekkel szemben is idegen az elnyomott nép. Neki az abszolút szép is csak azt juttatja eszébe, hogy mindezt az elnyomók csinálták a saját hatalmuk öregbítésére. Ezért a nemzetek szolidaritásából csak ott keletkezhetik egységes államkultúra, ahol a különböző nyelvű népek egymással egyenlő jogúak s egyenlő módúak.

II. A nemzeti eszme csak járuléka a nyelvnek, de azért van bizonyos önálló jelentősége azok szempontjából, akik magasabb műveltségüknél fogva nagyobb mértékben állanak az ideológiák hatása alatt. A nemzeti érzés alatt értett meggyőződés nem a tömegek érzése, hanem inkább a kiváltságosaké, akik nemcsak a nyelv érdekét szokták ebbe belevinni, hanem az abban az államban uralkodó osztály érdekét is. A tömeg érzése e tekintetben kevésbé határozott, még akkor is, amikor a nemzeti eszméért rajong és lelkesedik. Ez a helyzet pl ma a nem németországi németeknél, a belgiumi franciáknál.

Ezt a körülményt annál kevésbé szabad szem elől téveszteni, mivel különben könnyen abba a hibába esünk, hogy az államot összetévesztjük az egynyelvű néppel vagy az ugyanazon nyelvű uralkodó réteget összeté-

vesztjük magával az egész ugyanazt a nyelvet beszélő néppel.

A nemzeti eszme azért nem rokonszenves a progresszív politikusok előtt, mivel a nemzeti eszme mögé szoktak elbújni egyes történelmi osztályok érdekei. Nemzeti érdekeként tüntetnek fel olyan érdekeket, melyek nem az egész nemzetéi, hanem csak egyes osztályokéi.

Így keletkezett az osztrák nemzet fogalma is, melyet a magyarság soha el nem ismert, nem az osztályállam létének nehezítése miatt, hanem saját létének elméleti védelme érdekében. Ausztriával szemben azt vallotta, hogy sok ország különféle népei nem lehetnek egy nemzet. Viszont azonban az egy ország különböző nyelvű népeit Magyarországon a magyar nemzet fogalma alá vonták. Ezt viszont a németek nem ismerték el és külön beszéltek Magyar- és Ungarnról.

Egészen más a francia és olasz nemzeti eszme. Itt az – állam és a nemzet annyiban egységes, hogy idegen nincsen az államban, habár nem minden francia és nem minden olasz nyelvű egyúttal francia vagy olasz állampolgár. Angolországban az összességet nem nevezik nemzetnek, de államnak sem, hanem Empire-nek. Oroszországban a nemzet a nyelvet, a cárt és az ó kereszténységhez való tartozást jelenti. Németországban az államra gondolnak inkább ennek a fogalomnak emlegetésekor, aminek oka a történelmi fejlődés és az a törekvés, hogy a még nem egyesült németeket is ugyanannak az államnak kötelékébe vonják.

Kétségtelen, hogy nálunk és Németországban az állameszme sokkal inkább előtérben áll, mint Franciaországban. Maga a német filozófia pl az államot tekinti egyedül erkölcsi társadalmi alakulatnak, ellenben az egynyelvű népet nem tekinti ilyen egésznek. Hegel szerint az állam »az objektív erkölcsi értelem«, sőt a

»földön élő isten«. Ez a felfogás a porosz állam túlbecsüléséből származott, melynek dicsőítésében a német filozófusok még ma is vetélkednek.

Ennek a német felfogásnak különbözőségét a miénktől ismerjük s lényege, hogy nálunk az állam mindenhatóságának helyeslését egyáltalában nem találjuk.

A francia s német felfogás közti különbség abban is megnyilvánul, hogy amíg porosz államról beszélhetünk, addig nem szólhatunk soha porosz nemzetről. Az állam és a nemzet e felfogás szerint nem azonos. Ezeknek a felfogásbeli különbségeknek mélyreható következményei vannak. A francia felfogás szerint *az állam a szervezett nemzet*, ebből folyólag a nemzetnek joga van magát átszervezni. A német felfogás szerint az állam eredete ennél sokkal magasabbról, vagy istentől, vagy az isten kegyelméből uralkodó királyoktól származik. A német állameszme nem engedi, hogy a többségi elv alapján átszervezkedjék az állam.

A magyar és a francia felfogás az összes magyar politikusok és jogászok tanítása szerint egyezik és éles ellentétben áll a némettel, mely szerint az állam valami külső forrásból meríti a maga erejét.

A francia felfogás szerint a nemzet az állameszme hordozója és az államnak állandó tényezője, de nem az állam a nemzeté. Ezért mi sem természetesebb, mint az, hogy a politikai akaratot is a nemzetnek követelik, mivel az állam ennek alárendeltje. A német felfogás ezzel szemben az, hogy a nemzet valami mesterséges s így nem helyezhető az állam fölé; az állam az a legfőbb szervező hatalom, mely alá minden egyéni és nemzeti, minden népi és kulturtörekvés rendelendő.

A francia felfogást igen jól tükrözi vissza a nagy forradalomban kelt Déclaration des Droits.

»Valamennyi nemzet független és szuverén, akármekkora a számuk vagy a területük: ez a függetlenség elidegeníthetetlen. Minden nemzetnek joga van kormánya formáját szervezni és megváltoztatni. Egyetlen nemzetnek sincs joga más nemzet kormányzásába beleavatkozni. Bármely nemzet szabadsága elleni kísérlet az összes nemzetek elleni merénylet.«

Aminek kiegészítéséül még meg kell jegyezni, hogy a francia felfogás szerint nemzeteknek épenúgy, mint az egyes egyedeknek saját egyedi sajátságaik és képességeik kifejezéséhez minden joguk meg van, amely jog azonban más népeknek e jogát nem sértheti. A nemzetek e felfogás szerint jogi személyek, vagy ha úgy tetszik erkölcsi személyek. S a nemzetek akarata az összesség akarata. így lesz aztán az állam a nemzet alárendeltje.

Evvel szemben a német felfogás szerint s ebben a mi felfogásunk azonos a némettel, a nemzet tagjai nem az egyesek, hanem a törzsek, népek, néptörzsek. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy akkor, amikor a nemzetnek ezt a felfogását az osztrákok részéről hangsúlyozzák, akkor mi ez ellen mindig tiltakozunk, mivel ezt a felfogást magunkra nézve abban a vonatkozásban, melyben ezt az osztrákok hangsúlyozni szokták, sérelmesnek tekinthetjük, mert ebben benne van a mi beolvastási lehetőségünk elve is. Ezért tiltakozott a magyar sajtó Hötzendorfi Konrádnak könyvében kifejezett e felfogása ellen.

Arról van tehát szó, hogy elvi alapon mégis kénytelenek vagyunk mi is azt vallani, hogy a nemzet az egyénekből tevődik össze.

E felfogásokkal való foglalkozás azért volt szükséges, hogy rámutassunk arra a körülményre, hogy nem az azonos szók használata jelenti az azonos fogalmak alapján való okoskodást. Miért is nem szörszálhasogatásról van

itt szó, hanem arról, hogy bizonyos elvi állásfoglalásoknak elvi következményei vannak, melyekkel számolnunk kell.

Ilyen elvi következménye a francia fel fogásnak az is, hogy az egyéneknek van joguk abban a kérdésben határozni, hogy mely államhoz akarna a háború után tartozni. Nem egységek szavaznak, hanem egyének. Ha nem egységek szavaznak, akkor nem szavazhatnak olyan területek sem, melyek egységét külső hatalmak állapították meg. Tehát pl nem Elzász-Lotharingia, nem Erdély, nem Lengyelország szavaz,, hanem egyesek, akik nem képviselnek kerületet, vagy földrajzi egységet, legfeljebb községet.

III. A nemzeti öntudatnak részeivé lesznek bizonyos nemzeti sajátosságok, melyeket nemzeti jellegként emlegetnek. Így pl. hogy a francia a többi nemzetnek öntudatoságra nevelője; hogy az angol a világ kereskedője és a vad népek oktatója; a német a gondolkozók és költők nemzete. Az orosz a kis szláv nemzetek önállósítója. A magyar az európai kultúra védője a keleti barbárok ellen stb.

Ezek a nemzeti büszkeségek felemlítendőek, de ezeknek sem az államok életére, sem a nemzetek kialakulására különös jelentősége nincs. Ezek a gondolatok vagy büszkeségek az illető nép szélesebb vagy szűkebb körében élnek és beszélgetés tárgyai is lehetnek, de tetteknek nem irányítói. Azért tárgyalást nem is igényelnek.

Tárgyalást igényel azonban a nemzeti eszmének az egyes osztályokban megjelenő eltérő formája. Amíg a burzsoázia azért hangoztatja a nemzeti érdeket, hogy érzelmi alapja legyen annak a követelésének, hogy a saját nemzete fogyasztását magának az állammal biztosítsa és védelmet nyerjen az idegen ver-

senytársakkal szemben, addig a földbirtokos osztály azért hirdeti a nemzeti eszmét, hogy a feudalizmus korából megmaradt előjogait megvédhesse. De emellett vannak a nemzeti eszmének nemzeti államokban demokratikus alapjai, amennyiben a nemzethez tartozás alapja az egyenlő jogok követelésének. S így kétségtelen, hogy a népnek szuverenitása iránti követelését támogató alapként is jelentkezhetik.

A munkások szempontjából viszont az a körülmény lényeges, hogy a nyelv minden ember legelsőrendű szerszáma, a közlekedés legelsőrendű eszköze, a művelődés lehetőségének feltétele. Ezért kellett a középkori latin irodalmi és tudományos nyelv helyébe a nemzetek nyelvének lépnie.

Miután a termelés bonyolultsága nagyobb ismereteket tételezett fel, tehát tanítani kellett a népeket s azóta a nyelvnek jelentősége még jobban emelkedett. Természetes tehát, hogy a termelés bonyolulttá válásával esnek össze a nép művelődésének emelésére irányuló törekvések s hogy ezeket nyomon követi a nemzeti eszme felébredése.

Miután a műveltség is megélhetési forrás, ennél fogva a tanult osztály mindenütt a reális foglalkozásúak szemében alaptalannak tűnő nemzeti eszme hirdetője. Viszont kétségtelen, hogy a műveltség nincs nemzethez kötve és nem függ attól, hogy ki milyen nyelven beszél. Csakhogy a tanult osztály ritkán látja meg a nyelv jelentőségét az általánosság szempontjából és ezért ideológus érvek alapjára helyezkedik, holott reá nézve még inkább megélhetés kérdése a nyelv, mint a burzsoázia többi osztályai és a munkásosztály szempontjából.

Ezek a gazdasági alapok az okai annak, hogy ott, ahol a termelésben nagymértékben vesznek részt egynyelvű népek, a termelést irányító kapitalista osztály tagjai is tagjai ma-

radnak az esetleg elnyomott nemzetnek, mint pl. Csehországban. Viszont a termelést irányítók nem maradnak az elnyomott nemzet tagjai ott, ahol ezek jelentősége kicsi a termelés és fogyasztás szempontjából. Így Magyarországon, ahol az ipar magyarrá lett. De ebből a szempontból a fogyasztó nép óhajtása sem hagyható figyelmen kívül. Mert bizonyos, hogy a cseh iparnak cseh nemzeti iparként való megnövekedését legalább is olyan mértékben eredményezte a cseh nép fogyasztóképessége, mint amennyire a cseh munkások nemzeti nyelvéhez való ragaszkodása s illetve ennek ismerete.

Ez a ragaszkodás a szabad foglalkozásra nézve kenyérkereseti lehetőségeket is jelent s ezért aztán sokan az ügyvédek, orvosok, bankok és kereskedők közül erős hirdetőivé lesznek a nemzeti elveknek, mert ha idegen nyelvet tanul meg valamely tömeg, akkor vegyes nyelvű országokban megszűnik az ő nemzeti nyelvét beszélőnek monopóliuma a vele való összeköttetés lehetőségére. De tévedés azt feltenni, hogy ez a kiindulása a nemzeti mozgalmaknak, ez már csak kísérő jelensége, mely hatástalan maradna, hogyha a nyelvnek nem volna önálló gazdasági jelentősége.

Ezt aztán a burzsoázia többi tagjai is támogatják, akiknek érdeke az üzletek, a kocsmák s mindenféle vállalatok révén ugyanegy a szabad foglalkozású intellektuellekével. De ugyanebből az okból kényszeríti az uralkodó nemzet az állam kormányát arra, hogy az uralkodó nyelvet taníttassa, ezt használja a hivatalokban és ezt követelje mindenkitől. Ezért támadnak súrlódások vegyes nemzetiiségű államokban s ezért törekszik minden nemzet önálló lenni, vagy ahhoz csatlakozni, amely hozzá nyelvileg legközelebb van.

Amíg a mai osztálytagozott állam meg van

s ezekben különböző nemzetiségek vannak, addig a nem uralkodó nemzeteknek saját nyelvüket megvédeni általános érdekük és pedig az uralkodó és a munkásosztálynak egyaránt, mivel a nyelv az érvényesülés elsőrendű eszköze. Aki nem tudja az állam, az üzem, a kereskedelem, a birodalom nyelvét, az lemarad. *Az elnyomott nyelvű nép napszámos néppé lesz.*

9. A népek célja.

I. Hogyha az állam keletkezésére ható tényezőkön végig pillantunk, akkor azt látjuk, hogy a termelés, az állami hatalom, a nemzetközi érvényesülés, a vallás, a kultúra, a nyelv mind olyan természetűek, hogy extenzíve törekszenek kiterjeszteni hatásuk területét. A hatalom terjeszkedése már természeténél fogva is hatalmi eszközökkel kell, hogy történjék. A termelés természetéből a gazdasági verseny következne, de arra való tekintettel, hogy a termelő nép nyereségének egy részét az állam magának elveszi s azért, mert az államnak érdeke, hogy a hatalmának megőrzésére szükséges fegyvereket maga tudja készíteni, az állami hatalom érdekévé lesz a termelést hatalmával támogatni és így a gazdasági erők versenyébe az állam beleviszi a fegyveres tényezőket.

A hatalmi tényezőknek és gazdasági tényezőknek ez az egyesülése nem nélkülözi a történelmi tradíciókat. Azok a rablólovagok, akik előbb kirabolták a váraik alatt elhaladó kereskedőket, utóbb fegyveres erővel kényszerítették őket arra, hogy az ő területükön keresztül menjenek és hogy területükön megállva áruikat áruba bocsássák, erőszakkal csináltak vásárokat. A régen elrablott árutömegből vám lett, mely épen úgy a lovagvárok urai hatalmá-

nok gyámolítására szolgált, mint az előtt a rablás.

A várurak sokszor azért viseltek háborút, mert egy másik várurat kényszeríteni akartak arra, hogy elálljon a kereskedőktől követelt nagyobb vámtól, hogy ne akadályozza a kereskedőket abban, hogy a támadó várúr területére is átjöjjenek stb. Egy szóval a múltban is viseltek olyan háborúkat, melyeknek az volt a látszata, hogy a gazdasági élet fejlesztése érdekében viselik.

A háborúra azonban nem a termelésnek, hanem a várurnak volt szüksége, mert a területén áthaladó kereskedő nemcsak eladott neki és embereinek, hanem vett is, sőt még megfizette az utak, a hidak használatát, a réveket, a piaci árulást s esetleg egyebeket is. Az egyes várurakkal szövetkezett kereskedők, sőt kereskedő városok érdekében is folytattak a várurak háborúkat. Ezeket a háborúkat is fel lehet úgy tüntetni, minthogyha a kereskedelem érdekében viselték volna, de igazabb, hogyha azt mondjuk, hogy csak a hadviselők érdeke volt.

A termelés az emberiség szükségleteinek kielégítése érdekében folyik. A termelés, mint maga az anyaföld, nem ismer nemzeti termelést. Amikor egyes országok a középkori minta felújításával elzárkóztak a külföld elől, akkor sem azért tették, hogy az emberiség érdekében szükséges árutermelést előmozdítsák, hanem ellenkezőleg csak azért, hogy ezzel annak az országnak más államok termelésétől való függetlenítését szolgálják.

Egyszóval a közlekedési eszközök nagy tökéletessége korában mesterséges határokat állítottak az érintkezés és a szabad verseny elé. Bizonyos, hogy nem az illető ország termelése, hanem az illető ország hatalma érdekében. Itt érintkezik a hatalom és a termelés

és itt érintkezik ez a két kérdés a nemzetközi helyzettel.

Amennyiben az emberek és népek közt a szabadság elve alapján szabályoztatnék az egymáshoz való viszony, akkor nem kellenének azok az intézkedések és biztosítások, melyek nemcsak katonai, hanem gazdasági felfegyverkezetségekben is jelentkeznek. Az államok gazdasági politikáját az diktálja, hogy az állam és a nép hatalma egymástól el van választva.

Azt mondják ugyanis, hogy minden ország népe gazdagodásának, jobb életlehetőségeinek biztosítása céljából szükséges a militarizmus és hogy egy nép sem érheti el boldogságát fegyverkezés és más népektől való gazdasági elzárkózás nélkül. Ha ez az állítás igaz, akkor igaz az is, hogy a kis népek nem tudnak olyan nagy fegyveres és gazdasági erőt kifejteni, mint a nagyok s akkor a kis népeknek nem lehet ereje, hogy a nagyok előtt megálljanak.

A gazdasági elzárkózást és felfegyverkezést csak a nagy államok hirdethetik, de a kicsinyek nem, mert ez halálukat jelenti. A kis népek csak a kultúra, a nemzetek demokráciája, a nemzeti önállóság alapján állva védhetik meg létüket, A nemzetek demokráciája minden nemzet egyenjogúsítását jelenti és nem azt, hogy az egyik vagy a másik azt követelhesse ki magának, hogy a nemzetek egymásközi nagy kérdéseibe csak neki és még egy kettőnek legyen beleszólása.

A nemzetközi kérdések minden nemzetet érdekelnek. S ezért helytelennek kell, hogy tartsuk azt az álláspontot, mely azt követeli, hogy három négy állam intézze a világ sorsát.

II. Amint a termelés önmagában nem függ össze a hatalmi tényezőkkel, (csak akkor lép vele szoros összeköttetésbe, amikor a hatalom

a termelést a maga céljainak megfelelően rendezi be), úgy a nyelv és vallás érdeke sem függ össze a hatalommal és ha van is mind-egyiknek terjeszkedő törekvése, azért ezt nem kell, hogy erőszakkal keresse.

Mihelyt akár a termelés, akár a nyelv, akár az állami hatalom, akár más állami tényező hatásának erősítésére az állam saját erejét, befolyását adja, akkor *imperializmusról* beszélhetünk. Vagyis imperializmus alatt nem az összes emberi mozgalmak és törekvéseknek azt a magukban rejlő tulajdonságát értjük, hogy terjeszkedni akarnak, hanem csak azt, amikor ezt a törekvést az állam saját erejével támogatja. De éppen ezért minden ország imperializmusa sajátos. Más az angol, más a német, más az orosz stb. imperializmus.

Az imperializmus fogalmában tehát benne van az erőszak. Benne van a foglalási vágy, benne van a háború lehetősége. Az imperializmus a terjeszkedésnek olyan módszere, mely azzal a hallgatólagos fenyegetéssel kényszeríti a másikat engedékenységre, hogy különben tönkre teszlek!

III. Népszerű jelszó lett azt mondani, hogy az államok gazdasági ereje kifejléséhez még a háborúra is szükség van és ennek az elméletnek azok közt, akik a történelmi materializmust hirdették vagy közel álltak hozzá, ma nagyon sok híve van.

A történelmi materializmussal igazolni lehet az emberiség nagy fejlődési fázisait, de nem lehet általa egyes államok egész lakosságának, egyes kormányok vagy fejedelmek eljárását az igazságosság palástjával letakarni. A történelmi materializmus nem arra tanít, hogy a háború jogosult, hanem csak arra, hogy a kapitalizmus mellett a háború lehetséges, mert a katonai üzemet vezető fejedelemnek vagy kormánynak

kezében van minden jog, mellyel a katonaságnak felhasználása iránt intézkedhetik. De azt a kérdést, hogy helyesen járt-e el, hogy igaza volt-e, nem lehet azzal elintézni, hogy a háború ma még elkerülhetetlen.

Nem áll, hogy a történelmi materializmus nem ismerné az ember értékét és ezért csak olyan könnyen oda dobja az ágyúcső elé. Tévedés, hogy a történelmi materializmus nem annak a kérdésnek a magyarázata, hogy miképpen érheti el minden ember, az egész emberiség a legnagyobb boldogságát. De nem a túlvilágon, hanem itt, tehát az életben. Ezért a történelmi materializmussal még csak menteni sem lehet a háborút.

A háborút csak az imperializmussal lehet menteni. Az imperializmus pedig erőszakos így, aki az imperializmust mentegeti vagy helyesli, azt a vele szemben alkalmazott erőszakkal kellene megtanítani ennek előnyös oldalaira.

10. Az emberi méltóság.

A népek fejlődésére rendkívül hatással volt eddig a demokrácia, mely tulajdonképpen az egyes emberben élő tudatnak, hogy ő ember, a közéletben való elismerése. Éppen ezért nem az egyenlőség a demokrácia lényege, hanem az a tudat, hogy az ember méltóságra több és nagyobb, mint a többi lények. A despotikus uralom mellett lehet egyenlőség az elnyomásban. Az arisztokratikus uralomban néhányak egyenlő uralma mellett az összesség egyenlő elnyomása lehető. A parlamenti uralom a kevesek egyenlő uralma mellett a többség egyenlő elnyomatását éppen úgy jelentheti, mint a hogy jelenthetné a többség egyenlő uralmát.

Bizonyos az, hogy az emberi méltóság és a vagyoni boldogulás kerül a legtöbb esetben egymással összeütközésbe az egyes ember életében. Aki gazdasági érvényesülést keres mindenáron, az kénytelen emberi méltóságáról részben lemondani. Olyan országokban, ahol az összesség joga nagyobb, ott az emberi méltóságát kiki jobban megőrizheti, mint olyanokban, ahol kevesebb.

Innen van azután, hogy egyes országok úgy jelentkeznek, mint ahol a legalsó rétegek öntudatosak és vannak olyan országok, melyekben csak az uralkodó osztály öntudatos. De épen ezért nem az utóbbiak, hanem az előbbiek a kívánatos példák, mint ahogyan az emberek közt azok a jellemek, akik a vagyoni boldogulásért nem áldozzák fel emberi méltóságukat.

A történelem azt mutatja, hogy a nemzetek is érzik az emberi méltóságot. Ez az érzés a külön nemzeti lét megőrzésére vagy kiküzdésére vonatkozó törekvésekben nyilvánul és azóta, amióta felébredt a külön nemzeti lét tudata, azóta felébredt a nemzeti függetlenség és méltóság tudata is. Külön életet követelnek maguknak a nagy országokban élő kis nemzetek akkor is, amikor gazdasági érdekeik hátrányával jár.

A nemzetek nem áldozzák fel méltóságuk tudatát és függetlenségüket a gazdaságilag előnyösebb életnek, mint ahogyan az egyesek sokszor megteszik. Épen így a nemzetek mindig az erkölcs magasabb elvei szerint járnak el, nem úgy, mint az egyes, aki erkölcstelen tette is kész saját érdekében. A nemzetek célja a maguk életét élni s ehhez kell, hogy ők a saját maguk létének tudatában éljenek.

Amennyire népeknek története van, úgy ez annak a megírása, hogy a nemzetek miképen jutottak önállósághoz. Miután pedig ez a fo-

lyamat még folyik, tehát bizonyos, hogy a népek nem jutottak oda, ahol sokan látják őket, hogy t. i. ma már csak gazdasági érdekeik vezetik elhatározásaikat.

Akik ezt mondják, azok összetévesztik a népek célját a mai kormányférfiak nyilatkozataival. A kormányférfiak célja eszerint, hogy erős államok legyenek, ehhez kell a gazdagság. A népek előbb függetlenek akarnak lenni s azután gazdagok. Mutatja ezt még a kivándorlás is, amikor az egyes európai visszajön az új világból. A gazdasági okok kihajtják, de a népiek és nemzetiek visszahozzák. A saját nemzetéhez akar tartozni, azért jön vissza. Ez az érzés a nép egészében, mint a nemzet függetlensége él. Ezért nem lehet azt a körülményt, hogy az egyes emberek legnagyobb része az anyagi boldogulásért mindent feláldoz, a népekre átvive úgy feltüntetni, mint az államalakulás törvényét, mely uralni fogja a világot.

Igaz, hogy sok ember emberi méltósága tudatának egyetlen alapja az ő gazdasági ereje, de kétségtelen, mikép ahhoz, hogy az emberi méltóságnak általában ez lehessen a fundamentuma és a függetlenségnek feltétele, az egyes országok közötti határfalaknak le kell omlania, de a magántulajdonnak viszont meg kell maradnia. S még akkor is kérdés, hogy a mai erkölcsi értékeket nem váltják-e fel mások, melyeket az anyagiaknál többre fognak becsülni.

Ezért mindazok az észrevételek, melyeket tisztán s egyedül az anyagi boldogulás szempontjából tesznek, abban az alapvető hibában szenvednek, hogy egynehány ember érzését vagy talán meglátását, a nép összességére akarják erőszakolni; és abban hogy a történelmi materializmussal való külső rokonságuk dacára azzal is teljesen ellentétesek. Mert a történelmi materializmus nem

azt mondja, hogy az embert s a népeket az érdek vezeti. Másrésről a történelmi materializmus az emberi termelés fejlődésétől tette függővé a nemzetek felszabadulását, de épen nem azt a kérdést, hogy valamely nemzet egy másikra magát ráerőszakolja. Mint ahogyan az egyes emberek közti mai rabszolgaságot sem lehet egyedül a történelmi materializmussal megindokolni.

II. FEJEZET.

Tévedések.

1. A pénz.

Sokan a történelmi materializmus rovására írják, hogy a XIX-ik század vége felé a materialisztikus gondolkozás annyira elterjedt, hogy mindenki csak a pénz, az anyagi előnyök után futkos. Pedig a két gondolatnak nincs semmi köze egymáshoz. A történelmi materializmus nem az egyes ember cselekvésének irányát, hanem az emberiség lehető fejlődése irányának okait akarja megállapítani. Az egyesek pénz utáni vágyának oka az a körülmény, hogy vele mindent meglehet szerezni.

Az emberi gondolkodás- és érzésvilágnak pedig van egy különös fogyatkozása: hogy a gyakran előforduló, mindig tapasztalt körülményekből levont következtetésről elfelejtjük, hogy következtetés és azt hisszük, hogy tény. Miután az emberek azt tapasztalták, hogy a pénzzel mindent meglehet szerezni, céljuk a pénzszerzés lett. A pénz, mint cél s nem mint eszköz, a pénz önmagáért, a pénz, mint érték áll az emberek előtt.

Tagadhatlan, hogy a sok milliós vagyonúnál már nem eszköz, hanem cél a pénz. Azért cél, mivel egy bizonyos mennyiségű pénzen felüli vagyon dacára, a pénz nyújtotta^ előnyöknek további élvezése nem lehetséges. Épen így van ez minden mással, így nevezetesen az uralkodói

hatalommal is. Csak azt kell látnunk, hogy nem az eszköz az érték, hanem a dolog maga, amit az eszközzel meglehet szerezni.

A pénzre nézve a mai viszonyok kezdének oda fejlődni, hogy lassan hiába lesz pénzünk, nem kaphatunk még több kenyeret sem az előírtnál. Vajjon a hatalmi eszközök birtokosaira nézve nem fog-e ilyen állapotokat hozni a jövő?

Mert amint ezelőtt semmit sem tartottunk természetesebbnek, mint azt, hogy akinek pénze volt, pazarolhatott minden anyaggal, most kétségtelen tényként világosan áll mindenki előtt, hogy az anyaggal való pazarlás minden más embernek is kára és ezért büntetendőnek tartanak, ha valaki ma tíz kilogramm lisztet kiszórna a levegőbe, de mosolyognánk azon, hogyha ezer koronát kidobna az ablakon. Vajjon az emberi erő is, mely most a háborúban olyan szerepet tölt be, nem lesz-e a jövőben olyan főtenyezője az emberi társadalomnak, hogy mindenek felett állva, büntetendő lesz bármilyen célból való feláldozása? Az állam eddig magának mindenkit lefoglalt, de polgárai fentartásáért közvetlenül semmit se tett. Ezentúl az emberért kell majd az államban mindennek történnie.

Ehhez azonban az kell, hogy az ember a társadalom céljává legyen, mint ahogyan ma az anyagok biztosítása a társadalom céljává lett, míg a pénz, mely eddig cél volt, eszközzé degradálódott. Mert nem a pénznek van értéke, hanem a dolgoknak. Nem az állam hatalmának van értéke, hanem az államban élő embereknek. Az ember célja *az élet, a szerelem, a munka, az akarás s gondolkodás*. Az én fentartása a legfőbb célunk. Mellékes, hogy vannak emberek, akik egy célban fel tudnak olvadni. Ezért ne vezessen tévútra az a körülmény, hogy a katoná elmegey a harctérre és feláldozza az életét.

Ebben a pathetikus gesztusban sokkal több színpadi van, mint igazság, mert csak az a katona használ, aki életben van. A hősi halál a végső kényszerű esemény, mely elől nem mindenki térhet ki, de nem a cél. Ezt nem szabad elfelejteni, amikor a háborúról gondolkozunk, mert így a háború maga és a vele járó öldöklés önmagával ellentétes jelenséggént áll elénk.

Hogyha a háborúból az emberiség azt a tanulságot fogja levonni, amit már eddig is megtanult, hogy a pénz nem cél, hanem eszköz, hogy a hősi halál nem cél, hanem kényszerűség, akkor lehet remélni, hogy számos más tévedését is korrigálni fogja. Persze erre nem túlságosan sok a reményünk, mert az ember gondolkodásának nagy hibája, hogy a posteriori állapítja meg a maga elveit. Mert a hősi halál az utolsó, tehát sokan célnak nézik a mások hősi halálát. Mint ahogy az ember a pénzt célnak nézte, mert gazdagságát pénzben fejezte ki.

Ennek a téves látásnak elsősorban gazdasági téren kell megszűnnie, hogy más téren is megtanuljanak az emberek látni, mert tisztában kell lennünk azzal, hogy a polgár fentartását nem biztosíthatja az olyan szervezet, mely az életét nem biztosítja. A gazdagság mértéke nem lehet az, amit mint a pénzt, szintén mérni kell, ami csak eszköze a felhalmozásnak.

A pénznek eszközszerepe nagyon élesen domborodott ki a központi államok gazdasági életében. Az emberek a háború legelejétől nem a pénzgyűjtésben látták a maguk megélhetésének biztosítását, hanem abban, hogy anyagot gyűjtsenek a termelésre. Épen így a háború alatt tanulták meg azt is, hogy az emberi érték a köznek a legnagyobb értéke, mert a termelésnek és a háborúnak üzemét nem a világpiac, hanem egyedül az állam határain belül meglévő anyagok és belső értékek tették lehetővé.

A háborúnak e tanulságait nem szabad elfelejtenünk, mert ez arra tanít, hogy az emberiség egészének gazdasági életéből való kikapcsolódásunk hátrányos ránk nézve. Az nem jelent semmit, hogy pénzünk annyi, sőt több van, mint a háború előtt, mint ahogy nem jelent gazdagságot az, hogy egymásnak többet fizetünk az áruinkért.

2. A szervezettség.

Az állam az a leghatalmasabb szervezet, mely eddig minden más szervezetet legyőzve a többiek fölött hatalmat gyakorol. Az állam szervezete a múltban jobban mutatta a nyers erő befolyását. E nyers erő előbb az erősebb testvérnél vagy az apánál volt. Azután a több hivet számláló törzstagnál. Azután a nagyobb várral, utóbb a több várral rendelkező, majd a több ágyúval rendelkező fejedelemnél.

A mai államnak is meg van a hadserege, tehát meg van az erő kifejtéséhez szükséges eszköze. Ebből fakad az az ereje, hogy az állam életét erőszakoskodás nélkül irányíthassa. Ezt ma szervezete és közegei teszik lehetővé. E közegek a hadseregen kívül a kormány, a hivatalok, a rendőrség, az oktatók, az isten szolgálói, a termelők stb. Mindezeket szervezetekbe tömörítik, hogy a kormányok könnyebben rendelkezhessenek velük. A legegyszerűbb a hadsereget és a tisztviselőket szervezni.

A vállalkozóknak hatalmi szervezése sem ütközik azonban nagy nehézségekbe, mert érdekük az állami védelem alatt meghúzódni, mivel a mai állam még mindig elsősorban a tulajdont védi. Nem így a munkásosztály. Ennek a tulajdon eltörlése iránti törekvéseit az állam akadályozza. De a munkásság is megnyugszik, mert a munkásságot a nagy üzemek szer-

vezik s az iskola, katonaság, rendőrség, de főleg a gép rendre s engedelmességre szoktatja s tanítja.

Természetes, hogy azokban az államokban, ahol nagyobb az ipar, más a szervezettség is, mint azokban, ahol a földművelők száma nagyobb. A földműves államokban, ahol a birtokeloszlás olyan, hogy sok a kisbirtok ott az polgárok függetlenebbek a kormányhatalomtól; ahol sok a nagy birtok, ott a munkás elemet erőszakkal tartják a hatóság tiszteletében. De a társadalom szervezete azokban az államokban viszont, melyekben az iparüzemek a kisebb egyéni üzemekből nőttek nagy részvénytársasági üzemekké lazább, mert a polgárság egyéni függetlensége nagyobb maradt, mint azokban, ahol a nagy üzemek egyik napról a másikra keletkeztek.

Angliában és Franciaországban az iparnak és az ipari munkásoknak hagyományai nem engedték, hogy őket az üzemekben úgy beszervezzék, mint ahogyan a német egyszerre keletkezett nagy üzem beszervezte, mert itt nem voltak olyan hagyományok, melyek ennek a szervezésnek útját állta volna. Innen van, hogy az angol gyárosoknak sokkal inkább kellett számolniuk a Trade Unionokkal, mint a németeknek a szakszervezetekkel. Amott a munka megosztásnál, a munkaszervezésnél le kellett győzni a megszokottságot épügy, mint Franciaországban. A német nagy üzemek vezetői maguk dolgozhatták ki a nekik legjobbnak tetsző rendszert és változtathattak rajta tetszés szerint, legjobb belátásukhoz képest.

Franciaországban sem ez volt a helyzet, sőt itt magával a nagy üzemmel szemben keletkezett az az ellenszenv, mely a francia munkásság küzdelmét lényegesen más természetűvé tette, mint a német szakszervezetekét. A régen egész iparcikket előállító francia kismesternél

tanult munkás egészen más szellemben nőtt, mint a német, akit a nagy üzem maga tanított ki.

Az a lelki hatás, melyet a gép kiszolgálása a munkásból kivált, nem lehet ugyanaz azoknál a munkásoknál, akik a kisüzemből mentek át a nagyba, aminek hatása megnyilvánult a munkásszervezetek vezetésében és irányításában is. Az angol és francia munkásság nem vezetett tömeg, hanem sorsát maga intéző individuumokból állott. A német munkásság nagy tömeg, melyet a vezetők szerveztek s amely pártadót fizetett és a porosz állami hivatalok mintájára, munkás hivatalokat létesített. Ezeknek a hivataloknak engedelmességedt a német munkás. Természetes, hogy a munkások hivatalnokai nemcsak a maga hivatalának megtartását tartotta szem előtt, hanem a munkások gazdasági érdekét is szolgálta. De ezek a munkás hivatalok nem voltak szakszervezeteikkel együtt alkalmasak arra, hogy individuumokat neveljenek a német munkásokból. De ők erre nem is törekedtek, minthogy az individuumok elsősorban a szakszervezeti tisztviselőknél lettek volna kellemetlenek. Így járult hozzá a német munkásmozgalom ahhoz, hogy a német népet még jobban szervezzék, a tekintély-tiszteletre még hajlóbbakká tegyék.

E szervezetek érdekében mindig azt hozták fel, hogy a munkáltatók szervezetével szemben azért szükségesek, hogy szervezet kerüljön szembe szervezettel. A tétel igazsága dacára abban van a hiba, hogy ezek a szervezetek nem *szervezkedés*, tehát a munkások saját elhatározásának eredményei, hanem *beszervezés* eredményei. A német munkástömeget egy néhányan szervezték.

Ezért aztán a szervezet érdekét a munkásság érdeke fölé helyezték. A szakszervezeti munkás a szervezet tisztviselőinek kenyeret adott s az ember természetes önzésénél fogva

a vezetők elsősorban a maguk megélhetésének veszedelmét fedezték fel minden lépésnél, melyet a munkásság, tehetett volna. így lett a munkások, mint régebben az állami bürokrácia szervezettsége öncéllá. A német munkásmozgalom így aztán a német hadsereg kitűnő szervezetét szolgálta. Ezért lett olyan kitűnő katona a német szervezett munkás, mert a békében is azt tanulta meg, hogy a vezetőknek mindenben engedelmeskedni tartozik. Olyan országban, ahol a lakosság 66%-a iparból él, mi sem természetesebb, minthogy ilyen gondolatirány a hadsereg harckészségét nagyon emeli.

Nincs és nem is volt még soha nemzet, mely a szerves társadalomelméletnek olyan iskola példája lehetne, mint a német. Mely tehát annyira világosan mutatja azt, hogy mivé lesz az olyan állam, melyben a főhatalomként elismert hatalomnak mindenki ellenvetés nélkül alárendeli magát Minden német azt érzi, hogy ő része egy nagy egésznek. Ezt érzi mint munkás s ezt most a harctéren, ahol úgy mint mikor a gépet kiszolgálta, megtanulta, hogy dolgát pontosan kell végeznie, mert a többiek munkájának lehetősége s eredménye ettől függ.

A németeknek úgyszólván a karakteréhez tartozik, hogy a szervezettséget tiszteletben tartásák. Így tiszteletben tartotta a munkáltató is a munkások szervezetét és rendszerint nem bocsátotta el munkásait, hogyha csak az illetők erre valami nagy okot nem adtak, vagy ha gazdasági okokból nem volt kénytelen vele. A munkás sorsa ezzel jobban összenőtt az üzem virágzásával s a munkások úgy érezték, hogy a német ipar és német kereskedelmen kívül, még saját üzemük élete is érdekük. így aztán gazdasági patriotizmus, sőt gazdasági üzempatriotizmus is keletkezett bennük. Ezért nem is fordult elő Németországban a gépek rongálása, az anyagok pusztítása stb. sztrájkokkal kapcsolat-

ban. A munkás az ő magasabb bérének kiküzdése után vissza akart menni az üzembe, hogy ott folytassa, ahol elhagyta. Vissza a gazdasági szervezetbe, ahonnan a sztrájk, a gazdasági háború idejére kivált.

Ez a gondolat magyarázza meg most a német munkások nagy tömegeinél az imperialista hangulatot, mely helyesli azt a kormánytörekvést, hogy a gazdasági versenyt fegyverrel intézzék el. Bizonyos, hogy ez a törekvés nem egyeztethető össze a munkások hirdetett nemzetközi testvériségével.

A német munkásság tévedett tehát, amikor azt hitte magáról, hogy nemzetközileg közelebb áll más országok munkásosztályához, mint ahogy nemzetileg ugyanannak az országnak uralkodó osztályához. De ebben talán a többi ország sok munkása szintén tévedett.

De ezen nem csodálkozhatunk, hogy ha elgondoljuk, hogy amint a XVIII-ik században emelték a földművelést és kereskedelmet a választó fejedelmek és illetve porosz királyok, úgy a német császár is ezt tette a XIX-ik században. Ellátta a nagy üzemeket munkával, amikor nemcsak fegyvereket, hanem hajókat sem szűnt meg építtetni s a munka kenyeret biztosított a tömegeknek.

Ezért talált nagy tetszésre még munkáskörökben is már néhány év előtt az a felfogás, hogy a hadsereg és a flotta ellátására szolgáló ipar érdekében is szükség van a fegyverkezés és hajóépítés folytatására, mert különben munka nélkül maradnak ezeknek az üzemeknek alkalmazottai, az ezeknek nyers anyagot szállítók, az ezek után élők s így tovább; egy majdnem végtelen láncolat, mely abból él, hogy Németország ne csak a kontinensen, hanem a világban is hallathassa szavát; hogy Németország *a napra jöhessen*, mint a császár mondja.

3. Jóléti állam s hatalmi állam.

I. Ez a kérdés most a legaktuálisabb, mivel a háború felvetette azt a kérdést, hogy tartozik-e mindenki általános emberi erkölcs s nemcsak törvény alapján a háborúba menni, tartozik-e mindenki saját hazája háborús érdekét szolgálni vagy nem? Fel kell tehát vetni azt a kérdést, hogy kinek a háborúja a mai háború? Az állam vagy mindenki háborúja? Itt megint persze előtérbe tolul a kérdés, hogy mi is az állam. De azért nem szükséges erre a kérdésre visszatérni. Az államhatalom vitte háború a törvény szerint mindenki háborúja. Da ha mindenki háborúja s mindenkinek elő kell mozdítania a háborút, akkor nincs mit beszélni ellenséges támadások pusztításai kapcsán aggokról, asszonyokról és gyermekekről. Illetve akkor szem előtt kell tartanunk azt a körülményt, hogy a mi érzéseink és gondolkodásaink arra a kérdésre nézve, hogy kivel miképen szabad elbánni, azokból az időkből származnak, amikor nem mindenki háborúja volt a háború.

Ez azonban nem lényeges része ennek a kérdésnek, mert vagy megtartják a nemzetközi egyezményeket vagy nem. A lényeges kérdés az az ok, amelynél fogva felmerülhetett az általános hadiszolgáltatásra vonatkozó kötelezettség, mint erkölcsi kötelezettség, ez pedig az, hogy az államot ma jóléti államnak ítélik, szemben a múlttal, amikor hatalmi volt.

A teljes világosság kedvéért még egyszer hangsúlyozom, hogy az általános hadikötelezettségről szoltam fentebb s nem az általános védkötelezettségről, mely ennél kevesebb. Az általános hadikötelezettségben benne van a vagyon és a nők hadiszolgáltatásának kötelezettsége is. Ennek alapja pedig az a gondolat, hogy az állam az egyetlen, mely mindazt, ami az ember

életéhez, megélhetéséhez, fenmaradásához szükséges, adja, illetve biztosítja.

A háború alatt már most az a gondolat hódította meg az embereket, hogy minden állam polgárainak léte egyedül hazájuk lététől függ. Az a gondolat lett úrrá, hogy vagyonilag is tönkremennek a polgárok, ha az állam sérelmet szenved. Holott ez még a jóléti államra sem áll, annál kevésbbé a hatalmi államra. Ezért nem okvetlen áll meg filozofikusan véve az angol jelmondat: *right or wrong my contry*, amely elv irányítja ma mindenütt a gondolkozást.

A hatalmi állam kifelé épűgy, mint befelé a hatalom, az erő alapjára helyezkedik. De a hatalmi államnak is vannak fokozatai. így nevezetesen csak hatalmi állam uralkodója törekedhetik mind több új terület elfoglalására. De hatalmi állam minden autokrata állam enélkül a törekvés nélkül is. Ez utóbbi hatalmi alapra épített volta csak befelé érvényesül, amazé kifelé is.

A hatalmi törekvések mindig mások ellen és elnyomásra irányulnak. A despotikus államban az állam fejének ereje minden alattvaló ellen irányul. Az autokraták egy-egy csoportra, vagy rétegre támaszkodnak. Az arisztokratikus alkotmányu államokban nagyobb szám nyomja el a még nagyobb számot. De a demokratikus államokban is a többség elnyomja a kisebbséget. Az állam létevel ma még valamilyen elnyomás összefűg.

Az állam ugyanis hatalmi szervezet, mely nem bizza az egyesre, hogy akar-e az állam tagja lenni vagy nem. Miután pedig az emberek előtt nem világos, hogy az állampolgárság több előnyt jelent-e, mint terhet, ennélfogva az állam mindenkivel szemben alkalmazza a benmaradás, az adófizetés, a hadkötelezettség kényszerét, akikre nézve ez nem is szükséges.

Az állam törvényei nem individualizálhatnak. S ezért valamiféle kényszer nélkül az állam meg nem állhat. Ezért kell valamilyen uralkodó hatalom is. Az egyikben a despota, a másokban valamely kis réteg, a harmadikban egy szélesebb réteg. Az az állam, melyben nagy réteg uralkodik, ma a demokratikus állam nevet kapja, holott az egyenlőség ebben sincs meg. A tulajdonképeni demokratikus állam nem ismerhetne kényszert, létének alapja csak polgárainak akarata lehetne.

Csakhogy ilyen demokratikus államberendezést még csak elméletben ismerünk. Ma még minden állam arisztokratikus vagy autokratikus és hatalmi állam. Ennek oka abban a körülményben keresendő, hogy bármely állam szüntetné meg ma hatalmi szervezetét, – elpusztulna, mert a többi hatalmi állam ennek az elfoglalására összefogna. Amíg egyetlen állam is van, mely nem akar lemondani arról, hogy állami hatalmát fegyveres erővel érvényesítse, addig a többi állam sem teheti. De ez a körülmény arra kényszerít minden államot, hogy belső ügyeiben is igénybe vegye a katonai hatalmat és kényszerítse polgárait olyan intézkedések tűrésére, melyek mind a katonai erő készségét szolgálják és oda vezetnek, hogy a hatalmi államok többé-kevésbé egy nagy kaszárnya jellegét öltik magukra.

E tekintetben csak fokozatbeli különbségek vannak az államok közt, de e fokozatbeli különbségek is rendkívüli jelentőségűek, mert ahol a polgárok szabadsága nagyobb, több a garancia a békés politikára, mint ott, ahol a katonaság és katonai szellem uralkodik.

Ennél a kérdésnél megint az imperializmus neve alatt összefoglalt törekvésekre bukkanunk. A hatalmi államoknak az a törekvése ugyanis, hogy olyan szervezeteket, népeket, államokat, melyek céljaik megvalósítását akadályozzák,

elnyomják, épen úgy imperialisztikus, mint azok a törekvések, melyeknél fogva Németország gyarmatokat akar, Oroszország tengert stb.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy annak a törekvésnek, melyet aztán imperializmusnak neveznek, nem kell az államhatalomtól erednie. Amint nem eredt a kormánytól vagy uralkodótól az angol kereskedelem gyarmatosító tendenciája s nem az uralkodótól eredt a magyarosítás gondolata.

A modern imperializmus azonban ma már mind azonos az állam törekvéseivel. Anglia gazdasági elsőbbségre, Oroszország politikaira, Németország mindkettőre törekszik, mert az őt megillető helyet akarja elfoglalni a világon. Franciaország törekvéseit még mi sem jelezhetjük más névvel, mint nemzeti névvel. E tekintetben aztán nem is áll jogunkban kifogást tenni ellene. A Habsburg monarchia politikai és gazdasági imperializmust üz a Balkán felé.

Tulajdonképen az a helyzet, hogy a modern államok közül azok, melyek legelőször kezdték a saját imperialisztikus törekvéseik érvényesítése érdekében való berendezkedést, kellett, hogy a gazdasági téren végezzék az előmunkálatokat. Régen az a fejedelem, aki a háborúra készült, a fegyverkovácsok nagy számát fogadta meg szolgálatába. Ma a fejedelmek kormányai nemcsak fegyvert készíttetnek, hanem átszervezik az országokat. Mert a háborúhoz előbb csak fegyver, aztán csak pénz kellett, ma pedig a fegyveren kívül az egész országnak háborúra felkészültségén kívül az anyagok olyan tömege, melyet a szükséghez képest feldolgozhatnak.

Ott mutatkozik ugyanis a mai világháború okai tekintetében a legnagyobb tévedés, amikor a sárga, kék, fehér, vörös könyvek adataiból akarják azt bizonyítani, hogy ez vagy az okozta a háborút. A háborút mindazok a törekvések

idézték elő, melyek magukban hordták az össze-
 ütközés csiráját. Az angol világhatalmi törek-
 vések és azok ellenzése, a francia gyarmatosít-
 ás és azok ellenzése. De okozta a mi törek-
 vésünk is épúgy, mint ahogyan a szerbeké.
 S mindezek a törekvések az ő szempontjukból
 épen olyan nemesek és igazságosak, mint a
 mienk, a mi szempontunkból.

S ez áll a német és angol törekvésekre
 nézve. Ha az angolok s franciák szövetségesei
 volnánk, nem tekintenénk az ő törekvéseiket
 olyan ellenséges szemmel s így nem tűnének
 nekünk igazságtalanoknak sem. De másrészt, ha
 végig gondolnók az összes közbenső gondola-
 totokat, akkor nem beszélénk arról, hogy az
 egyik államnak joga van gazdagodása érdeké-
 ben másokat elnyomni. Mert végeredményben
 is a mai kormányzati rendszerek által igaz-
 gatott gazdaság nem őseredeti okokból védendő,
 hanem ugyanazért védendő, amiért létrehozták,
 t. i. az állami uralkodói hatalom szempontjából,
 amely megteremtette, nagyra növelte azért, hogy
 több katonája legyen és most mindenkivel meg-
 védetti, mert mindenki úgy érzi, hogy érdeke
 ennek a védelme.

Pedig a gazdasági fejlődés önálló útján e
 védelem elmaradása s a hadiszergyarak be-
 csukása legfeljebb azt jelentené, hogy krízis
 következne, mely sok embert lakóhelye megvál-
 toztatására kényszerítene, de nagyon kevesen hal-
 nának meg a krízis folytán, míg így a legtermelé-
 kenyebb korban halnak és pusztulnak milliók.

II. Jóléti államok mármost azok, melyekben
 az állami hatalom legfőbb gondja a nép jóléte,
 de nem hatalmi terjeszkedésének biztosítására,
 hanem a nép jóléte, mint cél érdekében. Mert
 az állam célja öncélként kell, hogy a nép
 érdeke legyen, mint ahogyan az egyes ember
 célja: a boldogság.

Így nézve az állami életet, ha nem is tökéletesen, de mégis felismerhetően jóléti államok a következők: Svájc, Dánia, Belgium, Hollandia, Svédország, Norvégia, Újzéland, Kanada, Ausztrália. Nem kategorizáljuk a többi államot, miután azonban az emberi gondolkodásnak már fentebb kimutatott hibája az, hogy a posteriori gondolkozunk, tehát nagyon sokan vannak, akik a jóléti államot ahhoz az eredményhez képest ítélik meg, melyet átmenetileg valamely hatalmi állam elért s így Németországot állítják sokan a jóléti államok élére. Akik így gondolkoznak, azok megfélemedeznek arról, hogy az emberiség boldogságának egyik feltétele, hogy maga tegye magát boldoggá.

Amint az egyes emberek egymásközi viszonyában a durva erőszak korát felváltotta a jog állapota, úgy fel fogja váltani az államok egymásközi viszonyában is. Az erősnek a múltban is jobb volt a nyers erő szabad érvényesülésének lehetősége, de az igazságosság elve legyőzte az erőszakot. Így fogja legyőzni az államok egymásközi viszonyában is és diadalt azok az államok fognak aratni, amelyek a polgárok jólétét öncélként tekintik.

Sokan vannak, akik még nem tudják megkülönböztetni a mai államok életében a célt az eszköztől, de ez nem jelenti azt, hogy a csak az eszközt látóknak legyen igaza. Époly kevéssé, mint ahogyan nem volt igaza azoknak, akik az egyesek lefegyverzését a régmúltban azért tartották helytelennek, mert akkor a felfegyverzetteknek módja van a fel nem fegyverzetteket leigázni. Mindenki hozzájárul ma ahhoz, hogy a rablók ne lehessenek úrrá felettünk. Miért kell azt hinni, hogy az államok fegyverei nem fognak soha megrozsdásodni és hogy nem következik be az az idő, amikor minden állam neki támad annak az államnak, amely egyedül fegyverével akarja népének jólétét biztosítani?!

Az embereknek a jóléti államokra vonatkozó téves felfogása abból a tévedésből táplálkozik, hogy mindig azt mondjuk, hogy az állam mindenki javára szolgáló szervezet s benne mindenkinek egyforma joga van az állam ügyeibe való beleszóláshoz. Ki gondolja meg azt, hogy ezt az emberek egyik része azért mondja, hogy eltitkolja a valóságot, mely épen ellenkezője a mindenki beleszólásának; a másik rész pedig azért hangoztatja, mert azt akarja, hogy az ő véleménye átmenjen a köztudatba és valóra váljon.

Hiszen még az egyletek ügyeit is az a pár ember intézi, akit az ügyek élére állítanak. A tagok legnagyobb része nem is tudja, hogy miért fizeti a tagsági díjat. Kifelé az elnökség az egylet, – befelé a tagoknak csak kötelességei vannak. Mennyivel inkább áll ez az államra, amely kényszerszervezet!? Az egylet is csak kivételesen szolgálja úgy a tagok jelölte célt, mint azt a tagok gondolják. Mennyivel kevésbé teszi ezt az állam, melynek elnökségére, vezetőjére befolyást nem is gyakorolhatunk.

Az államban van egy predomináló cél. Ennek a célnak kell, hogy mindenki alárendelje magát. E célt nem az állam polgárai állapítják meg, hanem rendszerint elődeik. Az elődök célkitűzésére legnagyobb befolyással természetesen az uralkodók voltak. A legtöbb állam így ma is azt a célt szolgálja, melyet az elődök felett uralkodók kijelöltek. Ezért kell az állami élet nyilvánulásait is a történelmi szempontok távlatából megvizsgálni. Ezért kell igaznak elfogadnunk azt a kijelentést erre, a mai nagy világégésre, hogy *ez az öregek, az ősök háborúja*.

Mert nézzük csak azt a módot, ahogyan az állam a polgárok szükségleteit kielégíti. Az állam ugyanis intézményeket létesít. Ezek az intézmények hosszabb életűek, mint az egyes

ember. Az intézmények arra valók, hogy az embereknek az államban való együttélését és az állami főhatalommal szembeni viszonyát megállapítsák. Minél erősebb az állami hatalom, annál inkább fog olyan intézményeket létesíteni, amelyek az ő hatalmát szolgálják, azért is, mert akkor minél kevesebb alkalma van arra, hogy a polgárok érdekét megismerje. A hatalomnak pedig mindig meg van az a tendenciája, hogy öncéllá tegye magát és elhitesse azt, hogy a hatalom szolgálata a saját életünk jólétének legbiztosabb alapja. Miután ehhez hozzájárul még az emberek könnyen kialakuló *suviksz-* vagy talpnyaló szelleme, tehát mindig több hitre talál a hatalom szava, mint a vele szembehelyezkedőé.

E tekintetben a hatalmon levőknek azért is könnyű a helyzete, mert mindig módjukban van egy ráerőszakolt intézkedés helyességét azzal megcáfolni, hogy azt rosszul csinálják meg. Különben is kevesen szokták meggondolni, hogy az egyes intézmények nem vezethetnek eredményhez hanem csak sok hasonló szellemű intézmény együtt. Különben is a hatalom mai jóindulatát csak kevesen áldozzák fel az emberiség nagyobb javáért.

III. A jóléti és hatalmi állam közti különbség megítélése szempontjából nem lesz érdektelen néhány példával rávilágítani a mai államok állami szervezetének megerősödésére.

A római államról köztudomású, hogy állami gondolata a rend volt; a görögről, hogy a műveltség. Az angolról általában azt tartják, hogy célja polgárainak anyagi jólétét biztosítani. De mégis azt kell látnunk, hogy az angol nép messze az állameszmének és illetve az állami hatalomnak oly mértékű megerősödése előtt, mely mellett maga az állam ezt a feladatot vállalhatta volna, magánegyesülései útján biztosította szervezeteivel a polgárok jólétét. Csak

amikor ennek biztosítására az állami hatalomra volt szükség, lépett ez előtérbe.

Nemcsak a gyarmatok, hanem a vállalkozóknak és munkásoknak jóléti intézményei is magánszervezkedés eredményei és nem fölülről jövő szervezésképen jöttek létre. Így aztán az angol szemében az állam úgy jelenik meg, mint ezeket a szervezeteket összefogó szervezet. Németországban a nyugati jóléti és kultúr-intézményeket az uralkodók u. n. bölcsesége csinálta meg. A német polgár szemében tehát az állam nemcsak a legfőbb szervező, mely a szervezetség mintáját nyújtja minden külön érdek szervezésére, hanem a legfőbb jóléti forrás is. Innen van, hogy az angol állam alap gondolatában demokratikus, a német arisztokratikus.

Az angol állam óriási kiterjedést ért el anélkül, hogy az állami hatalom tevékeny részt vett volna e területek megszerzésében. Amikor mind több versenytárs lép a porondra, akkor lép előtérbe az állam is. A német állam terjeszkedése fordított. Már a legtökéletesebb szervezet, amikor terjeszkedni kezd. Innen aztán az eszközök különbözősége is.

Evvel aztán nincs még eldöntve az a kérdés, hogy melyik módszer előnyösebb a meghódítottakra nézve. Ennek elveire is rátérünk lejjebb.

Anglia még ma is arra helyezi a fősúlyt, hogy a gyarmatokkal szembeni gazdasági viszonyt rendezze, de keveset foglalkozik az állami szervezéssel. A fejletlen gyarmatokat otthagyja a kereskedőknek, a fejlettebbeket pedig államilag lehetőleg szabaddá teszi. A németek és franciák fordítva. Az állam lép előtérbe. De míg a franciák sietve bevonják a gyarmatnépeket is az egyenlőség alapján szervezett államukba, addig a németek megszervezve is zsákmánynak tekintik, de nem a polgárok, hanem az állam zsákmányának.

Mindezt a német állam hatalmának kezelője, állításuk szerint, a német nép érdekében tették, mely nem mindig fogadta helyeslőleg az ő érdekében tett intézkedéseket, mert az ezekhez szükséges költségeket mindig neki kellett fedeznie. Bismark emlékirataiban nem egyszer kifakad emiatt. De végül a nép ellenkezése dacára, mégis megcsinálták az intézményeket s ezt a politikát folytatta a német kormány azután is, amikor Bismark megbukott.

A hatalmi államnak természetéhez tartozik, hogy a nép jólétének vagy az állami hatalom emeléséhez szükséges intézkedéseket egyaránt végrehajtja a nép ellenkezése esetén is. Így van ez Oroszországban is, melynek uralkodóját a gazdasági államközi rendszer arra kényszeríti, hogy nagy területének valahol a tenger felé ajtót vághasson, míg abban az esetben, hogy ha a szárazföldi közlekedés az egész világon szabad és vámmentes volna, akkor saját népének gazdasági jólétét belső intézkedésekkel jobban szolgálhatná.

Az orosz terjeszkedési vágy azért ellenzenyes, mert úgyszólván óriási területek és különböző nemzetek felett uralkodván, a rövidlátók előtt indokolatlan provokálásnak tetszik ez a tengerre törekvés. Elfelejtik, hogy a tenger ugyan nem szabad most a háború alatt, de mégis a szárazföldnek vámokkal s határokkal elárkolt közlekedéséhez képest olyan szabad, mint a madár a háziállathoz képest. Mit érne az orosz hatalmi állam az ő mezőgazdaságának nagyobb fejlesztésével, hogyha ennek kivitelét nem tudná biztosítani s illetve Németországra volna egyedül utalva vele? Miképpen fejlesszen ipart, mikor az ehhez szükséges tőkét csak sok élelmiszer s nyersanyag által biztosíthatná?

Az orosz terjeszkedési vágy tehát természeténél fogva csak azoknak az országoknak szempontjából veszedelmes, melyek a tenger-

tól elvágják; ezek Németország, Svédország északon, Románia, Bulgária és Törökország délen.

A terjeszkedési tendenciák teljes félreismerése, hogyha arról beszélnek, hogy Oroszország Magyarországot elakarja foglalni. Agrár ország agrár ország felé csak akkor tendál, hogyha ez valamilyen körülmény következtében útjában van. Azt mindenki tudja, hogy az Adria sohasem lesz orosz tenger, mert az Adria nem nyiltabb kapu a Középtengerre, mint az Aegei tenger.

Oroszország példája klasszikus példaként mutatja, hogy az országoknak vámhatárokkal való elzárása és a kereskedelmi forgalomnak állami jövedelemforrásként való kezelése milyen véres és milyen hosszú küzdelmek forrása az államok közt.

Ha a népek egyszer elérik az összes gazdasági határok megszűnését, akkor megszűnik a népek egymás közötti viszályának gazdasági okokra visszavezetett, de hatalmi érdekek által fűtött oka. Ha pedig a hatalmi érdekek szerepe elvész, akkor a nemzetek békében élhetnek egymással, mert megszűnik az oka annak is, hogy egyik a másikat elnyomja. Az egész Európa egyesült államainak nem állana akkor már semmi útjában, mert hiszen egyik uralkodó népnek sem öncélja a gyengébb elnyomása, hanem ezt csak saját jólétének és fenmaradásának eszközeként teszi.

4. Gazdasági tévedések.

I. Az első tévedés a gazdasági kérdésnek az a beállítása, hogy a mai államok összetartó természetes kapcsa kizárólag a polgárok gazdasági érdeke. A második tévedés azt hinni, hogy az államokban szervezett népek egymással

való gazdasági összeköttetését a gyengébbnek ereje van megszüntetni, hogyha ez ránézve hátrányos s így a kizsákmányolás ellen védekezni. A harmadik tévedés az, amelyben ma sok politikus és publicista él, hogy azt hiszi, miszerint az államok s népek egymással szembeni elzárkózása könnyen és minden államra nézve egyaránt lehetséges. Mert ha annak a feltételeit vizsgáljuk, hogy mely esetben zárkozhatnék el valamely állam teljesen a külföldtől, úgy azt találjuk, hogy ezt csak a nagy német filozófus Fichte kigondolta zárt kereskedelmi állam tehetné. Ilyen nincs s ilyené Középeurópa sohasem lehet, mert a forró égöv terményeit s bizonyos ásványokat állandóan nem nélkülözhet. A háború ne tévesszen meg, mert ma a békés munka nagyrészt szünetel.

De nem zárkozhatnak el az országok egymástól azért sem, mivel mindegyiknek van olyan cikke, melyet a másiknál jobban, olcsóbban, gazdaságosabban állít elő s ezeknek a cikkeknek kicserélése mindegyiknek érdeke. A háborúban kénytelenek a központi országok a cseréről lemondani, de nevetséges volna azt mondani, hogy ez nem kár.

Az elzárkózást lehetetlenné teszi az is, hogy az államok a hitelező és adós viszonyában állanak egymáshoz. Ezeknek egymással kereskedniük muszáj. Nézzünk bármely ilyen két államot, melyek egymással ilyen viszonyban állanak. Az adósnak fizetnie kell. A hitelezőnek meg kell kapnia legalább a kamatokat. Angliának 3 milliárd, Franciaországnak 1.8 milliárd, Németországnak 14 milliárd korona kamatot kell kapnia külföldi adósaitól. A fizetést azonban az államok egymásközi viszonyukban nem pénzek küldözgetésével, hanem áruk szállítása útján bonyolítják le. E lebonyolítás akkor is megtörténik, hogyha nem vesszük észre, így pl. Oroszország és Franciaország közt. Az

oroszk ugyanis sok millió értékű terménnyel többet visznek Németországba, mióta Franciaországgal szemben eladósodtak, mint azelőtt.

Ennek következtében Németország is több árut visz Franciaországba, mert ő csak közvetítő Orosz- s Franciaország közt. Az az érték, amit Oroszországnak ad, kell, hogy Franciaországba jusson és ezt csak áru küldésével bonyolíthatja le.

Az áru küldésénél azonban arra is kell ügyelni, hogy ne csak vigyen a szállító eszköz, hanem hozzon is, mert ellenkező esetben nemcsak hogy a gazdasági egyensúlyt megbontja az ilyen összeköttetés, hanem a szállító eszközök kihasználásának csekélysege folytán az összeköttetést meg is drágítja. A gazdálkodás természetével jár, hogy minden termelési tényezőt minél jobban kihasználjunk.

A gazdálkodás természetéből azonban az is következik, hogy az összeköttetésben álló két ország gazdálkodási nívója ne legyen távol egymástól, mert akkor nemcsak, hogy a primitívebb nem kaphatja meg azt, amire szüksége van, hanem még gyarmattá is válik, melyet már csak azért is kizsákmányolnak, mivel a primitív nyersanyaghoz képest az iparcikk nagyon drága, holott a kezdetleges népnek a kezdetlegesebb s olcsóbb is megfelelné. Ugyanaz a népek közt a helyzet, mint a falusi ember és a vásárra dolgozó iparos közt, aki a parasztnak megfelelőbb cikket tud készíteni, mint a külföldi, sőt hazai gyáros.

Hogyha most ennek dacára mégis összeköttetésbe jut két ország, amely a gazdasági fejlettség szempontjából nagyon távol áll egymástól, akkor a helyzet úgy alakul, mintha egy magas intelligenciájú és egy műveletlen kerül össze. A csak testi erővel rendelkezőt a másik le fogja igazni és ki fogja zsákmányolni.

Az élheteretlen lassan eladósodik és a viszony az úr és a szolga viszonyává lesz.

Ez történik a népek közt is. Ha ehhez még hozzájárul az is, hogy a gyengébb nép az erősebb adósa, akkor meg épen külön eszköze is van a hitelező erősebb népnek a gyengébb kizsákmányolására. A gazdaságilag fejlettebb ugyanis nem tud semmit sem adni az erősebbnek, illetve olyan keveset, hogy ennek ellenében követelésekkel fel nem léphet. így aztán ez a gazdasági kapcsolat lényegesen különbözik attól, mely két egymással egyenlő vagy közel álló közt fenállhat.

II. Ahhoz, hogy a gazdasági kapcsolat előnyös lehessen a gyengébb félre nézve, első sorban az szükséges, hogy a gyengébb termelése már olyan fokon álljon, hogy a fejlettebb vezetése elegendő legyen a termelés emelésére. Ha ez nem elegendő, akkor az erősebb meg fog elégedni a kereskedelmi kapcsolattal, mely a gyengébb egyszerű kihasználása.

A kereskedelem maga a termelésnek lényeges része ugyan, de azért mégis a kereskedelem nem szervezi a termelést abból a célból, hogy a termelékenységet új rendszerek behozatalával emelje, hanem csupán akként, hogy nagyobb tömegű értékesítésre ad alkalmat. Ezért a kereskedelmi összeköttetés csak hosszú idő múlva eredményezi a szegényebb népek termelésének tökéletesedését.

Ehhez hozzájárul természetesen az a körülmény, hogy az összeköttetést létesítő kereskedő elsősorban azt nézi, hogy miképpen használhassa ki azokat az előnyöket, melyekkel ő a fejletlenebb termeléssel szemben rendelkezik. De hozzájárul az is, hogy annak az országnak viszonyait, éghajlatát, lakosságát, szervezetét stb. nem ismervén, nem is kezdődhetik másképpen az összeköttetés, minthogy a készlet nyers termény ellenében kicserélik. E szerint már az összeköttetés keletkezésénél az egyik

fél kénytelen csak a haszonra nézni, a másiknak pedig nincs áttekintése a gazdasági viszonyokról és elfogadja azt, ami történik.

Hogyha pedig a gazdasági összeköttetést az államhatalom közbelépése folytán akként létesítik, hogy az erősebb szervezi a termelést, akkor ez a saját országában kipróbált módszerek alkalmazásával teszi ezt, amelyek használhatósága problematikus, sőt a legtöbb esetben azt eredményezi, hogy a fejletlenebb ország lakossága a termelés körül is háttérbe szorul. Azok ugyanis, akik csak gazdasági alapon gondolkoznak, rendesen elfelejtik, hogy a termeléshez nemcsak anyag, hanem munkás is kell. A munkás pedig ember, az embereket összességükben pedig még, egyik generációról a másikra sem lehet átgyúrni; az átgyúrtak rendesen egyesek. De ha lehetne is, akkor is hiányoznak az ehhez szükséges intézmények.

Minden ország termelésének van bizonyos jellege, ezt a jelleget legjobban meg lehet látni, hogyha egészen különböző országokat veszünk vizsgálat alá. Ezt a németek már most megteszik és erre a célra Archiv für Wirtschaftsforschung im Orient címen folyó iratot is indítottak, melyben figyelmeztetnek arra, hogy a németek valahogy ne oltsák be egyszerűen a törökökbe a német termelési rendszert.

Fentebb láttuk a francia, az angol, a német termelés különlegességeit, nem kell, hogy a magunkét is leírjuk. De bizonyos, hogy a németek már most meglátták azt, hogy minden nép sajátosságaihoz alkalmazkodnia kell a termelési rendszernek. Mellékes az, hogy a népsajátosságok nem a népekben rejlő tulajdonosságok, hanem a környezet, éghajlat, megszokás, nyelv, intézmények stb. következtében előállott sajátosságok. Mert még az intézményeket sem lehet egyik napról a másikra átalakítani, mivel ezek is valamely rendszer alkatrészei.

Miután több ország kereskedelmi összeköttetéséhez semminek sem kell a kezdetlegesebb országban megváltoznia, tehát a kereskedelmi összeköttetés sokkal könnyebb és lazább, mint a gazdasági, melynek végső célja a termelés közössége. A termelés irányításába csak az az ország folyhat be, amely a másik ország hatalmi és jogi szabályozásába befolyjni szintén jogosult.

A kereskedelmi összeköttetés az elmaradtabb országra nézve azt jelenti tehát, hogy politikailag függetlenebb marad, hacsak nem egyenesen gyarmat, míg a szorosabb gazdasági kapcsolat eo ipso szorosabb politikai kapcsolatot von maga után. Nem szabad ugyanis szem elől téveszteni azt a körülményt, hogy a termelésre vonatkozó törvényi szabályozások inkább sajátos nemzetiék, míg a kereskedelemre vonatkozó törvények ma már az egész világon egyforma tartalmúak, tehát nemzetközi alapelveken nyugvók. A kereskedő erre való tekintettel könnyebben is mozog és gyorsabban is érvényesül.

Az összeköttetésbe lépő két ország egymáshoz való viszonya szempontjából nézve a kérdést, bizonyos, hogy a kereskedő azt az országot, amelyben ügyleteket köt, idegenebbnek fogja tekinteni, mint az iparos, aki valamely országban dolgozik. Az idegen kereskedő ezért kevésbé is tartja szem előtt az idegen ország érdekét, mint az idegen termelő, aki jobban hozzá köti magát a fogadó országhoz. De maga az ország is jobban magához köti a termelőt.

A németek egészen nyíltan tárgyalják a kétféle módszer következményeit, tehát ez idő szerint megállapított tudományos igazságként kell ezt elfogadnunk. Ha a pusztán kereskedelmi összeköttetés azzal a veszéllyel jár, hogy a gyengébbet csak kizsákmányolja az erősebb, viszont a szorosabb összeköttetés politikailag

is függővé teszi, akkor a mi utunkat az elmélet maga állapítja meg.

A kereskedő a legtöbb esetben a pillanatnyi előnyökért feláldozza a kereskedelem tartós érdekeit. Különösen ott teszi ezt, ahol honpolgárként semmi érdeke nincs. A rendszer kizsákmányolási lehetőségeit tehát még fokozza az ilyen államközi viszony mellett a kereskedő idegen volta. Ez annál veszedelmesebb, mivel az ilyen kereskedelmi kizsákmányolás nyomában rendszeresen a gazdasági fellendülés külső jelei járnak. Amilyen a nagy pénzforgalom és mindennek könnyű értékesítési lehetősége. Az árak felszöknek, mindenki többet keres, de senkinek sem tűnik fel, hogy a több pénz mellett az ország törzslakossága épen úgy lakik, mint századok előtt, épen úgy ruházkodik és roszabbul eszik s e mellett az új viszonyok kiűzik őseinek földjeiről, melyet a fogyasztás céljaira igénybe vett hitel érvényesítése folytán eladnak a talpa alól.

Ez a kereskedelmi kizsákmányolás az állami fegyverkezések rendszerében nagyon megfelelő, mert a militarizmus újabb s újabb szükségleteit csak az adók emelésével lehet kielégíteni, éhez pedig sok pénz kell. A lakosságnak e rendszer mellett van pénze s rövidlátó kormányok nem törődnek a jövővel, a földolog, hogy a fegyverkezés versenyében el ne maradjanak. Hogy a lakosságnak végül is el kell az ilyen országban pusztulnia, ezt annál kevésbé látják meg, mert csak az lebeg a szemük előtt, hogy a népnek van pénze. De, hogy a pénz az ötödét-tizedét sem éri a kereskedelem nagyszerű fejlődése előtti értéknek, azt már nem látják.

Magyarország tudvalevőleg eladósodott ország s az utolsó tíz évben állandóan újabb adósságokat csinált, annyira, hogy ennek folytán kereskedelmi mérlege nagyobb behozatalt mutat, mint kivitelt. Az 1899-1905. években

kiviteli többletünk volt, 1906-tól kezdve az 1908-ik évet kivéve, folyton behozatali többletünk van. Tudjuk, hogy e behozatali többlet a hadi célokra kölcsön vett összegek folytán állott elő. Ez óta kölcsönből fizettük a kamatokat is. Mit tesz majd a hitelező, akit beengedünk ilyen gazdasági helyzetünkben a magunk gazdaságába?

A magánhitelező beül egyszerűen a birtokba.

Mit fog tennie a hitelező ország?

III. Ahogyan nem lehet kérdéses, hogy a hitelező ország az ő nagyobb erejéből kifolyólag mit tesz; úgy nem lehet kétséges az sem, hogy mit tesznek ugyanazon ország területén belül az erősebb népek; de nem kétséges, hogy mit tesz egy államszövetség keretén belül az erősebb nép.

Ugyanegy nemzet keretén belül ugyanezt teszi az erősebb osztály a gyengébbel. Százszor elmondták ezt a háború előtt, de a háború óta hallgatnak róla, pedig ez is épen olyan természetes, mint ahogyan természetes, hogy az erősebb a gyengébbet kihasználja. A természetben alkalmazottakat a kihasználásban a magántulajdon és az egész mai jogrendszer támogatja. Az államközi életben az erősebbet a nagyobb hadsereg segíti.

A létező rendből, a hadsereg győzelméből tehát mindig annak van nagyobb haszna, akinek többje van. A háború rendkívüli módon felhajtotta az árakat és sok embernek nagy hasznokat biztosított, míg azoknak, akiknek semmije sincs, csak megnehezítette az életet, mert minden drágább lett. A drágaság tehát azoknak, akiknek van valamije haszon, azoknak, akiknek semmije nincs, kár. A háború előtt mindenki tisztában volt azzal, hogy az alsó és az uralkodó osztályok

érdeke ellentétes. A háború óta sok embernek úgy tűnik, mintha ezt a gazdasági ellentétet a háború érdekezozonossággá változtatta volna. Sokan úgy tesznek, mintha a háború után ez a látszólagos helyzet valósággá lenne, annak dacára, hogy a magántulajdon és a tőkés termelés megmarad.

Ha igaz volt valamely tétel a háború előtt, akkor igaz marad azután is, amint igaz maradt a háború alatt is. Bizonyos tehát, hogy az a rendszer, amely mellett a háború lehetséges volt, nem az alsó osztályok érdekében indította meg a háborút, hanem a saját érdekében. Ha elegendő ereje volt a háború előtt és a háború alatt, akkor igazán naivitás feltenni, hogy a háború után lemond minden jogáról és az alsó osztályok vérén szerzett előnyöket egyedül ezeknek engedi át. Amióta háborúk vannak, mindig azoknak előnyére szolgáltak, akik uralkodtak.

A háború után tehát előreláthatólag marad a nemzetek egymásközti, az államok egymásközti, az osztályok egymásközti elnyomása és a fegyverkezés, mert ezek összetartoznak.

Aki tehát a háború ellen komolyan küzd, annak küzdenie kell minden elnyomás ellen, mert minden elnyomáshoz szükségesek az erőszak eszközei, melyek végeredményben a fegyverek. A népek, nemzetek, államok, emberek közt egyaránt érvényesülnie kell a demokráciának abból a célból, hogy a háború elkerülhető legyen.

IV. Amikor a római szenátus elhatározta, hogy háborút indít valamely terület elfoglalása céljából, akkor a római szenátus sok tagja arra számított, hogy a megszerzendő terület kizsákmányolásából haszna lesz. A területeket úgy kormányozták, hogy az előkelő rómaiak meggazdagodhassanak. Az elfoglalt terület la-

kossága rabszolga vagy colonus lett s minden terménynek a táplálására nem szükséges részét a foglaló római vitte el. Elvitte a meghódítottak drágaságait s minden vagyonát.

Amikor a köztársaságot felváltották a középkori királyságok, akkor a királyok haszna volt az elfoglalt terület. Amikor az európai országok lakossága annyira elszaporodott, hogy Európa nem tudta táplálni, akkor azért szereztek gyarmatokat, hogy a népfelesleget oda telepítsék. S amikor ennek dacára azt látjuk, hogy ezután is folytak háborúk Európában európai területekért, ennek nem a nép érdeke, hanem az uralkodó házak hatalmi ambíciói volt az oka.

Ma nem attól függ valamely ország népének jóléte, hogy mekkora, hanem hogy mennyire tudja foglalkoztatni a munkaképeseket. Ez pedig nem függ katonai erejétől. Százszor bebizonyították a háború előtt, hogy a népek közt létre jött munkamegosztás lehetetlenné teszi, hogy a háború előnyt hozzon, mert ha tönkre tesznek egy népet, akkor a többi nem kaphatja meg többé azt, amit ez termelt. A pénzpiac nemzetközi és az egyik ország függ a másik országtól. Az egyik ország tőkéseinek érdekeltsége olyan nagy a másikban, hogy megkárosítása nélkül nem lehet háború. Angliának 70-80 milliárd, Franciaországnak 60-70 milliárd, Németországnak 25-30 milliárdnyi tőkéje van külföldön.

Ez a nagy érdekeltség és az a körülmény, hogy békeidőben a pénzpiac olyan érzékeny minden nemzeti és elszigeteltnek látszó krízis iránt azt a meggyőződést érlelte meg, hogy a tőke és termelés nemzetközivé lett. A háború előtt nem látták meg, amit a háború megmutatott, hogy sok állam olyan gazdasági szervezet kiépítésére törekedett, hogy a termelés és pénz tekintetében függetlenné tegye magát a többiektől. Nem látták, hogy a termelés főirányítója

már sok országban az állam kormánya, mely a protekcionizmusnak minden eszközével arra dolgozott, hogy zárt termelési egységgé tegye területét.

A háború beigazolta, hogy ez már többé-kevésbé sikerült és amit a gazdaság tudományának legkiválóbb ismerői évtizedek óta hirdettek, tévedésnek és tájékozatlanságnak bizonyult s a jelen tényeinek figyelmen kívül hagyásával készült elméletnek. Középeurópa közel két éve teljesen elzártan él és dolgozik, sőt háborút visel és sem gazdaságilag, sem pénzügyileg, sem termelése szempontjából nem omlott össze, mint ahogyan ennek a tudósok szerint be kellett volna következnie.

Ez a körülmény azt mutatja, hogy az állam hatalma úrrá lehet a termelés felett is, hogy az állam hatalma, a protekcionizmus következetes alkalmazása esetén a termelést a világgazdaságtól függetlenítheti. Ha ez megtörtént, akkor aztán az állam katonai erejével elért minden hódításnak az a haszna az így szervezett állam minden lakosára, hogy szolgává szoríthatja le a legyőzöttet, mivel annak fogyasztó képessége nem érdeklí, mint akkor érdekelné, ha ez a szervezet nem volna meg. De ha a gazdasági szervezetbe az állam nem avatkozik, akkor a helyzet az, hogy minden nép fogyasztó képességének csökkenése minden termelő népnek árt. Mihelyt azonban az egyik nép olyan szervezetet alkot, amely őt zárt egységgé teszi, akkor a háborúban elért foglalásoknak épen olyan következménye van a foglalo ország lakosságára, mint volt a római foglalásoknak, mint a rabszolgát zsákmányoló győzelemnek az ó korban.

Ez az a kérdés, amelyet figyelmen kívül hagytak eddig s amiről ma a háború közepén megfeledkeznek. Igaz, hogy ez az elzárkózás még nem tökéletes, de már közel van a töké-

letességhez. Ha tehát győzünk és tökéletessé tesszük az elzárkózás rendszerét, akkor mindnyájunknak hasznunk lesz a háborúból, de ha nem tökéletesítjük az elzárkózást, akkor a háború nem hozhat előnyt. Már most csak az a kérdés, hogy kívánatos és lehetséges-e az elzárkózás? Kívánatos-e a legyőzöttek gazdálkodásának olyan szervezése, mely jobbaggyá teszi a legyőzöttet?

Ezt a kérdést azonban a fegyverek s nem az elmélet fogja eldönteni.

5. A nemzeti jelleg.

I. Amikor ezt a címet leírom, tudom, hogy rősz címet adtam ennek a szakasznak, de mivel így nevezik a nyelvvel összefüggő érzést, tehát magam is használom. Ez a rősz elnevezés azért baj, mivel e kérdés körül úgylis olyan sok ferde nézet uralkodik, hogy jó elnevezés mellett is sok zavarra adna alkalmat.

Itt van mindjárt az a tévedés, hogy a gazdasági alapon állók nem tudják meglátni a nyelvnek gazdasági értékét s a nemzeti alapon állók meg nem akarják megérteni, hogy a nemzeteknek szükségük van a gazdasági érvényesülésre. A gazdasági alapon állók azt hiszik, hogy nemzeti jelleg nincs, mert mindent a termelés rendje állapít meg s elfelejtik, hogy épen a termelés rendje állapítja meg azt is, hogy a parasztnak egészen más legyen a gondolkozása, mint az iparosnak. A termelés rendszeréből folyik, hogy a nyelvnek más a szerepe az iparos s más a kereskedő szempontjából. A termelés teszi, hogy a kis ipari mesterlegény gondolkozása más, mint a gyárimunkásé, így aztán mi sem természetesebb, mint-hogy nem látják meg azt a jelleget sem, amit a nemzeti irány nemzeti jellegnek nevez.

A gazdasági alapon álló azért nem látja meg, amit meg kell látnia, mert a nemzeti irányúaknak azt a felfogását, hogy az embereket fajiságuk determinálja, helytelennek tartja. De abba a hibába esik, hogy a nem faji tulajdonságokat és a nyelv gazdasági szerepét is egyszerűen letagadja. Innen van az a nagy ellentét, mely a gazdasági alapon állók és a nemzetiek között tátong,

Semmiről sem vitatkoznak annyit az emberek, mint amit maguk is helytelenül magyaráznak, így van azután, hogy egy évszázad óta folyik a nemzetiségi vita. Hiába tagadjuk le, az élet minden nap bebizonyítja, hogy bizonyos életkörülményekhez az emberek nagy tömegei hozzá simulva alkalmazkodnak s ez az alkalmazkodás jelleget ad. Ha valamely országban sokan élnek egy foglalkozásból, egyforma életviszonyok között, ezek a sokan adnak jelleget az egész országnak. Innen van, hogy az angolnak a kereskedők, a németnek a nagyipar, a franciának a műipar, a magyarnak a földmivelés ad jelleget.

Mindezek a jellegek azonban nem megváltozhatatlanok, hanem a körülményekből folyók. Miután tagadhatatlanul vannak ilyen tulajdonságok, nem lehet előttük szemet hunynunk. A nagyüzemi német tömegek könnyen és erősen beszervezhetők és könnyen tűrik a gyámkodást, de pl. a németek saját tapasztalatai szerint az angolok, a franciák, a törökök nagyon rosszul tűrik ezt s ezért a törökökkel szemben már most nagy elővigyázatot ajánlanak a németeknek. A magyarság is nehezen szervezhető s ezért jó volna a törökökre vonatkozó figyelmeztetést miránk is kiterjeszteni.

Az országok azonban nem egyöntetűen érző és gondolkozó emberek tömege, hanem különböző érzésű és különböző célú emberekből áll. Ezért az úgynevezett közhangulat

tulajdonképen nem közhangulat, hanem legfeljebb egyes csoportoké. Aki hangosabban ad kifejezést az ő óhajtásának, az inkább tűnik fel akként, mintha a többség volna.

Ez a körülmény nagyon megnehezíti azt, hogy tiszta képet szerezhessünk a dolgokról. A politikai kérdések ugyanis sokkal mélyebben gyökereznek, mint a hogy a politikai fórumokon hangzó beszédekből azt következtetni lehetne. Különösen nagyon mély gyökere van a gazdasági és nyelvi kérdéseknek.

A gazdasági kérdések úgy jelennek meg a fórumon, mintha arról volna szó, hogy ki részére biztosítson az államhatalom nagyobb hasznot. A nyelvi kérdések pedig úgy jelennek meg, mintha arról volna szó, hogy kinek kebelében égnek forróbb szerelmi lángok az iránt a terület iránt, amelyen lakik. Az egyik csúf anyagiasságként, a másik magasztos érdektelenségként tűnik fel, pedig a nemzetek alakulása körül a magasztos érzéseknek nincs szerepe és a nemzeti összetartozás mindig az összetartók érdeke. Nem hazaárulás az, mikor a császári udvarba csalt magyar urak elnémetesednek és nem a paraszt erénye, mikor megmarad magyarnak. Amikor pedig a nemesség megint magyarrá lesz, akkor megint nem eszmények, hanem a szükség s kényszerűség vezeti vissza a magyar nyelvhez.

A német egységet épen úgy, mint a franciát megelőzte az összes németek részéről legjobbnak talált német nyelvnek irodalmi nyelvvé tétele. A szláv népek közt ez a folyamat most folyik. Sokan gyűlölettel beszélnek róla, pedig ez a folyamat természetes, mint a hogyan természetes volt, amikor a franciák, vagy németek ugyanezt csinálták.

Hogy ezt egyes emberek csinálják, hogy egyes emberek lelkesedve beszélnek róla, ez nem azt jelenti, hogy ezt a folyamatot a lelke-

sedés szüli s hogy propagálói nélkül nem keletkeznék, vagy nem jönnének más propagátorok. A folyamat folyik, megakadályozni semmilyen erővel sem lehet.

A központi államok népei előtt olyan sokszor hangsúlyozták azt, hogy ez a háború Németország és Angolország gazdasági háborúja, hogy minden olyan tényt, mely azt mutatná, hogy más erők is közrehatottak ennek a háborúnak előidézésében, most ezek figyelmen kívül hagynak.

Aki végignézi a háború eleje óta történeteket, az kell, hogy meglássa, hogy a háború folyamán nemcsak az egymással szemben álló, hanem az egy oldalon küzdő népek közt is erős versengés keletkezett, mely versengés kiváltotta a különbözőség érzését s így fokozta az együtt levők közt is a nemzeti érzést. A legékesebb példája ennek, hogy pl. a szocialistáknak Zimmerwaldban tavaly tartott nemzetközi békeértekezletén a spanyol, francia, orosz, stb. szocialista szervezetek küldöttei mellett ott volt a zsidó szervezetek képviselője. A zsidó tehát nemzetként lépett fel a nemzetközi összejövetelen és nem felekezetenként, aminthogy ilyenként nem is lenne mit keresnie a szocialista értekezleten.

A zsidó munkásságnak ez a külön szervezkedése megértetheti mindenkivel, hogy a nemzeti érzés sokszor még zsargon nyelv mellett is megél és hogy a nemzet nyelve nem ruha, melyet fel és le lehet vetni.

II. Hasonlítsuk össze már most a gazdasági érdek és a nemzeti érdek erejét egymással.

Az emberiség története idáig azt mutatta, hogy az államok római, görög, asszír, zsidó, gót, török, francia, angol stb.-ként keletkeztek és nem gazdasági érdekszövetségekként. Nem hajós és nagyüzemi ország, hanem angol és

német van. Amely állam pedig nem nemzeti alapon áll, ott egy más hatalom az összetartó kapocs: a történelmi fejlődés, az uralkodóház katonai ereje, a gazdasági érdek stb.

Az emberiség szükségleteit kielégítő termelés nemcsak a maga természetes útján a nemzetközi, helyközi, lelhelyközi, képességközi, telephelyközi munkamegosztás alapján fejlődött, hanem az államok hatalmi szavával létesített gazdasági berendezések hatása alatt is. Az ez alapon létrejött államközi gazdasági helyzetet olyan előnyösnek ítélik az emberek, hogy érte nemcsak lelkesednek, hanem meg is halnak. Mert mi más az, hogy a német-angol gazdasági háborúban meghalnak angolok és németek?

Evvel szemben azt kell látnunk, hogy a nyelvek megosztlását az állami hatalom olyan kis mértékben tudja csak befolyásolni, hogy a nyelvek csak a legkisebb kilengéseket mutatják. A nyelvek erejét tehát sokkal többre kell becsülnünk, mint a termelés állami berendezettségének az erejét és befolyását. A nyelvnek ezt az erejét abban a körülményben kell keresnünk, hogy a nyelv a kettő közül az államalakulás természetes tényezője és a népeknek elsősorban a nyelv ad jelleget.

Az államalakulás szempontjából bizonyos, hogy a nyelv a legprimitívebb ember előtt is kétségtelenül megérthető oka az összetartozásnak, míg a gazdasági érdek kérdése nemcsak vita tárgya lehet, hanem a nép egész tömege sohasem érti meg. Abban a felfogásban, hogy a világháború csak gazdasági háború, rendkívüli erős vád van az államszervezetek mai formája ellen, mert fel sem tételezhető a népek nagy tömegéről, hogy megértse, hogy az ő érdeke melyik oldalon van.

Ez a zavar annál inkább meg van, mert a nyelvi egységeknek vannak gazdasági érde-

kei is, melyeket az államok hatalma is szolgál. De ezt Svájcot kivéve több nyelvű államokban rendesen más népek érdekei ellen teszi. Ezt hatalmi eszközökkel éri el, ami a kisebb hatalmúakra nézve hátrányos. így tehát a nagy tömegek a nyelv természetes erejét épenolyan kevésbé látják ma, mint ahogyan elhomályosulnak előtte a földrajzi tényezők. Mégis meg van az az érzésük, hogy a nyelv összetartó kapocs, hogy az egynyelvűeknek közös érdekeik vannak s ezért beszélnek nemzeti érzésről, mint államalkotó tényezőről.

A nyelvet és gazdaságot egymással szembe állítani annyit jelent, mint a nyelvnek gazdasági jelentőségét fel nem ismerni. Nem fecsegő hurrá-hazafiasságról van szó, hanem arról, hogy nyelvi érintkezés a társadalom szervezésének feltétele, hogy a nyelv a társadalmi csoportalakulás egyik alapja.

Igaz, hogy e tényező független az osztályállástól, mert a társadalom legkülönbözőbb osztályainak tagjait egyesítheti. Csakhogy ugyanez a helyzet az u. n. gazdasági alapú államalakulásnál és államszövetségnél is. A sokak által paradicsomként dicsért Középeurópában is lesznek álmódzókon kívül katonák, gyárosok és munkások.

6. A háború oka.

A háború után is egyike a legnehezebb kérdéseknek marad az, hogy mi volt a háború oka. Erről a kérdéstről majd köteteket fognak írni és ezért felületesség volna azt hinni, hogy ezt a kérdést mellékesen el lehet dönteni. Mégis arra a körülményre való tekintettel, hogy az okok osztályozása tekintetében ma nagyon lényeges tévedések tapasztalhatók: szükséges leszögezni azt a tényt, hogy sokan összetévesztik azokat a körülményeket, melyek a hábo-

rút lehetővé tették azokkal, amelyek a háborút előidézték.

A háborút lehetővé tevő körülmények közt a legelső helyen áll az államnak hatalomra épített volta. Ennek valószínűleg sokkal nagyobb szerepe volt a fejedelemségi és az államközi helyzetben, mint a gazdasági érdekeknek, amelyeket előtérbe tolnak és pláne a háború egyenes okaként tüntetnek fel. Az okot és a lehetőséget nyújtó állapot között azonban lényeges különbség van.

A tőkéstermelési rendszer a háborúnak szintén nem oka, hanem egyik olyan körülmény, mely a többivel együtt lehetővé tette, hogy háború lehessen. A militarizmust egymagában szintén nem lehet a háború okának tekinteni, de bizonyos, hogy enélkül szintén nem lehetett volna háború. Csakhogy más kérdés az, hogy mi nélkül nem lehetett volna háború és mi az oka annak, hogy van. Emberek nélkül sem lehet háború és mégis naivitás volna komolyan állítani azt, hogy az ember-tömegek a háború okai.

Igaz az, hogy a nádfedelű házat egy meg-gondolatlan gyermek felgyújthatja. S igaz az, hogy a gyermek a házat nem gyújthatta volna fel, hogyha a ház nem gyúlékony fedelű, hogyha a gyermekre kellően felügyeltek volna, hogyha nem lett volna gyufája stb. De mégis azt mondani, hogy a konkrét házégésnek az oka abban a körülményben van, hogy a falu gazdasági és kultúrélete még olyan nívón van, hogy tüzeknek lennie kell, – bármilyen tudományos színű is, mégis naivitás.

Ezért nem hatnak a gondolkozó emberekre azok az elméletek, melyeket a tudósok a háború előtti időből áthoztak s amelyek csak arra adnak felvilágosítást, hogy miképen van az, hogy háború lehet, de nem arra, hogy ki okozta a háborút. Sőt arra sem, hogy mi okozta.

Gazdasági érdekeket, nemzeti törekvéseket, kulturkülönbségeket s minden egyebet emlegetnek, de hát ebből nem lesz háború, mert a háború csak az, amikor a hadseregek egymásnak támadnak.

Azok az érvelések, amelyek a háború okát konkrét események és az utolsó félszázad történetének kutatása nélkül akarják megállapítani, rendesen csak annak az érzelmét tolmácsolják, aki állást foglal és csak azt lehet belőle meglátni, hogy az illető miért ment volna bele a háborúba. Pedig nem arról van szó, hogy az egyes ember mely indokból helyeselné a háborút, ha a háborút üzent fejedelem utóbb erre nézve kérdést intézne hozzá.

Amennyiben a tömegeket megkérdeznék, úgy bizonyos az, hogy gazdasági érdekek védelmére kevesen szavaznának a háború mellett. Épenúgy, mint ahogyan nagyon kevesen próbálnak akként javítani a sorsukon, hogy valakit kirabolnak.

Épenígy kevés alapját lehet találni annak a felfogásnak, hogy a háborúnak az oka abban az egyensúlyozatlansági állapotban keresendő, mely azáltal állott elő, hogy az egyik szövetséges csoport túlhatalmassá lett. De ugyanezért ennek a felfogásnak az ellenkezőjét sem lehet elfogadni, amely szerint a háborúra Oroszország azért határozta el magát, mert azt hitte, hogy az Osztrák-Magyar monarchia olyan gyenge, hogy okvetlenül felbomlik.

A háborúkat talán mégsem azért indítják, mert valamely ország gyengébb, mint egy másik, hanem azért, mert a háborút indító valami célt akar elérni. Mert akármennyire igaz is, hogy az állam erkölcsé a diplomácia és a kormányzati eszközök titkosságánál fogva nem olyan kifogástalan, mint a magánembereké, azért mégsem áll az, hogy a háborút magáért a háborúért s nem valamely célból kezdik. Ennek a

háborúnak az okát is tehát csak a háború céljában lehet keresni. Csakhogy ezzel épen olyan kevéssé vagyunk tisztában ma, mint leszünk a háború után, mert nem okvetlen az volt a háború célja, amit elértek a háború által.

Austerlitz Frigyes azt mondja, hogy ez a világháború egyenes folytatása az eddigi nemzeti háborúknak s hogy Szerbia ugyanazt a háborút folytatta a monarchia ellen, amelyet Piémont folytatott már 1848 óta. Szerinte az Osztrák-Magyar nemzetiségi állam hívta ki a hódító vágyat. Azért keletkezett a háború, mert sokan azt hitték, hogy a nemzetiségi állam életképtelen s ezért fel akarták osztani.

Miután azonban, mondja továbbá Austerlitz, az Osztrák-Magyar monarchia a háborúban meg tudott állni, tehát bizonyos, hogy a nemzetiségi állam létének jogosultsága ellen nem lehet többé felszólalni és a nemzetiségi államok léte nem fogja a jövőben kihívni a nemzeti és más államok birtok és hódítási vágyát. A nemzeti ideológiánál erősebbek a gazdasági kapcsolatok, amelyek egy államban megszületnek. Ezért tehát a nemzetiségek nem követelhetik még a szociáldemokrata program alapján sem, hogy szuverének legyenek, vagyis, hogy mindegyiknek önálló országa legyen, hanem csak azt, hogy nemzetiségi kérdéseikben meg legyen az önelhatározási joguk. Svájc szuverén, de az egyes svájci nemzetiségek egyenként nem. S ez a jövő fejlődése.

Ebből az okoskodásból azonban nem lehet érvet kovácsolni arra, hogy akkor ám létesítsük Középeurópa államát, mert a svájci három nemzet kultúrában, gazdasági fejlettségben egyenlő. Miután Középeurópa nemzetei ma sem azok, bajos feltételezni, hogy Középeurópában azok lehetnének. Ezért valószínűtlen, hogy Középeurópa alakulását a nemzetek örömmel üdvözölhetnék.

III. FEJEZET.

Mi lesz velünk?

1. A háború célja.

I. Erre nézve csak az utolsó félszázad története adhat feleletet. A világháborúnak okát nem a diplomáciai jegyzékekből, hanem az utolsó félszáz év eseményeiből és törekvéseiből kell megállapítani. Ezt a munkát mindenkinek magának kell elvégeznie.

A háború céljának megállapítása azonban bajos, mivel egyik államnak sincs bevallott háborús célja. De nincs két olyan szembenálló ellenfél sem, amelyiknek háborús célja azon a ponton van, ahol most egymással bizonyos területért folytatnak küzdelmet. De nem is vallják be azt, hog/hol van hát az ő háborús céljuk. Miután m^a egyik háborús célja másutt van, mint ahol seregei a döntést keresik, ezért a kormányok által készített labirinthusban aztán az állampolgárok innen is, túl is eltévednek.

A háború folyamán a háború célja még

szárazföld szabadságát szegezték ellene; azután Elzász elfoglalását harsogták, mely mellett Belgium semlegessége megsértését hozták fel. Törökország Konstantinápolyt féltette, Bulgária Macedóniát akarta, mondják megint. Oroszország pedig azt állítja, hogy Szerbiát és a kis államokat akarta megvédeni. Sőt a háború folyamán

külön katolikus háborús célként a pápai államot kezdik emlegetni.

Senkisem akar visszatérni arra a gondolatra, amely a háború elején mindenkit hevített. A szerb nemzeti törekvésekre, a szerbek tengeri aspirációira azt mondják, hogy nem ez volt a háború célja. Pedig valami céllal minden népnek kellett kezdenie, mert hiszen a háború népháború, vagy talán ez nem igaz?

Az angol tönkre akarta tenni versenytársát, tehát az angol támadó gazdasági háborút kezdett s a német védekezett. Mondják sokan, hogy Vilmos császár sem akart háborút, ha akart volna, akkor jobban készült volna rá. A Habsburg monarchia védekezett a szerbek ellen, akik a magyar-szerb területeket akarták. Oroszország is nemzeti háborút akart, mert védte a szerbet s tönkre akarta tenni a monarchiát. Az olasz is nemzeti háborút kezdett, mert hiszen a hozzá nem tartozó olasz területeket akarta, hogy befejezze már egy félszázad óta a monarchia ellen folytatott küzdelmét nemzeti egységének betetőzésére. Franciaország is a francialakta német területeket akarta. A bolgárok is nemzeti háborút kezdtek.

Vagyis a háborúban álló népek közül a francia, az orosz, a bolgár, a szerb, a török, az olasz, nemzeti háborút akart. A német megvédeni törekedett a monarchiát a szerbek ellen és magát az angol imperializmus ellen, mely tönkre akarta tenni. A háború homlokterében ma egyedül a német-angol világhatalmi versengés áll, mely mellett ezek a nemzeti törekvések úgy tűnnek, mintha nem is volnának. Akkor miért remegünk attól, hogy Románia ellenünk fordul, mert neki is vannak még ki nem elégített nemzeti aspirációi?

Arra nem gondol senki, hogy ha a népeknek gazdasági érdekeiket háborúval kell eldönteniök, akkor sokkal nagyobb áldozatot hoznak

a háborús év alatt, mint amennyit a leggyőzelmesebb háborúban nyerhetnek. Ha nemzeti aspirációk vezetnek, akkor a megszerzendő nemzetükbeliekért majdnem ugyanannyi embert áldoznak a meglévőkől. Nem játszottak ezek a megfontolások ez esetben szerepet, vagy pedig mellékes a jövő szempontjából az emberveszteség?

Vannak, akik szerint a háborúra szükség volt, mert ez kiváltja az örökbékét. Álláspontjukat így magyarázzák: ha az állam egy egész, akkor annak a tagnak a lekötöttsége, amelyik eddig fegyvert kovácsolt és fegyverforgatásban gyakorolta magát, csak úgy lesz az állam jólétének emelése szempontjából hasznossá, hogyha feleslegessé válik a fegyverkészítés és forgatás. Vagyis a háborút, mint ezt a kormányok is ismételten kifejtették, a békéért kezdték, illetve folytatják. Ha meglesz a béke, akkor minden tag megint nyugodtan termelhet és az állam, mint egész megmaradván, nem szenvedett azért veszteséget, mert kevesebb és kisebb erejű tagok is elegendők lesznek a fegyvergyártáshoz és fegyverforgatáshoz.

Amennyire ez az indokolás megáll, annyira állanak a kormányoknak a háború céljára vonatkozó kijelentései is az, hogy a militarizmus nem is hatalmi eszköz, hanem csak arra való, hogy védekezzünk általa.

II. E mellett a háború folyamán Bulgáriának az általa elfoglalt területeket ünnepélyesen odaígérték, ami arra enged következtetni, hogy Bulgária jogcímeit elismerték.

Bulgária kormánya két jogcímet érvényesít Macedóniára. Az első az, hogy a törököktől ők foglalták el, a második a nemzeti jogcím. A foglalásnak jogcímül való elfogadása épen olyan veszedelmes, mint a nemzeti, amikor rólunk van szó. A foglalás az erőszakot jelenti. Ha jogos az erőszak, akkor jogos az erőszak esz-

köze is. Ha jogos az erőszak az államok területének bővítésekor, akkor jogos mindig. És sajnos, e tekintetben nem egy elszólást olvastunk a háború eleje óta német nyomtatványokban.

Így a nemzetközi szerződések érvényességére nézve a Frankfurter Zeitung 1915 májusi két számában Holland im Weltkrieg címen írt cikkekben azt fejtegeti, hogy a kis államok semlegességének biztosítására kötött szerződések nem tekinthetők befejezeteknek és megváltozhatatlanoknak, mert ezeknek alapja végeredményben az erő és a hatalom.

A magyarságnak ebben a háborúban alig lehet az a háborús célja, hogy egyedül az erőszak érvényesüljön az államközi életben. Szerencsére nem is érvényesül. Láttuk fentebb s a történelem bizonyítja, hogy az államok keletkezésére és fenmaradására nem az volt döntő elhatározással, hogy mekkora erővel rendelkeztek. Legyőzött államok is megmaradtak, hogyha fenmaradásuknak egyéb feltételei megvoltak.

Semmi kétség aziránt, hogy Magyarország mindenképen megmarad. Létének alapjai jobban megalapozottak, mint sok másé, melynek léteire vonatkozó kérdés fel sem vetődik. Kicsinyek leszünk-e vagy nagyok, az nem kérdés és jobb ha kicsinyek vagyunk és egységesek, mintha barátaink ölelő karjai fojtogathatnak. Pedig ettől mindig kell félnünk, mivel az államközi életben nincs jog és szerződés.

A kicsinységtől sokan féltének, nem látják, hogy ma mindenütt Európában, kicsiségre vagy nagyságra való tekintet nélkül, arra törekésznek, hogy magukban legyenek. Németországban a nemzetközi szociáldemokrata párt és a többi nemzeti irányú pártok közt meg van a Burgfriede. Ausztriában a német, a cseh és lengyel pártok már egyesültek. Lengyelországban a füg-

getlenség és önállóságnak pártja a legerősebb. A bolgárok és románok mellett a törökök olyan erősen kidomborítják nemzeti voltukat, hogy az utóbbiak a háború alatt a török nyelvet kötelezővé tették a kereskedelmi levelezésben és könyvelésben is.

Vagyis úgy érzi minden nyelv, hogy összetartásában van valami realitás. Úgy érzi, hogy a túlerős testvér előbb-utóbb elnyomóvá lesz.

2. Kicsiny és nagy államok.

I. Az európai külügyi politika elve sok évtizeden keresztül az egyensúly politikája volt. Az egyik állam túlsúlya ellen a többiek szövetszettek. Ez tartotta fenn a kis és nagy államokat egyaránt. Mert tévedés azzal argumentálni a kis államok léte ellen, hogy ezek csak a nagyok kegyelméből élnek. Mert a nagyok is csak mások kegyelméből élnek. Nincs ma olyan állam a világon, amelyet a többiek együtt meg ne semmisíthetnének. Ha mégsem teszik, akkor ez nem a nyers erő hiányán múlik, hanem azon a körülményen, hogy az államalakulásnak a nyers erőn túli tényezői is vannak, melyek az ilyen megsemmisítést és felosztást illuzóriussá teszik.

Lengyelországot megszüntették a szomszédországok. De vajjon a lengyelség megszünt-e és nem veszi-e mindenki biztosra, hogy Lengyelország fel fog támadni?!

Hintze O. Der Sinn des Krieges című könyvében azt mondja, hogy a német Kriegsziel a föld mindazon népeinek megszerezni az önrendelkezés jogát, melyek az erkölcsi magasság szükséges mértékét elérték. Ezt a Kriegszielt mi is elfogadhatjuk azzal a hozzáadással, hogy az összes európai népeket feltétlenül olyanoknak tekintjük, melyek a szükséges kultúra birtokában vannak.

Ha ez a háború célja, akkor nincs ok arra, hogy a kis nemzetek féljenek. De ebből az a kötelesség származik ránk nézve, hogy mi is tiszteletben tartjuk mások önrendelkezési jogát akár barát, akár ellenség. A háború nem is küszöbölhető ki addig, amíg a népek közti igazság és jogegyenlőség nem lesz a nemzetközi, államközi és fejedelemségi jog alapelve.

Az egész Európa feletti túlerő éppen annyira veszedelmes, mint a több nagyobb állam feletti túlerő. Mert a túlerő könnyen csábit erőszakra. Ezért tehát felvetődik az a kérdés, hogy nem minden népek közös érdeke, hogy az államok és nemzetek összeessenek; s nem ez-e az állami alakulások természetes alapja, míg a többi mind csinálmány?

A nagy államoknak különben is meg van az a veszedelme, hogy befelé is erőszak útján tartsa fen magát, mivel a nagy országok különféle népeinek egymás iránti rokonérzése laza. Ha pedig a nagy államokat a háború hozza létre, akkor még nagyobb az ok az erőszakosságtól való aggodalomra, mert az állami hatalom kezelőinek erőszakosságát igazolják az események és eredmények.

Az erőszaknak az állam belső intézményeibe való bevitele olyan veszedelem, mint a kocsinak a lejtőn való megindítása. Belülről is nehéz megállítani s kívülről is. E nehézség annál nagyobb, minél nagyobb sikerei vannak e tekintetben a háborúnak s minél kevésbé veszi figyelembe a győző azokat a tényezőket, amelyek az államalakulásra befolyással vannak. A kocsik mind nagyobb gyorsasággal szalad a lejtőn lefelé és lehet, hogy e gyorsaságot sokan tévesen sikernek fogják látni. Sőt a legnagyobb veszély éppen ebben a tévedésben lehet.

Ezért küzdenek már most a háború alatt Oroszországban és Németországban egyaránt a nép jogáért és az alkotmányért, mert a nép-

nek az abszolút uralkodóval szemben kifejthető ellenállása a legbiztosabb módja a ki és befelé irányuló erőszak megakadályozásának.

Hugo Preuss, berlini tanár: *Das deutsche Volk und die Politik* címen megjelent könyvében már rámutat ennek szükségességére. Új idő következik, mondja és ezt az új időt csak a nép maga biztosíthatja. Száz év előtt, mondja Preuss, a világnak semmi hatalma nem tudta volna a népet elnyomni, hogyha tudott volna akarni. Hogyha megértette volna, hogy az az erő, mellyel létét megmentette, elegendő arra is, hogy politikai életének rendszerét maga építse ki.

A mai viszonyokra nézve pedig azt mondja: «Eleve vissza kell utasítanunk azt a feltevést, hogy a nép jobb jövőjét a kormány bármily kijelentése biztosítja .... régi tévhit, hogy a felsőbbség bölcs vagy oktalan meggondolásával a köz szervezetét megállapíthatja, hogy a néptől tetszés szerint meg is vonhatja viselkedéséért a jutalmat. Egyáltalában nem szabad itt szolgáltatásra és ellenszolgáltatásra gondolni. Ha a német nép annyi ellenség ellen megtartja nemzeti létét és nemzetközi befolyását, kinek köszönheti ezt s kitől követelhet ellenszolgáltatást? És ki volna képes ilyen hatalmas erővel szembeszállani akkor, amikor ez a nép belső politikai változásokat sürget?»

Az oroszoknak az alkotmányért való küzdelmét szintén eléggé ismerjük. De e küzdelem mindkét helyen meg volt a háború előtt is és tudnivaló, hogy egyik országban sem vezetett megfelelő eredményre. Preuss látja e kérdésnek rendkívüli jelentőségét, mert azt mondja, hogy e körül dől el Németország sorsa. S kimondja azt a véleményét, hogy a háborúnak meg kell teremtenie a népakaratot és a népakaratnak meg kell teremtenie a népállamot.

Enélkül ő a német népet nagy veszély felé

látja rohanni, mert a német jellem eddig olyan volt, hogy nagy nemzeti átalakulásai sem saját elhatározásai, hanem felsőbbségének tevékenységéből jöttek létre. Luther, korának legnagyobb reformátora, mint Kur-hesseni konzisztoriális tanácsos hal meg, a negyvennyolcadiki német forradalom is csak akkor tört ki, amikor az uralkodó erre jelt adott.

A német nép nem érzi a politikai jog és önelhatározás szükségét, pedig enélkül veszélyben van a német népnek, mint nagy népnek léte. A németek felett olyan erővel uralkodnak a kormányok, mint egyetlen más modern nép felett sem. Az érvényesülésnek az utjai a jövőben nem lesznek az erőszak és fegyver s ezért a német nép Preuss szerint, kell, hogy önmaga vegye kezébe sorsa intézését. Ez annál jogosultabb felfogás, mert Preuss úgy tartja, hogy a háborúban a nemzet és állam eggyé lett s az állam ma a szervezett nemzet Németországban is, mint ahogyan Franciaországban régóta az. Hogy ehhez e világháborúra volt szüksége Németországnak az épen a németek érzéketlenségét mutatja az önelhatározás iránt.

Preuss szerint annak a körülménynek, hogy a német nemzetnek tulajdonképen nincsen alkotmánya, az volt a következménye, hogy külpolitikailag bekeríthették, ami sohasem sikerült volna az ő véleménye szerint, hogyha a német nép maga határozhatott volna sorsa felett. Annak a körülménynek okát, hogy Németország nem gyakorolhatott az államközi politikában olyan befolyást, amilyent más kisebb erejű országok, okát szintén ebben találja.

Preuss szerint Németországra nézve sorsdöntő jelentőségű a politika, mert el kell, hogy veszítse azt a felsőbbégi szervezetet, mely idáig jellemezte, mivel egyöntetű személyiséget csak így fejthet ki. Politikai nevelésre van a német népnek szüksége s nem felsőbbégi rendelkezésekre.

Nagy államoknak mindenütt megvan ez a veszedelme. E veszedelem forrása abban a körülményben is keresendő, hogy a terjeszkedés módja erőszakos. Nem véletlen tehát, hogy az összes kis államok demokratikusok.

II. Az emberek azt hiszik, hogy nincs már Belgium, Szerbia, Montenegró. Először is ne felejsük el, hogy azokat az országokat taposták le, melyek a tűzvonalban vannak s ott van Oroszország nyugati része is, pedig Oroszország csak elég nagy. Tehát a háború alatti letaposás nem minden ország halála is. Európai Törökország megszűnt, pedig egész Törökország sokkal nagyobb még ma is, mint a mekkorák összes volt ellenségei a Balkánon. Látjuk és halljuk, hogy Belgium megszüntetéséről egyáltalában nincs szó s a két Balkánállam megszüntetését sem vették tervbe.

Ennek nem lehet másban az oka, mint abban, hogy az államok keletkezése és fennmaradása tekintetében kell lennie olyan tényezőknek, melyek mégis erősebbek a fegyveres erőnél. Montenegrót egészen elfoglalták az osztrák-magyar csapatok és Montenegró királya nem akar békét kötni.

Hogyha ugyanakkor azt tapasztaljuk, hogy még a munkások nemzetközi szervezeteiben is nemcsak önálló országok nemzetei, hanem a föld minden országában elszórt zsidók is külön nemzeti szervezeteikkel vesznek részt, akkor azt kell gondolni, hogy a XIX-ik században megkezdett nemzeti fejlődés a XX-ikban tovább fog folyni és a kapitalisztikus társadalmi rendet csak a nemzetek szervezkedése mellett létrejött szocialisztikus világrend fogja felválthatni.

A népeknek ez az önmagától született törekvése és az állami törekvések tehát nem párhuzamosak. Ezért akkor is, hogyha az új, háború utáni államalakulás a nemzeti alapot

félretéve, a háború eredményéhez idomulna, újabb összeütközések csiráját hordaná méhében.

Bizonyos ugyanis az, hogy a mai középosztály és az államok kormányzását irányító államférfiak gondolkozása csak a gazdasági érdekeket látszik előtérbe tolni, mert az állam a kapitalizmust szolgálatába hajtván, ezt a népszerűbb érvet emlegetni célszerűnek látja. Csakhogy az államok lakosságának többsége még ma is nagyobb részében olyanokból áll, akiknek nincsen semmi egyebe, mint saját személyisége, amihez a nyelv lényeges ismertetőként hozzáért. Így aztán a majdan győző államok uralkodó népének érdekével szemben ott fog állani a legyőzötteknek érdeke. Mert a győző népek érdekével össze lehet egyeztetni a legyőzöttek érdekének háttérbe szorítását, össze lehet egyeztetni ideig-óráig a kis nemzetek elnyomását, de csak addig, amíg azok nem kezdik el a küzdelmet nyelvükért. Mihelyt ez megkezdődik, akkor a győzőknek sem érdeke többé az elnyomás, mivel a harctól nem marad elég erejük saját jólétük emelésére.

Amikor Konstantin a keresztény vallást államvallássá tette, akkor a kereszténységnek átkellett alakulnia az állam szolgálata érdekében. Amikor a kapitalizmust az állami hatalom saját céljaira kezdi felhasználni, akkor a kapitalizmus fejlődésének olyan irányt kellett vennie, mely az állami érdekeknek megfelel. Ha a kapitalizmus csak a saját, tehát a termelés tökéletesítése irányában haladhatott volna, akkor nem kellett volna a termelés legjobb lehetőségeit feláldozva, azokban az országokban megülnie, melyekben ma találjuk.

Csak így lett a kapitalizmus fegyveres hódítások segítőtársává. Ezért lett a kapitalisztikus termelés az új állami berendezés gazdasági alapjává. De mert a hódító államok törekvése soha meg nem áll, azért félnek az önálló nem-

zetek a hódítóktól. E félelem annál indokoltabb, minél nagyobb az imperializmus győzelme.

Lehetetlen meg nem látnunk, hogy a világháborút gazdasági érdekekkel csak azért lehet összekötni, mert az államok szervezete és a kapitalizmusnak ez a mai állami protekciós rendszere szigorúan összefügg. Ez a szövetség áll útjában annak, hogy a kapitalizmus önállóan fejlődve, tisztán gazdasági eszközök segítségével érje el azt a fejlődést, mely a góliát üzemekhez vezet és a kisajátítók kisajátításához.

Lehetetlen elképzelni, hogy akkor, amikor Marx a kapitalizmus fejlődésének irányát megrajzolta, figyelembe vette volna azt a körülményt, mely legvilágosabbá Németországban lett s melynél fogva a kapitalizmus az állam *alattvalója*. Marx a demokratikus angol államszervezetet és az állammal *szövetséges* kapitalizmust tartotta szemelőtt, amelynek fejlődése nem ugyanaz, mint a német jellegű kapitalizmusé. A Marx rajzolta fejlődésben az államnak nincs szerepe, mert az ő véleménye szerint egy nagyra nőtt vállalat végül felfalja az összes kicsinyeket az egész világon. Ezt a német fejlődés lehetetlenné tette, mert az állam nem engedi a maga vállalatait, de viszont épen ezért egyoldalúlag támogatja a saját vállalatait a más országbeliek tönkretételében. Ezért tehát a fejlődés könnyen vehet olyan irányt, melyben a fegyvernek nagyobb a szerepe, mint a gazdasági tényezőknek. Pedig Marx a fegyveres erőt nem vette számításba.

III. A tőkéstermelési rendszer keletkezésekor a népek nemzetköziségének egyik eszköze volt. Mai fejlődési fokán pedig egyik eszköze a nemzetek szétválasztásának. Miután a nemzetek elválasztó érzései úgyszólván többé-kevésbé megvannak, tehát a gazdasági érdekeknek ilyen irányú erőszakos előtérbe tolása ezt az érzést

csak fokozhatta, tehát tévedés azt hinni, hogy a népek nemzetközisége erősödött. Pedig meg kellett volna erősödnie, mert a népek önéletének kidomborításához nem szükségesek az erőszakos eszközök. A népek maguk egymás irányában már régen barátságos érzelműek volnának s ez a nemzetköziség megvolna, ha útját nem állták volna.

A gazdasági nemzetköziség ma már az állami protekcionizmus folytán alig jelent többet, mint a népek egyes tagjainak gyakori érintkezését, az egymással való kereskedelmi összeköttetést, a népek kultúrájának egymással való közlését, a más országban feltalált találmányok egy részének az emberiség közkincsévé válását, a szociális intézmények, az irodalom, művészet stb. kölcsönös megismerését.

A legnagyobb hasznot hajtó találmányok nem lettek közkincs. Az állami intézmények állandó súrlódásban voltak. Csak a művészet, a tudomány egyes ágai, a proletárok nem gyűlölték azt, ami idegen.

Az újkor fejlődésének eredménye, hogy a proletárok felismerték azt, hogy politikai jogaiknak kiküzdése attól függ mindenütt, hogy a szomszéd államban milyen erős az alsó osztályok ereje. A kommunista manifesztum szerkesztői nem is úgy állították be a munkások nemzetköziségét, mint amely magától meg lesz, hanem felhívták rá az egész világ proletárságát, mert erre az együttműködés szempontjából szüksége van minden állam minden munkásának.

Ha nem így volna, akkor az 1915 április 12. és 13-án Bécsben tartott német, osztrák, magyar szocialista konferencia abbeli határozatának, hogy a háborút a militarisztikus verseny okozta, nem volna értelme. Nem volna értelme a békebíróságok követelése iránti mozgalmaknak s nevetséges volna minden mozgalom, melynek béke a célja, mert úgylis meglesz, amikor a fejlődés odáig ér.

Épen azért csatlakozik mindenki a béke-mozgalmakhoz, mert tudja, hogy a béke lehetőségét is elő kell készíteni. De tudja azt is, hogy a népek maguk sohasem kezdenének háborút. Erre nézve nagyon rossz példa, amikor arra hivatkoznak, hogy mindenfelé tüntettek a háború mellett.

A népeknek e békés hajlamai és a nemzetköziség tulajdonképpen ugyanaz. Ezért téves az a felfogás, amely azt mondja, hogy a nemzetköziség és a világpolgárság ugyanaz.

IV. Ide tartozik annak a kérdésnek a tárgyalása is, hogy a gazdasági boldogulás hol könnyebb, kis vagy nagy államokban? Erre nézve egy néhány szám adja a legmegbízhatóbb választ. Ha mértéke a gazdaságnak a külkereskedelem, mint ahogyan annak tekintik, akkor bizonyítékul el kell fogadnunk a következő számokat:

Az államok külkereskedelme 1912-ben fejekint a következő értékre volt tehető:

Hollandiában 1899 márka, Belgiumban 930 márka, Svájcban 719 márka, Dániában 609 márka, Nagybritanniában 604 márka, Franciaországban 377 márka, Németországban 325 márka, Olaszországban 143 márka, Portugáliában 133 márka, Ausztria-Magyarországban 113 márka, Spanyolországban 91 márka, Oroszországban 39 márka.

Ezekhez a számokhoz nem szükséges megjegyzést fűzni.

3. A panizmus.

I. Pánszlávizmusról, pananglikanizmusról és pangermanizmusról sokat hallottunk, de pangalizmusról semmit. A mi sorsunk szempontjából nem is érdekelne.

A pánszlávizmus ma, mint kulturtörekvés azt jelenti, hogy a szláv nyelveket beszélő népeknek úgy, mint a franciák és németeknek egy irodalmi és érintkezési nyelve van, nekik is egy legyen. Ennek a törekvésnek minden szlávlakta területen voltak propagálói, legnagyobb számban az oroszok közt.

Az államközi életben pánszlávizmus alatt viszont azt az orosz törekvést értik, melynél fogva minden szláv állam protektoraként lép fel Oroszország. A pánszlávizmusnak ez az iránya a nagyobb jelentőségű. E törekvés mögött kétségtelenül az összes szlávoknak egy jogar alatti egyesítésének célja is bujkál.

Ilyenképpen bennünket nagyon közelről érdeklő törekvés. Először is a Magyarországon élő szlávok, másodsor a velünk határos déli szlávokra való tekintettel. Magyarország lakosságának 10.7 %-a tót, 2.5 %-a rutén, 1.1 %-a horvát, 2.5 %-a szerb anyanyelvű. Vagyis 54.5 % magyar anyanyelvűvel szemben 16.8 % szláv anyanyelvű áll, míg a németek a lakosság 10.4 %-át tették.

Ez a szám s az a körülmény, hogy délen megint nagy számú szláv lakosság van Horvátországban, Szlavóniában, Szerbiában, Bosznia-Hercegovinában, Dalmáciában és Bulgáriában félelmetesnek tünteti fel a szlávssággal szemben a mi helyzetünket. A románokkal s németekkel összefüggő területen egy láncot alkotva elválasztjuk az északi szlávokat a déliektől.

Helyzetünk veszélyes s nyugtalanító. S mégis az a veszély, hogy beleolvadjunk a szlávok közé, nem fenyeget. Mert a mi beolvadásunk egyáltalában nem önálló és külön folyamat, hanem a földrajzi helyzetnél fogva csakis a velünk egyforma földrajzi fekvésű ausztriai, stájer stb. németiség s a kilenc millió románssággal egyidejűleg történhetik. Nemcsak rólunk van szó, hanem e két szomszéd népről is.

Amikor tehát az erőviszonyokat mérlegeljük magunkkal együtt kell számba vennünk még 12 millió németet, kilencmillió románt és a magyarországi németeket, tehát összesen körülbelül 33 millió embert.

Ha most azt látjuk, hogy a tőlünk délre lakó szlávok nincs félannyi se, mint mi, a beolvasztandó tömeg, akkor a szám szempontjából elég megnyugtató a pánszlávizmus ellen folytatandó küzdelmünk. De ennél talán még súlyosabban esik a latba az a körülmény, hogy a szlávok még mindig nem kulturerő. Igaz, hogy a nagy orosz és más szláv írók és politikusok is folyton azt jósolják, hogy a szlávoké a jövő, de ezt a jóslást nem kell az elfogulatlanoknak úgy érteniök, hogy ez azt jelenti, hogy más nemzeteket el fognak tudni nyelni.

Ma még az a helyzet, hogy az európai kultúrértékeket sem tudták még népeik közkincsévé tenni. Önálló kultúrájuk olyan kicsi és számba nem jöhető, hogy igaza van Schröer Arnold bonni egyetemi tanárnak, mikor azt mondja, hogy a kis szláv népek még soká kénytelenek lesznek a német egyetemeken és iskolákon tanulni. Talán még abban is igaza van, amikor azt mondja hogy egész Európában egyedül a szlávok azok, akik idegen segítség nélkül képtelenek kultúrájukat fejleszteni. Sőt ebben a negatív vonásban látja a szlávok jellegét.

Azok a szlávok, akik másnyelvűek, mint a csehek és szlovének a német hatás alatt lettek kultúrnépek, mondja Schröer. Ez különben is mellékes. A mi szempontunkból az a lényeges, hogy a szlávok közt nálunknál csak a csehek és szlovének kulturáltabbak, tehát igen kis számú szláv. Amikor beolvasztási lehetőségeket mérlegelünk, ez a körülmény súlyosan esik a latba.

II. A germánságnak az a törekvése, melyet pangermanizmusnak nevezünk lényegében azonos a pánszlávizmussal. Minden németnek ugyanegy jogar alatt való egyesítése és Bagdadig biztosítani a németségnek a szárazföldi utat.

A magyarság a németséggel nyugaton érintkezik és német szigetek mindenfelé vannak az országban. De e szigetekon kívül a városi lakosságnak tekintélyes része Dunántúl, a Bánságban, Erdélyben, a Felvidéken németnyelvű. Ezeken az elemeken kívül pedig nem szabad megfeledkeznünk a zsidóságról sem, mely a német zsargont beszélve saját nyelveként a német nyelvhez nagyon közel áll. (Különben is az országban 3.166,000 különböző két nyelvű van, aki könnyen válik más nemzetiségűvé.)

A nyelv kétségtelenül teremt érzelmi közösséget. De a magyarországi lakosság és a németek közt ez ma úgyis meg van, mert a német intézmények, jog, vállalatok, bankokkal stb. való összeköttetés ezt régóta táplálják. De nem kis mértékben táplálja az a körülmény, hogy intelligenciánk második nyelvévé lett és így külföldre menő fiatalságunk legnagyobb-részt Németországba jár s meglelt korban, mintegy második otthonába megy és mehet, mert mindent ismer, mert ismeri az embereket és mert folyton német lapok, folyóiratok és könyvek útján szerez tudomást a többi külföldről; ugyanaz a véleménye a külföldről, mint a németeknek. Németország a mi mintánk s ezt a hitet táplálja az a sok millió nyomtatvány, újság s könyv, melyet onnan évenként kapunk.

Hogy a német befolyásról, melyet kultúránkra gyakorol fogalmat alkothassunk magunknak elegendő, hogy ha a Németországból, Ausztriából s máshonnan behozott könyvek árára egy pillantást vetünk.

Behoz- tunk	Német- orsz.-ból	Ausz- triából	Más orsz.-ból	Összesen
1909-ben	3·3 mill. K	4·3 mill. K	0·4 mill. K	8— mill. K
1910-ben	3·49 » »	4·7 » »	0·41 » »	8·6 » »
1911-ben	4— » »	5— » »	0·5 » »	9·5 » »
1912-ben	4·8 » »	4·5 » »	0·7 » »	10— » »
1913-ban	4·16 » »	4·6 » »	1·04 » »	9·8 » »

Világnézetünk a sok német könyv befolyása alatt elvesztette önállóságát és számosan vannak Magyarországon, akik a német eszmék egyedül üdvözítő voltát hirdetik, mert nem ismerik s nem akarják megismerni, ami a német koponyákon túl van. Az, amit itt modern kultúrának lehet nevezni, német. Aki itt kultúráért lelkesedik, németbarát. Aki politikai átalakulásért küzd, csak a német általános választójogot, de nem a német Reichstag jognélküliségét látja.

Átitatott a német szellem és a német kultúra szeretete itt mindent s ráadásul a német-ség koszorúként veszi körül az egész országot, mert városaink kultúrája a német-séghez tapad. De ide tapad e városok kereskedelme is. De még az iparosok és ipari munkások nagyrésze is német példák után indul s német a hadseregünk nagyobb része. Német az egész monarchia érintkezési nyelve a különböző tartományok közt. Német még Horvátországban is.

Így aztán mindenképen kész a talaj a német-ség számára. Ereje is nagyobb, mint az oroszé és ami a fő, gazdasági érdekeinek biztosítására szolgáló útja kelet felé csakis rajtunk keresztül visz. Miután pedig a Balkánon is hatalmassá lett a német befolyás, melyet a romániai iskolák hathatósan szolgálnak, tehát nincs meg a kilátás az ellenállásra. Bukarestben 56 osztály van 2400 tanulóval, Crajova, Constantza, Braila s Campinában 100-nál több tanulóval, Jassy, Ploesti s Pitestiben száznál kevesebb tanulóval vannak német iskolák azokon

kívül, melyek a Dobrudzsában a falvakon is működnek.

A mi szempontunkból nézve azonban nem szabad soha szem elől tévesztenünk azt sem, hogy valamely nép fejlődésének irányát azok adják meg, akik dolgoznak, akik fáradságot vesznek maguknak arra, hogy a népet irányítsák, ezek pedig ma főleg azok, akik németbarátok. Viszont hatásosan mindig a jobban szervezett, gazdagabb, nagyobb kultúrájú, erősebb állam törekedhetik idegen nép beolvasztására. Ez pedig Németország.

4. A Duna imperializmusa.

Mitteleuropa sokak szerint azt jelentené, hogy Németország sietne Magyarországon ipart teremteni. Vagyis Mitteleuropa hívei abból indulnak ki, hogy az iparfejlesztés valamely szenvedély, mely bárhova jut valaki, mindig azonnal működésbe hozza az illetőt s így nekünk csak szoros államszövetségbe kell jutnunk a németekkel, hogy ők itt könnyen letelepedhessenek s akkor azonnal ipart teremtenek itt is. Vallják ezt annál inkább, mert a Habsburg monarchiát átszelő Duna folyóról már is azt hirdetik, hogy tengeri hajók útja lesz és a Fekete tengertől az északi tengerig húzóóvonal lehet, mert a Dunát a Rajnával össze lehet kötni.

Ez az utóbbi összeköttetés lehetséges, de tévedés azt hinni, hogy ennek valami nagy jelentősége lehet a forgalomra. Az a feltevés, hogy a víz a legbiztosabb és legjobb összekötő, a tengerre megáll, de a folyóra nem. Már Ratzel figyelmeztet erre, mikor azt mondja, hogy a folyók és csatornák ugyan víziutak, mert vizén viszik rajta az árukat, de minden más tekintetben szárazföldi utak. Szárazföldön keresztül visznek

épen úgy, mint az utak. Nem terjednek északról délre s keletről nyugatra, mint a tenger. Az áruk csak egymás mögött haladnak rajta, akár a vasúton.

A Duna nagy vízrendszere mellett sok nép helyezkedett el, melyek különböző fejlettsége nem kisebb szervezkedési akadály, mint a hegyrendszer, mely bezárja más folyamok rendszere felé. A Duna különben sem útja a nagy népeknek a világpiacon irányában, mert beltengerbe ömlik, amely háromnegyedrészben vagy legalább nagyobbik felében orosz tenger. Nem kifelé jutunk a Dunán, hanem mélyebben a szárazföld felé. És bárhova jutnánk, olyan helyre jutunk, ahol mi vagyunk az otlévővel szemben az idegen s így minden törekvésünk, hogy ott tért foglaljunk, a már tért foglaltak érdekébe ütközik s így újabb összeütközések forrása.

A Duna nagy érték számunkra, hogyha általa a Dunával szomszédos népekkel keressük az összeköttetést. De nem lehet rá gazdasági világpolitikát építeni. Illetve a Duna kihasználása csak eszköze s ürügye lehet a vele egyirányú előrehaladásra, de e haladás nem természetes, hanem csakis a hatalom által irányított lehet. A Duna nem világforgalmi útvonal és nem lehet azzá, mert nincs sem forrása, sem torkolata a világcentrumok felé irányítva.

A Duna egész jelentősége ma abból áll, hogy az Osztrák-Magyar monarchia élelmezését biztosító nagy Alföldön vonulván keresztül, mellékfolyóival együtt ezeknek a kis távolságokra szállítandó gabonaneműeknek olcsóbb szállítását teszi lehetővé. Ez sem kisjelentőségű, mert hiszen az osztrák örökös tartományok állami összetartozásukat annak köszönhetik, hogy a nagy Magyar Alföld biztosította az ő nyerstermény és illetve élelmiszerral való ellátásukat. Az Osztrák-Magyar monarchia kifelé nem csinálhatott olyan értelemben hatalmi poli-

tikát, hogy termőterületeket foglaljon. Viszont régen áldozatává lett volna ellenségeinek a magyar termőterületek nélkül, mert kénytelen lett volna kifelé terjeszkedőleg fellépni és maga kezdte támadásoknak vált volna áldoztatává.

Valami ösztönszerű érzés súgta ezért ezt az állami koncertet, melyben a prímhegedűt mindig az osztrák örökös tartományok játszták. Az állam alapjának, a nagy Magyar Alföldnek nem volt szabad a saját jelentőségét felismernie. Ezért a helyzetnek nem volt szabad úgy fordulnia, hogy pl. a két állam közös szervei megfelelő arányban Magyarországon legyenek és az uralkodó épen úgy tartson udvart itt, mint amott. Bármily változtatás maga után vonhatta volna az Ausztriára hátrányos változtatások egész sorát és rövidesen maga után vonta volna a viszony egész megfordulását Ausztria és Magyarország között.

Bizonyos az, hogy ha már most nem Ausztria lesz egyedül az a fél, amelyiknek ránk szüksége lesz, akkor csak annál nagyobb hatalmi nyomás alá kerülünk, hogy azt az előnyünket, hogy élelmiszerünk rendszeren több terem, mint amennyit megeszünk, ki ne használhassuk.

A tisztán gazdasági alapú történelemmagyarázásnak az a fogyatéka, hogy nem lehet meglátni a hatalmi tényezőket. Ezért nem látják meg azt sem, hogy a Dunaimperializmus jelszava alatt világgá kürtölt új alakulás nem is Dunaimperializmus, nem is a Duna mellett lakók érdeke s nem is főleg Dunaimperializmus, hanem Elbamelléki imperializmus. Arról van szó, hogy a területi hatásokat tévesen állítsák be, hogy aztán a tiszta hatalmi törekvéseknek természetes aláfestést lehessen adni.

Ilyen az a felfogás is, mely azt mondja, hogy a földrajz győzedelmeskedik a nyelv felett. Nem akarják meglátni, hogy a Visztulánál ép oly kevéssé győzött, mint a Dunánál, vagy a

Rajnánál. E folyók mentén évezredek óta laknak a különböző nyelvű népek. Lehetetlen azt állítani, hogy íme a földrajz legyőzte úgysis a nyelveket, tehát az emberiség érdeke ellen küzdenek majd magyarok, szerbek, bolgárok, románok, akik nem akarnak a központi állam nyelvébe beolvadni. Csak annyi lesz, hogy a főállam nem enged s elkezdődik egy áldatlan küzdelem, mint amelyet a történelem már eleget mutatott. S ezt a küzdelmet nem segíthetjük elő azzal a cinikus kijelentéssel, hogy úgysis az életrevalóbb érvényesül.

A küzdelem mögött pedig nem a Duna mellett lakó népek gazdasági érdeke van, hanem a németeké, akik a Duna mellett kis számban laknak s akik közül a Duna mellett lakóknak éppen nincsenek olyan gazdasági érdekei, melyeket a dunai imperializmus portálna. A távolabbi németek érdekéről van itt csupán szó. Ezeknek vannak gépei, textil, papír, vegyi stb. áruai, melyeknek ezen az utón keresnek piacot. Feljebb van a terjeszkedő német állam és ott van az a német tőke, amely bányákat, földeket akar szerezni azon a földterületen, amelyen keresztül vezet reménye szerint az ut az Indiai óceánhoz.

Eddig a Duna azért nem jelentett sokat nekünk a szállítás szempontjából, mert mi magunk zárkóztunk el a Balkán elől. Ha most a német befolyás folytán nem tehetjük is ezt többé, ebből nem következik majd az élelemiszer bőőség, mint ahogyan következett volna, amíg külön vámterület voltunk Németországtól. Hogy mint szállító ut mit jelenthet a jövőben, azt nem lehet előre megmondani, de annyi bizonyos, hogy ma Bajorországig többé kerül a Duna torkolattól a dunai szállítás, mint Galactól a tengeri szállítás Rotterdamig. Lehet-e ezen javítani, mikor a Dunavölgyben nincs számbavehető kőszéntelep, azt alig lehet komolyan feltenni.

Így tehát egészen más okokban kell keres-

nünk annak az okát, hogy most egyszerre a dunai imperializmust, mintegy természetes s a Duna folyama által diktált szükségszerűséget tolják előtérbe. Még csak nagy gazdasági érdeket sem lehet felfedezni, mert Németország külkereskedelmének csak 11%-a irányul az Osztrák-Magyar monarchia, 1%-a Románia, 0.2%-a Görögország, Szerbia s Bulgária felé. Vagyis összesen Németország külkereskedelmének érdeke 12.2% ebben a Törökországig terjedő dunai tervben. Fel lehet-e tenni, hogy mégis csak gazdasági érdekekről van szó?

Ami pedig azt az állítást illeti, hogy a földmivelésünket a németekkel való kapcsolat fejleszteni fogja, erre azért nem érdemes szót vesztegetni, mert mindenki tudja, hogy ehhez százmilliókba kerülő csatornarendszerre volna szükség és hogy akkor is a termelés drágább lesz, mint ott, ahol a vízbőséget nem kell emberi munkával befolyásolni.

Honnan veszünk a háború után százmilliókat csatornákra?

5. A társadalom fejlődésének iránya.

I. Röviden összefoglalva azt, amit az első fejezetben mondtunk, megállapíthatjuk, hogy bár az emberi fejlődés alapját a termelés rendszere szabja meg, de az egyes államok kialakulására olyan tényezők hatnak, amelyeket ugyan megszab a termelés rendszere, amelyek az egyes nemzetek s államok kialakulására azonban tőle függetlenül hatnak. A termelés rendszere szüli ezeknek a tényezőknek egy részét, másrészt determinálja s így az államok fejlődésére azzal hat, hogy eleve bizonyos határokat szab neki, de ezeken a határokon belül az első fejezet tényezőinek ereje dönt. Ha tehát a fejlődés

tényezőit osztályozzuk, akkor az olyan tényezőket, amelyek az államfejlődést irányítják, az emberiség fejlődése szempontjából másodrendű tényezőknek kell minősíteni.

A fejlődésnek e tényezői a különböző korokban nem is hatnak egyforma erővel. Az ókor államaira a faj s a fejedelem katonai ereje hat. A középkori államokban már a földrajzi helyzet jelentősége nagyobb mértékben lép előtérbe és nem csekély szerepet játszik a válás. Az újkor államaira a nyelv szerepe nagyobb mértékben gyakorol befolyást s a fejedelem hatalmát támogató tényezővé válik. A legújabb korban aztán az érdek és a kultúra vonzó ereje is befolyással van és a társadalom uralkodó osztályainak érdeke is. A jelenben ható tényezők mindazok, amelyek a múltban is hatottak, de az erőviszonyok megváltoztak, mert a nemzeti és gazdasági erő még jobban előtérbe lépett.

Akik mármost Középeurópáért lelkesednek, azok azt vallják, hogy a gazdasági érdek lépett a legelső helyre. Ha igazuk van, akkor Középeurópa csak olyan formáció lehet, amely minden társadalmi osztály érdekét legjobban kielégíti. Szándékosan mondom, hogy osztály, mert a társadalomban a gazdasági erők szempontjából osztályokra tagozódik a lakosság.

Erre nézve kétségtelen, hogy Németország nem mutatja a legjobb képet a világon, mert bizonyos, hogy a munkásosztálynak Amerikában, Újzéländban, Angliában, Svédországban, Dániában kedvezőbb a helyzete. Politikai szempontból pedig Szabó Ervin szerint parlamentárisán kormányzott államokban századrész erőfeszítés és szám mellett, nagyobb befolyást gyakorolnak másutt a pártok.

Bizonyos tehát, hogy a jelen nem olyan, hogy a magyar munkásság a német főállam alatt állást tekinthesse az üdvösség kertjének.

De nem tekintheti a jövőre való tekintettel sem, mert ha Középeurópa létrejön, ezt nem a munkások, hanem az uralkodó osztályok érdekében fogják megcsinálni. A német hatalmas kapitalista osztályhoz fognak csatlakozni a gyenge osztrák, magyar, szerb, bolgár burzsoák. Ezeknek kénytelenek lesznek valamelyes koncessziókat tenni. Ezeket a koncessziókat a munkásság rovására teszik.

Nem a német szociálpolitikát kapja majd a magyar munkásság, hanem a német haladott állami berendezés és militarizmus terheit kell majd viselnie. Sőt bizonyos, hogy a német munkásság érdekében is kevesebb jóléti intézményt fognak csinálhatni, mert a nem német munkásosztályoknak először ki kell majd küzdeniök azokat, amelyek Németországban már régen megvannak. Középeurópa tehát visszatartja majd a német szociálpolitikát is.

A középeurópai munkásságot az új versenybe elindulásakor ez a különbség elválasztja majd országokint. Az életrevaló munkások ezért nagy tömegben fognak kimenni Németországba, az élhetetlenebbje marad csak otthon és így a munkásság küzdelme sem lesz olyan erős, mint lehetne. Viszont azonban a kismester és kisvállalkozó épen úgy fog a nagy német tőkessel tartani politikailag, mint ahogyan ma tart a magyar kismester a gyárossal. A munkáltatók egységesek lesznek, a munkásosztály pedig országokint elválasztott.

Ausztria munkásosztályai már régen szétszakadtak nemzetek szerint. Lehet, hogy a munkáltatók is szétfognak szakadni. Ha ez bekövetkeznék, akkor áldatlan küzdelem keletkezik a nemzetek közt. Ha nem, akkor a munkáltatók nagyobb egysége a magyarokat és többieket is felszívja és a munkásság csak annál tehetetlenebb lesz.

Ha pedig a munkások és munkáltatók nem-

zeti alapon állanak össze, akkor meg épen ádáz harc keletkezik, melyet senki sem tarthat kívánatosnak, mert az elnyomástól féltő országok lakossága nyelvének és nemzeti függetlenségének védelmében gazdaságilag és kulturailag elmarad, viszont azonban a főállam diktálta fegyverkezés terheit vele arányosan viselnie kell.

Az államfejlődésnek ilyen perspektívái mellett kétségtelen, hogy bent a szövetséges államban vagy államszövetségben állandósul a küzdelem, amely nem véres háború ugyan még, de azért olyan enerzsiafogyasztás, amelyet épen úgy helytelen állandósítani, mint ahogyan célszerűtlen, embertelen a háborút előmozdítani.

II. Gazdasági szempontból nézve a kérdést, azt látjuk, hogy az államok közül több eddig is úgy rendezkedett be, hogy lehetőleg független legyen gazdaságilag más államoktól. A vám és a protekcionizmus rendszere ezt szolgálta. E tekintetben azonban nem egyedül és nem főleg gazdasági okok vezették az államokat, hanem katonai erejük erősítése is.

A háború előtt tehát az államok gazdálkodásának legnagyobbbrészt meg volt már a militarisztikus jellege. Ezt a körülményt a népek nem vették észre, sőt nem látták ezt a pacifisták sem, mert különben kiszámították volna, hogy e protekcionizmus és vámok hozzászámításával mibe kerülnek a hadseregek. A szabad kereskedelmi rendszer hívei csak általános érvekkel bizonyították a maguk igazát.

Középeurópa hívei ugyan most ezekkel a szabad kereskedelmi érvekkel akarják a magyarságot meggyőzni arról, hogy nekik igazuk van, de ezek az érvek így nem hatnak meggyőzően. Annál kevésbé, mert habár igaz az, hogy a német cikkek szabadon jöhetnek be,

de a többi nem. Hiszen a helyzet ma is az, hogy az osztrákok gyártmányai szabadon bejöhetnek, de másoké nem. Eddig ezt a szabadságot csak az osztrák gyárosok ítélték helyesnek.

Középeurópa megszületésének következménye az lesz, hogy az a kevés iparunk is tönkremegy, ami van. Azzal vigasztalnak ugyan, hogy agrárterményeink megszorodnak. Ez azonban üres vigasz, mert erre nézve olyan szakértőknek, mint Schmollernek is az a véleménye, hogy egy-két emberöltő kell hozzá. Ha pedig nem is termelhetünk többet, akkor igazán semmi előnyünk sem lehet ebből az új államból.

Ha pedig többet fogunk termelni, akkor is kérdés, hogy milyen hatás folytán történhetik ez. Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy többet termelünk, akkor azért fogunk többet termelni, mert Németországban sok kell. Sok. Nagytömegű áru. Tömegáru, amely egyforma, szabványos minőségű. Ezt csak a nagybirtok termelheti. Vagyis a nagybirtok megerősödése következik, aminek káros hatásait már eléggé érezzük.

Amint már láttuk a gazdasági összeköttetés tárgyalásánál, a kereskedelmi összeköttetés a fejletlenebb kizsákmányolásához vezet. Most azt látjuk, hogy agrárállamként való megtartásunk a nagybirtok fentartását jelenti. A német iparcikkek szabad behozatala a magyar ipar megsemmisülését jelenti. A középeurópai államalakulás a többiek hasonló egyesülését is jelentvén, ellenségeskedést vált ki, ami fegyverkezésre kényszerít s ez kulturális elmaradásunkat vonja maga után.

III. Kétségtelen, hogy minden államnak óriási terhei lesznek a háború után és hogy ezek fedezetéről adókkal, vámokkal gondoskodni nem fog tudni. Ezért mármost foglalkoznak azzal a német közgazdászok, hogy az állam

miképen vezesse be az egyedáruságokat. Ez kényszer és nem szabad elhatározás következménye. Vagyis ha eddig elzárkóztak az államok egymástól s így háborús volt gazdálkodásuk, akkor ezentúl még inkább az lesz.

Ha az államok monopóliumokat csinálnak, felmerül a kérdés, hogy miképen fogják a többi államokkal szembeni gazdasági helyzetüket tisztázni? Kétségtelenül nem azon az alapon, hogy mindenki szabadon hozhat be olyan cikket, aminőket az állam maga készít. Vagyis az állam nagyon részletesen meg fogja állapítani, hogy ki milyen feltételek s szabályok mellett termelheti a monopolisztikus cikk nyers anyagát, miképen és ki árulhatja a kész cikket.

Ha az emberiség általános gazdasági érdekével ellentétes volt az eddigi állapot, hogy vámokkal és más állami intézkedésekkel védték a termelést, akkor a háború utánra tervezett rendszer még sokkal inkább ellentétes vele. Ha a védvámrendszerből károk származtak, még nagyobb károk fognak származni az állami egyedáruságokból. A termelés irányát eddig az állam csak befolyásolta, ezután ő fogja megszabni.

Egyetlen állam sem fogja megszüntetni az egyedáruságot azért, mert más országban sokkal olcsóbban termelnek, hanem ellenkezőleg mindent maga fog termelni.

Az emberiség célja, hogy mindenki minél kisebb fáradtsággal termelje azt, amit legjobban és legolcsóbban tud termelni. Az állam gazdasági elzárása folytán ránk kényszerült munka viszont olyan, mint a taposó malom munkásáé, de ha ez a termelés jövője, akkor az egész emberiség és nem egyedül a rabszolgák vagy fegyencek lesznek a taposó malomban.

A termelés terén nem szabad ma az erőszaknak diktálnia és a kultúra érdekében meg kellene találni az utat, amelyen minden egyes

és minden nép azt termelhesse, amit legjobban ő tud termelni. Ha a termelésbe nem avatkozhatnák erőszak, akkor így is alakult volna a termelés, de mert az erőszak szülte a tulajdont s azután a termeléssel összefüggő tényezőket (rabszolgaság), tehát az erőszakot nem tudták még kikapcsolni a gazdasági életből.

A ma élő emberiség saját bőrén érezte, hogy milyen könnyen lehet a fogyasztást szervezni és látta, hogy az állam a szükséges termelést, milyen könnyen tudja hatalmával bizonyos célra hasznosítani, mert meg van hozzá az ereje. Az embereknek ennek láttára fel kell ébredniök arra, hogy az általános érdek védelme és érvényesülése is megérdemli a szervezést. Fel kell ébredniök arra, hogy nem az állam a cél, amelyért ők élnek, hanem ők az élő cél és az állam azért van, hogy az ő életüket és érdeküket szolgálja.

Az állam eddigi gazdasági politikája az uralkodó osztályok érdekében ezeknek gazdagodását szolgálta. Ha az állam kénytelen egyed-árusokat létesíteni és mindjobban kiterjeszteni saját termelését, akkor szűkebb térre szorul az a kör, amelynek érdeke a hatalmi államméval azonos s akkor az emberek felvilágosítását az események könnyebben fogják végezni, mint a szociológiai jóslások.

Az állami termelés meg fogja mutatni, hogy a termelés termelékenységéhez az kell, hogy a termelési tényezők arányban álljanak. Amely területnek nincs elég nyers anyaga, az nem lehet nagy tömeg és sűrű lakosság telepedési helye és így nem lehet termelési hely. Ezért aztán az államok monopolrendszerű termelése káros.

Az államoknak, ha ők maguk termelnek, egyszer a nyersanyagért, máskor a piacért kell versenyezniük s el sem képzelhető, hogy az állam ne egész szervezetével dolgozzék gazdasága fejlesztésén. Ezért az lesz természetszerűleg a legharciasabb állam, amely a legtöbb

monopolcikket termeli, de nyersanyagot ehhez be kell vinnie s az, amely monopolcikkeit ki akarja vinni.

Amint ma is csak az az állam határozottan imperialista, amely termelését leginkább államilag kormányozza. De ott aztán az is látható, hogy a kapitalisztikus érdekek oly irányban hatnak az állam politikájára, hogy egyes csoportok különös és mások általános védelméért az összes kapitalistáktól szolgáltatokat követel a kormányzó hatalom. Az ilyen államokban az állami védelem erősebb s a termelés inkább függ a kormánytól, mint olyanokban, amelyekben a termelést védvámok és protekcionista berendezések nem védik. De mi sem természetesebb, mint az, hogy az államhatalom a tett szolgáltatokat kedvezményekkel honorálja.

IV. Az egy kormányhatalom alatt élők rendszerint csak az eredményeit látják azoknak a tárgyalásoknak, melyeket a kormány bizonyos rendeletek vagy törvényjavaslatok nyilvánosságra hozatala előtt folytatott. Csak azt látják, hogy a kormány az egyik társadalmi rétegnek háborút üzen, a másiknak előnyöket ad. Milyen kevesen látják meg ebben azt, hogy a kormány előbb az alattvalók különböző csoportjainak vezetőivel folytatott titkos diplomáciai tárgyalások által megszerezte magának azokat, akiket elegendőknek tart szándékai keresztülvitelére, épenúgy, mint ahogyan a külpolitikában a kormányok tenni szokták.

Az egy országban lakó nemzetiségek és társadalmi osztályok sakkbantartása épenolyan diplomáciával történik, mint a külpolitika vitele. Ami a parlamentekben lefolyik, az csak külsőség, a forma. Épenúgy, mint az, ami a harctéren folyik, nem a harctéren kezdődik és nem ott fejeződik be.

Amíg egy uralom alatt több nemzetet egyesítenek és amíg az államban a kisebbséget kitevő osztályok uralkodnak, addig mindig szükség van az ilyen titkos eszközök általi uralkodásra. Mert a nagy tömegeknek nem szabad megtudniuk vagy megérezniök, hogy az állam nem valami misztikus lény, amely mindenkitől függetlenül él, hanem, hogy az államot is emberek alkotják, akiknek épenezért az állam felett határozni joguk is van.

Miután azonban az állami hatalmak szervezete ma olyan, hogy egyik a másikat támogatja, mert az osztálytagozódást nemcsak ientartják, hanem előmozdítják, tehát minden törekvésnek, melynek célja a háború megszüntetése, egyrészt az állam demokratizálódását, másrészt a különböző államokban lakó nemzetek közös szervezetét kell előmozdítania.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy a termelés mai rendjének alapjául szolgáló tulajdonjogot az államhatalom tartja fen. A termelés kapitalizációja előtt már volt tulajdon s háború. Miért a termelés kapitalisztikus rendszerében látni ma a háború okát?

A ma élő emberiség legnagyobb tévedése azt hinni, hogy a háború megszüntetéséhez is meg kell várni a szocialista állam keletkezését. Épenugy, mint ahogy tévedés azt hinni, hogy a tömegműveltség, a tömegjólét s kultúra csak a szocialista államban lesznek meg, illetve lehetnek meg. Sokkal előbb meg lehet, de a szocialista államban minden ember egyenlő jogosultsága, egyenlő emberi méltóságának elismerése, tehetségei érvényesítésének egyenlő feltételei, az egymás kizsákmányolását gátló intézkedések is meglesznek.

De mind erre már előbb el kell készülni. A háború nem életfeltétele az állam életének, de életfeltétele a most vele összekötött hatalmi csoportoknak és militarizmusnak. Ezért háború

nélkül is megmarad az állam és a háború elleni küzdelem nem az állam megszüntetésére, hanem fentartására irányul. Az államoknak az a törekvése, hogy kifelé meglegyen a hatalmuk, presztízsük csak erőszakkal érhető el, mert az államok egymásközti viszonyában nincs jog. Amikor tehát elmulasztja a kultúrember azt, hogy az idegen állambelivel együtt arra törekedjék, hogy az erőszak eszközeinek kevesbbítése által lehetetlenné tegye az államok közti erőszakoskodást, akkor önmaga ellen vét. A munkásosztályhoz tartozók még külön annyiban is, mert a nagy hatalmi eszközök az osztályelnyomásnak is eszközei, amint azt a katonaságnak a munkások elleni felhasználásával nem egyszer megmutatták.

Nagy hiba volt, hogy azok, akik belső politikával foglalkoztak, mindig abban a tévedésben éltek, hogy a belső viszonyok átalakítása a külpolitikai viszonyok átalakítását is biztosítja. A háború megmutatta, hogy milyen téves volt ez a feltevés. Még a nemzetköziséget hirdető pártokban sem szólalt meg egyetlen hang sem a nemzetköziség érdekében. Egyszerre minden állam proletársága úgy látta, hogy saját érdeke azonos az uralkodó osztályok érdekével. És miután mindig csak az állam szervezete állott előtte, igaza is volt. De épen ez mutatja, hogy az államot nem kellett volna mindig egyedül, mint osztályszervezetet bemutatni. Tehát nemcsak osztályharcot kellett volna hirdetni és a szocialista állam minden bajt gyógyító hatását, hanem rámutatni arra, hogy az állam polgárainak megvan az ereje az állam céljainak megváltoztatására, hogyha ebből a célból egymással szövetkeznek.

A munkásság nemzetközi viszonyának tehát épen úgy át kell alakulnia, mint a békebarátok egymáshoz való viszonyának. A munkásságnak intenzívebbé kell tennie nemzetköziségét és

meg kell értenie, hogy az államok mai gazdasági politikája nem örök, hanem megváltoztatható. De a polgári békebarátokkal együtt meg kell értenie azt is, hogy amint egy ország határain belül, úgy a határokon túl is a nemzetek egymással való elnyomásával tartják fen az ellenséges nemzeti tagoltságot, holott a nemzetek egymással szemben a kultúra mai fokán már nem ellenségek.

Arra is szükség van azonban, hogy az emberek tudatában megmaradjon az a gondolat, hogy az emberek a sors kezében nem akaratlan bábok, amely utóbbi hit a háborúban keletkezett. Mert ha ezt hiszik és a történelmi materializmust is úgy fogják fel, hogy ez azt tanítja, hogy az emberek tehetetlenek a termelési tényezőkkel szemben, akkor mindazok a szervek, melyek a termelési tényezők egyes csoportjai közt nemzetközileg keletkeztek; akkor minden politikai párt és csoport csak játék, mely legfeljebb arra való, hogy egyesek érdekeit szolgálja. Hiábavaló tehát minden emberi törekvés. Nevetséges a munkások szervezkedése, nevetségesek a trösztök, hogyha az emberek akarata semmire sem képes.

Aki így fogja fel az emberiség sorsát, az a saját tehetetlenségét és akaratnélküliségét átviszi másokra. A jövő embere nem lehet a predesztináció híve, akár isteni, akár materiális okokra vezessék is azt vissza. Ez azt jelentené, hogy minden ember futóbolond, aki változtatni akar az emberek sorsán.

IV. FEJEZET.

Viszonyunk a külföldhöz.

1. Érzelmek.

A monarchia másik feléhez való viszonyunkat rendesen abból a szempontból nézik, hogy mit mond a közjog. Csakhogy ez nem olyan lényeges, mint a közjogi alapon állók hiszik és nem annyira mellékes, mint a modernek állítják. Az a körülmény, hogy a közjog alapján évtizedeken át élhet párt az országban, minden más érvnél erősebben bizonyítja, hogy a közjog élő realitás. Tudományos szempontból csak arról lehet vitatkozni, hogy ez helyes-e, célszerű-e, üdvös-e? De ez most nem feladatom.

Kétségtelen, hogy Ausztria irányában egy bizonyos érzelem él mindenkiben a Lajtán innen. Ez az érzelem kivétel nélkül mindenkiben azt mondja: nem vagyok osztrák. Tehát jóllehet a Lajtán túl is uralkodik a magyar király, bár ott sincs más uralkodó, mégis itt mindenki úgy érzi, hogy másképen uralkodik ott, mint itt. Valami elválaszt tehát. Ennek külső és szavakban kifejezhető módja, hogy itt királyként, ott császárként uralkodik. Viszont azonban Ausztriát nem is tekintjük olyan külföldnek, mint a többi országokat.

Kétségtelen, hogy állandóan érzi mindenki, hogy Ausztria előnyben van felettünk és ezt nem szeretjük. De másrészt kifelé valami összetartozást érzünk.

Ha a mi helyzetünket más állam polgárával összehasonlítjuk, akkor azt látjuk, hogy nem mindenütt van különbség ugyanannak az uralkodónak alattvalói közt. De pl. a német állampolgárok egy részének két uralkodója van, egy szűkebb és egy tágabb haza felett uralkodó. Minden német állampolgárnak a császár az egyik uralkodója. Amikor állami hovatartozásának külső kifejezését keresi, ott látja a császárt. Hü a császárhoz és ezzel nem lesz hűtlen másik uralkodójához.

Nálunk nem ez a helyzet. Aki hű az osztrák császárhoz, az nem lehet hű a magyar királyhoz. De bizonyos, hogy a jövő Középeurópájában sem lehet majd az, hogy az osztrák alattvaló a német császárhoz legyen hívebb, mint az osztrákhöz.

Jóllehet még meg sincs Középeurópa, máris sokan vannak, akik nagyobb rajongással beszélnek a német császárról, mint a saját országuk uráról. Ez azért van, mert az emberek érzelmei nem olyan komplikáltak, mint az eszük működése. Az érzelem hajlik valaki felé és az alkotmánnyal nem lehet megszabni, hogy eddig s ne tovább!

Az államok lakosságának 90%-át olyanok teszik, akik érzelmeiket külsőségekre építik. Ezeknek érzelmeit figyelmen kívül hagyni nagyon helytelen volna, mert akármennyire megvetik is sokan az érzelmeiket, azért ez a történelmi eseményeknek nem utolsó mozgatója, habár az összemberiség történetére való hatását nem könnyű bizonyítani. Hogy egyáltalában lehetséges olyan nyugodtan Középeurópáról beszélni, annak oka az, hogy az érzelmeik nálunk annyira hajlanak a nagy szövetséges irányában.

Az érzelmeik erejének felismerésére vezethető vissza, hogy az orosz cár, az angol király, a német császár államegyházának legfőbb lelkipásztori méltóságát is megszerezte. Viszont

miután nálunk úgy tekintik a német császárt, mint a szövetséges hadak urát, tehát nagy a hajlandóság benne már most a főuralkodót látni. Ez az erős egyéniség presztízsből is következik.

Ez a veszedelem ezután is meglesz és ha egymás után több erős egyéniség fog a német császári trónon ülni, akkor nálunk a gyenge alattvalók a két császár közül az erősebbet fogják inkább tisztelni. Viszont Németország alattvalóira nézve nem forog fenn ez a veszedelem, mert a nagyobb állam hatalma elég arra, hogy polgára saját uralkodóját tartsa a legtöbbre.

2. Viszonyunk Ausztriához.

Százmillió K-val többet hoztunk be Ausztriából, mint amennyit kivittünk; százhetven millióval többet hoztunk be általában a külföldről, mint amennyit kivittünk. Ez a háború előtti utolsó évek szomorú adata. Ezt a képet mindenféle elmélettel és praktikával szépítik, de azt a tényt, hogy behozatali többletünket az a körülmény okozta, hogy folyton újabb s újabb kölcsönöket vettünk fel, elszépíteni nem lehet.

Abban a kényszerűségben, hogy külföldi tőkére volt szükségünk, rejlett egész gazdasági politikánk irányának alapelve. És ez viszont azzal függött össze, hogy az államnak a kölcsönökre szüksége volt. Nem az a kérdés tehát, hogy miképpen zárkózzunk el a külföldtől vámhatárokkal, hanem az a kérdés, hogy miképpen függetlenítsük magunkat tőle. E függetlenítésnek első feltétele, hogy minden kölcsönt az állam a belföldön szerezzon be. De ennek viszont az volna a feltétele, hogy a belföldön meglegyenek a szükséges tőkék.

Nem titok, hogy e tőkék hiányoznak nálunk. De ha hiányoznak, akkor felmerül az a kérdés,

hogy szabad-e mindig új és új kölcsönöket felvenni és nem vezet-e ez a folytonos kölcsönzés ahhoz, hogy a külföldi hitelezők kénytelenek az adós földjét is megvenni? Végül ők is kell, hogy arra gondoljanak, hogy valami biztosíték legyen a kezükben.

Nem a hitelezők elhatározásának a dolga, hogy sokan vettek Magyarországon ingatlanokat, hanem a dolgok természetes fejlődésének következménye. Hitelünket mindinkább kimerítettük, tehát értékeket kellett a hitelezőknek adnunk.

A gazdaságpolitikusok hiába keresik a kérdés nyitját az egyes iparágak fejlődési feltételeiben, a hitelező nagyobb erejét nem a mellékes körülmények, hanem a hitelezői helyzet maga adja. Ausztria is hitelezőnk és a messzebb külföld is. De ebben a viszonyban Ausztria szerepe majdnem csak annyi, mint amennyi a kis banké, mely adósának váltóját valamely nagy banknál visszleszámította. Az adóssal szemben ő a hitelező, de az ő hitelezőjének akaratától függ az, hogy miképpen jár el az adóssal szemben.

Miután az állam szükséglete okozta a külföld felé való eladósodásunkat, tehát az állami politikában volt a hiba lényege. Ennek okát azonban politikai felfogás szerint különbözőképpen Ítélik meg. Akik a monarchia nagyhatalmi állását előnyösnek ítélik, azok semmi költséget sem sajnálnak erre. Akik feleslegesnek tartják, azok a költségeket sem helyeslik.

A gazdaságpolitikusok azonban a kérdésnek ezt az oldalát nem feszegetik és saját helyzetüket akként fogják fel, mint a jószághormányzó a földesúrral szembeni helyzetét. Az ur megmondja, hogy milyen nagy összegre van szüksége és a jószághormányzó töri a fejét, hogy miképpen teremtsen elő.

Magyarország kivitelének 72.5%-a Ausztriába irányul, Ausztria kivitelének 61.4%-a irányul a vámkülföldre s csak 38.6%-a hozzánk.

Akármennyire kifejezőknek tűnjenek a számok és különösen ezek a számok, mégis tudnunk kell, hogy a mi kivitelünk és Ausztria kivitele közt lényeges különbség van. Ausztria a máshonnan, sőt tőlünk bevitt nyersanyagból készült árut adja el nekünk, mi pedig a magunk nyersanyagát.

Az ország lakosai szempontjából ezeknél a számoknál sokkalta lényegesebb azt tudni, hogy Ausztria hozzánk évenként 736 millióval több munkaértéket hoz, mint amennyit mi neki kiviszünk. Az a körülmény viszont, hogy munkaértéket hozunk be, egyik lényeges gazdasági oka a kivándorlásnak. Abból a körülményből kifolyólag, hogy állami szükségleteink sokkal nagyobbak, mint a mekkorákat a mi gazdasági fejlettségünk mellett az állampolgárok elbírnak, következik az az egyenlőtlenség, amely gazdasági életünknek jelleget ad. Nagy állami költségvetés, szegény lakosság.

Itt kell a kiegyenlítést keresnünk. S itt keresik más, nálunknál gazdagabb országok közgazdasági és kormányfőfiai is. Amikor nem találják, akkor hatalmi eszközökkel próbálnak kifelé hatni, amiből nemzetközi krízisek származnak. Ha ezeket nem tudják békésen elintézni, akkor következnek a gazdasági háborúk. Ilyen esetben a háború látható oka a gazdasági törekvésekben van.

Ilyen kríziseken az utolsó évtizedben ismételtén átmentünk és volt ilyen krízisünk Ausztriával is. Háború nem lehetett belőle, mert ezt Ausztriához való viszonyunk kizárja. De nem lett háború a Marokkó körüli bonyodalomból sem, mert gazdasági bonyodalom nem mindig vezet háborúra.

Ausztriához való viszonyunk egyik állandó nehézsége, hogy sokaljuk azt a költséget, amely ránk esik. Vagyis a költségek felett folyik a vita, de nem afelett, hogy legyen-e közösség. Efelett nem is szabad vitatkozni. Így keletkez-

nek és erősödnek azok az elméletek, amelyek a gazdasági érdekekre akarnak mindent visszavezetni, illetve, amelyek azt akarják bizonyítani, hogy mindent vissza lehet a tömeg gazdasági érdekére vezetni.

De az eddigi események ezt egyáltalában nem igazolják. A magyarországi tömegnek, sőt a magyar államnak is érdeke lett volna, hogy ne vándoroljanak ki s a kormányok mégsem tudtak ez ellen tenni. Érdeke lett volna, hogy a föld többet teremjen, mert a közös vámterület évenként átlag 5-7 millió métermázsza gabonát és kukoricát hoz be a külföldről.

Mindenki tudja, hogyha csak gazdasági erők érvényesülnének a gazdasági életben, akkor másképen alakulna termelésünk. Csakhogy a hatalmi tényezők mindenbe belejátszanak. Ezért gazdasági egységben élő több állam közül annak a hatalmi érdekei érvényesülnek inkább, amelyik erősebb. A mi államszövetségünkben Ausztria erősebb s így hiábavaló az a panasz; hogy neki több előnye van a közösségből.

Ebből folyik az ő iparának a miénknél gyorsabb ütemű fejlődése is. De ebből folyik az is, hogy az osztrák és magyar mezőgazdaságnak régen a magyar javára mutatkozó előnye az utolsó tíz év alatt egy néhány százalékra csökkent és ma már, a lakossághoz viszonyítva, alig van több állatunk, mint Ausztriának, termés eredményeink pedig silányabbak.

Földünk terhei az utolsó húsz év alatt majdnem megháromszorozódtak s ma hét milliárdra tehetők, ami a föld 19.8 milliárd korona értékének egyharmada.

Ugyanez idő alatt az osztrák pamut s pamut-áru-, gyapjú és gyapjúáru, len, kender, juta s konfekció áruk behozatalának értékösszege 70%-kal, 555 millió koronára emelkedett. Az osztrák ipar látja el bőr, papír, gép, üveg, vegyészeti, szappan, kaucsuk stb. szükségleteink nagyrészét is

s Ausztria szállítja nekünk az ezekből behozott cikkeknek legalább 60%-át, de némely cikkeknek 98%-át. Viszont gabona, élelmiszer, állat, ital, dohány kivitelünk 1913-ban Ausztriába 1100 millió volt, míg ez hozzánk csak 164 millió értékű nyersanyagot szállított. Miután élelmiszereken kívül más cikkekkel nem rendelkezünk, tehát természetes, hogy a szerződéses vámterület, vagyis a monarchia összkivitelének csak 16.49%-át viszi ki Magyarország és 83.51%-át Ausztria.

A magyar gyáriparosok véleménye szerint a magyar ipar megerősödése csak önálló vámterület mellett gondolható. Hogyha mégsem követeli ezt most, csak azért nem teszi, mert az önálló vámterület megvalósítása nagy rázkódtatással járna. De a közbenső vámok behozatalát már ma is szükségesnek tartja. Ha pedig így áll a helyzet, akkor ebből logikusan következik, hogy más állammal még kevésbé akarhatja a közös vámterületet.

3. Viszonyunk Németországhoz.

I. A monarchia 1902-ben Németországba 719 millió márka ára árut vitt ki és 533 millió árát hozott onnan be; 1912-ben kivitelünk 829 millióra emelkedett, behozatalunk pedig 1035 millióra. A monarchia összes kivitelének 40%-a Németországba irányul, ellenben Németország kivitelének csak 10%-a felénk. Magyarország kivitele Németországba 141 millió, behozatala onnan 208 millió.

Jóllehet agrárország vagyunk, agrár terméneinknek az Ausztrián kívüli kereskedelemben nem jut nagy szerep. Termésünk 1910-1913. évek átlagában gabonából, tengeriből és burgonyából 194 millió métermázsa, szükségletünk pedig 174 millió. Kivitelre, az előző évekből maradt készletre való tekintettel, maradt 24 millió métermázsa. Eszerint termésünk 12.5%-a

kerül kivitelre. Amíg azonban a búzából 27%-ot, rozsból 26%-ot viszünk ki, addig tengeriből 4%-ot, burgonyából 1.35%-ot. A kivitt gabona és lisztből 94% Ausztriába, 1.66% Németországba megy. Kivitelünk azonban csak azért van, mert népünk rosszul táplálkozik.

Egyáltalában nagyon jelentéktelen az a kereskedelem, amelyet Németországgal folytatunk és az utolsó évtizedben folyton csökkent, különösen mióta agrárvámokkal s állategészségügyi intézkedésekkel Németország kivitelünket megnehezítette. Sörárpat négyszerannyit vittünk ki azelőtt, de mióta a vám 1.30-ról 4 márkára emelkedett, a maláta kivitelhez hasonlóan megcsappant. Ugyanígy leszállt az állatkivitelünk is. Sertést egyáltalában nem lehet kivinni s szarvasmarhát is csak 15000 darabot vittünk ki az utóbbi években. Evvel szemben azonban Németország kiszorította a monarchia kivitelét Romániából. Amíg 1876-1880 közt a monarchia Románia bevitelében 51.4% s Németország 8.8%-kal szerepelt, addig 1906-1910 között Románia szükségletének 24.6%-át fedezte a monarchiából, Németországból 33.9%-át. Amely körülmények miatt gazdasági viszonyunk Németországhoz a háború előtt feszültnek volt mondható.

Egyszóval a német agráriusok és iparosok olyan mértékben védik termelésüket, hogy ez időszerint agrárkivitelünk oda lehetetlen, iparuk pedig itt piacra számít. Az agrár védelmet a német uralkodó körök ezután is fen akarják tartani. De lehet, hogy velünk szemben e védelemről lemondanak. Akkor felmerül a kérdés, hogy kivihetünk-e?

Németország szükségletén nem múlik, mert ez élelmiszerszükségletének egyharmadát külföldről szerzi be. Tehát rajtunk múlhatik. Amint láttuk, ma nincs kivinni valónk, sőt még a monarchia hoz be élelmiszert. Ennek oka, hogy termelésünk nagyon extenzív és a gabonane-műek termelésében nagyon hátul állunk.

Amíg egy hektáron Dániában 26.3 métermázsza búza terem, addig nálunk csak 12.9 métermázsza; Belgiumban 22métermázсарozsterem,nálunkmeg 11.6; árpából 32 métermázsza terem Hollandiában, nálunk 14. Mi a buza s rozs termés szempontjából a 17-ik, árpa termés szempontjából a 19-ik helyen állunk. Eszerint tehát másutt majdnem mégegyszerannyi terem mindenből, mint nálunk.

Errevaló tekintettel már most azt mondják, hogyha Németország piaca megnyílik, akkor többet fogunk termelni, mert lesz ahol eladjuk. Mintha a termelés kérdése olyan egyszerű volna, hogy mindjárt több terem, mihelyt van, aki megvegye. Hogy a kisebb terméseredményeknek oka a földben, a nedvesség hiányában, az éghajlatban, a lakosság műveletlenségében stb. rejlik, azt egyszerre elfelejtik.

Aki nem felejtí el, az előtt az a gondolat lebeg, hogy minden megváltozik, mihelyt meg lesz Németország főállamiságának védelme alatt Középeurópa, Pedig mindenki előtt, aki a kérdéssel csak némileg foglalkozott, világos, hogy többtermelésünk feltétele az, hogy elegendő vizünk legyen, hogy intenzívebben műveljük a földet. Vagyis szükség van csatornákra és a földnek jobb trágyázására stb. Ez azt jelenti, hogy, amit ezentúl nagyobb befektetéssel termelünk, az drágább is lesz.

Igaz ugyan, hogy erre nézve sokan azt vallják, hogy az intenzív művelés. olyan bőven fogja ontani a termést, hogy a több .termés aránylag kevesebbe fog kerülni, mint a mai kisebb termés. Ez természetesen hit. Amíg ugyanis a csatornák nincsenek meg s nincs e csatornák mellett műveit földnek legalább tíz évi termés átlaga, addig erről vitatkozni lehet, de bizonyítani a tételt nem lehet. Különben is ne felejtsük el, hogy sok függ pl. attól, hogy ki fogja a csatornázás költségeit viselni, az ország, vagy az érdekelt birtokosok.

Nincsen senki az országban, aki nem akarná azt, hogy többet termeljünk, ha ez lehetséges a gazdasági körülmények figyelembe vétele mellett. Kérdés azonban, hogy ha pl. sok gépet fogunk a mezőgazdasági termelésben használni, nem fog-e a többtermelés dacára népünk kivándorlásra kényszerülni, mint ahogyan pl. Japánból nem volt kivándorlás addig, amíg a földművelésben csak kevés gépet használtak, de azonnal óriási méreteket öltött, mihelyt a gépek végezték az emberek munkáját. Ha az élelmiszerek termelése megdrágul az országban, akkor az intenzivitás épen olyan kevéssé lesz előnyös, mint ahogy az emberi munka kiszorul a földművelésből. De különben is Németországra nézve nem ebből a szempontból volna Középeurópa születése üdvös, hanem az ő Kelet felé irányuló politikája szempontjából. Nem termésünk, ami kell, hanem a Kelet; mi volnánk az Ostende-Bagdadi híd egy pillére.

II. Középeurópa hívei eddig még nem szögezték le azt, hogy miképen képzelik a mi Németországhoz való viszonyunkat. De nem mondták meg még azt sem, hogy csak gazdasági, vagy egyúttal politikai egységre is gondolnak-e. Mert lehet Középeurópa csak gazdasági szövetség és lehet egyúttal politikai is.

A gazdasági szövetség ismét lehet olyan, amelyben egyszerűen úgy maradunk harmadik államokkal szemben, mint ahogyan voltunk, de egymástól kedvezményes vámokat élvezünk. Lehet egymással szemben szabad forgalom és kifelé egységes vám. Lehetnek közbenső vámok és kifelé vámok. Senki sem mondta még, hogy ezek közül melyik formát akarja, illetve nem akar-e egy negyediket?

Ugyanígy homályban hagynak a Németországgal politikai egységet hirdetőik is céljaik felől. Mert ez a politikai egység is lehet egy-

szerű szövetség, amelyet megerősítenek különös, eddig fel nem vett megállapodásokkal. Azután lehet az államok olyan szoros szövetsége, amely a hadügy, külügy s ennek pénzügyeit közössé teszi. Sőt lehet, amely közössé teszi a gazdasági törvényhozást és törvénykezést is.

Egyszóval olyan sokféleképen lehet megoldani ezt a kérdést, hogy a vitának tág tere marad a részletek tekintetében is. A németek Középeurópája a politikai szövetségnek olyan szoros formája, amely mellett közös törvényhozó szervekről is kell gondoskodni.

Kétségtelen, hogy az az államformáció, amelyet Középeurópa néven jelölünk, legalább is vámközösséget jelent. Már pedig bizonyos, hogy a hatalmas német ipar belső területén a magyar gyenge ipar tönkre fog menni. Az az elzárkózás a többi európai államok felé, amely a német iparra nézve előnyös lehet, nem lesz előnyös a gyengébb magyarra nézve, mint azt a szakkörök kivétel nélkül megállapították. De nem lesz előnyös az osztrák iparra nézve sem.

Mégis, hogyha a vámhatároknak megszüntetése a gazdasági szabadságot jelentené egész Európára és így nemsokára az egész világra, akkor örömmel kellene üdvözlönnünk még akkor is, hogyha áldozatokat kellene érte hoznunk. Csakhogy a középeurópai gazdasági egység épen ellenkezőleg, az Ententenak gazdasági szövetségét hívná ki és így örökkössé tenné a háborút a mai két hadviselő fél közt.

Ezt a háborút és Középeurópának háborús célzatát nem is tagadja sem Naumann, sem Tisza, sem Andrássy, sem Szterényi. Szabad-e tehát akkor belemenni, hogyha csak nem kényszerítik ránk?

És még kényszer esetén is, amely esetben létünkre kell gondolnunk, nem kötelességünk-e a háború tanulságai alapján azt követelnünk,

hogy gazdaságunk olyan védelmet nyerjen, amely mellett a háborús veszedelmek elmúlása után könnyen térhetünk át a szabad kereskedelemre?

Látjuk, hogy Törökország a háború közepe óta sem feledkezett meg gazdasági önállóságáról és olyan vámtarifát készített, amely mellett iparának fejlesztése biztos. Bulgáriában sem győzik eléggé hangoztatni önállóságukat, sőt Albánia függetlenségét is követelik. Csak nálunk vannak a függésnek hívei olyan számosan, hogy azt lehetne hinni, hogy többség.

A középeurópai alakulás tudományos védelmezői ugyan azt mondják, hogy a történelem arra tanít, hogy az államok megnövekedése vezet a nemzetköziséghez és a békéhez, csak hogy ezt semmivel sem lehet bizonyítani; azokkal az adatokkal semmiesetre sem, melyek szerint az egyik német fejedelem ma nem vezet háborút a másik ellen. De hiszen nem a fejedelmek háborúja az, aminek megszüntetéséért küzd a kultúra, hanem a nemzetek egymásközötti háborújának megszüntetése. Tehát el kell háritani azokat az okokat, amelyek ezekhez a háborúhoz vezetnek.

Ez okok közt ma leginkább a gazdaságiakat emlegetik, azt mondják, hogy az angol és német gazdasági versengés a háború oka. Hiszen, ha Középeurópa meglesz, evvel nem szűnik meg ez a versengés, hanem erősebbé válik s így a háború gazdasági okát azok akarják fentartani, akik a béke érdekében akarnák Középeurópát. Ha igaz, hogy ez a versengés meg van és összeütközéshez vezetett, akkor nem szabad az ellentéteket növelni.

Ha igaz, hogy a legnagyobb kedvezmény klauzulája a gazdasági béke klauzulája, akkor ezen az alapon kell a békés gazdasági állapot megteremtésére törekedni, de nem új utat és új ütköző pontokat keresni. Lujo Brentano szerint az elzárkózás mindig összeütközésre vezetett, a szabadság a békéhez.

V. FEJEZET.

Az európai egyesült nemzetek állama.

1. Az új háború veszélye.

A békét csak a nemzetek törekvéseinek összhangja biztosíthatja. Ilyen összhangban lehetünk mi a Balkán nemzetekkel, vagy az összes európai nemzetekkel, de nem egyedül a német állammal. Érdekeink a Balkán népek érdekeivel, úgy nyelvünk, mint gazdaságunk szempontjából azonosak. Egyedül a hetven milliós német néppel egy államban lenni azonban annyi, mint nyelvünket arra a színvonalra sülyeszteni, mint ma a román, ruthén vagy tót van. A tíz milliárd értéket kivívó Németországgal egy gazdasági egységben lenni, olyan, mint mikor a szegény árva leányt házába fogadja a gazdag rokon. A hatalmas német hadsereggel egy táborba vinni a kis magyar sereget annyi, mint német vezérlet alá helyezni. A német állammal együtt kifelé egy egésznek lenni annyi, mint felolvadni benne. A német kultúrnyelvet tenni a műveltek érintkezési nyelvévé, a kereskedelem általános nyelvévé, a katonaság nyelvévé, a külképviselet nyelvévé, a magyar nyelvű kultúra halála.

Középeurópába belépni annyi, mint kihívni az egész világot arra, hogy ez ellen az alakulat ellen összefogva maradjanak és folytatni a fegyverkezést. Középeurópába belemenni annyi, mint megerősíteni azt a gondolatot,

hogy a háború az államalakulások alapja. Középeurópába belemenni, annyi, mint a háború alatt már új háborúra készülni, mert a mellőzött nemzet nem békés és a fenyegetett sem lehet az.

Aki békét akar, annak különben sem a barátjaival kell erősebb szövetségre lépnie, hanem ellenségeivel megegyezésre jutnia. Ha a monarchia-Irak az a tette, hogy hatvanhat után szövetségre lépett Németországgal helyes, okos, emberséges cselekedet volt, akkor ma is helyes, emberséges és okos tett az, hogyha a béke garanciáit abban keressük, hogy ellenségeinktől nem zárkozunk el, hanem megegyezünk velük.

Mit ígérhet nekünk Középeurópa? – Az egész Európa leigázását, a többi európai nemzetek legyőzését. Lehetséges lesz-e ez és nem fenyeget vajjon akkor az a veszedelem, hogy nem sokára Amerika, Ázsia és a többi földrésszel keveredünk háborúba? S mit nyújthat az egyesnek, mit a népeknek egy újra kezdődő háború?

De képzelhető-e, hogy azok a nemzetek, melyeknek csak a XIX-ik században sikerült önállóságukat megszerezni, most egyszerre meghajoljanak a Középeurópa néven keletkezett új hatalmasság előtt és feladva nyelvüket, önrendelkezési jogukat, megengedjék azt, hogy nekik diktáljanak? A Balkán népek nem fogják túrni azt a gyámkodást, melyet felettük ez a Középeurópa tervez, amint nem túrték a szultánét sem.

Az a kulturkülönbség, mely a német és a Balkán népek közt van, lehetetlenné teszi, hogy összeütközések nélkül ugyanannak az államnak polgárai lehessenek. A szerb és a német ugyanegy államban azt jelenti, hogy a szerb nem tudja s nem tudhatja azokat az elveket megérteni, melyeket a német természetesen talál. De épen olyan kevésbé, mint a szerb, nem fogja megérteni a román s a magyar sem.

Miután azonban a mindenoldalról fenyegetett Középeurópa nem ér rá arra, hogy türelemmel kioktassa a meg nem értő népeket a törvények előnyeire, erőszakkal kell a meg nem értő lakosságot a rendbe kényszerítenie.

Abban van Középeurópa híveinek rendkívül nagy tévedése, hogy azt hiszik, hogy egy államszövetség egy-kettőre, sőt egy pár emberöltőn belül, sőt egyáltalán levetheti azt az eredeti jellegét, mely keletkezésekor tapadt rá, hogy leléphet arról az alapról, melyből fakadt. A történelem e tekintetben elég példát mutat. A római állam és a török Khalifatus hatalmi maradt, amíg fennállott. A francia a napóleoni időt kivéve nemzeti, az angol Cromwell óta, Svájc a szövetség keletkezése óta demokratikus. Ha Középeurópa létrejön, az csak háborús lehet.

Kinek lehetne érdeke az ilyen államszövetség? A polgárságnak, a bürokráciának, az arisztokráciának, a gentrynek, a munkásságnak, a magyarságnak, Ausztria nemzetiségeinek, Németországnak? Valószínűleg csak az utóbbinak.

Középeurópában sok fejedelem lesz, mint ahogyan most is van. Kifelé azonban mégis csak egynek az akarata lehetne döntő, ki legyen ez az egy? A hadseregek sok király hadseregei, de háború esetén mégis csak egy parancsnok lehet. Ki legyen ez az egy? Az országoknak a hadsereghez való hozzájárulását ki tudná úgy megállapítani, hogy mindenki igazságosnak tekintse? A hadsereg részére szükséges szállításokat ki fogja igazságosan elosztani? A külfölddel kötött szerződésekben ki fogja mindegyik ország külön érdekeit megvédeni? S ha egyik valamely külországnak okot ad arra, hogy fegyveresen megtámadhassa, akkor tartoznak-e a többiek támogatni?

S hogyha már mindezeket a kérdéseket elintézték, amelyek tekintetében felteszem, hogy

csak nemzetek és országok lakóinak érdekei ütköznek össze s nem osztályokéi is, akkor is ott vannak még az egész új birodalom összes osztályainak egymással szembeni érdekei. A munkásosztály érdeke a munkáltatóéval szemben, de az egyes országok munkáltatóié is külön saját munkásaival szemben. Ott van a magyar mezőgazdasági munkás érdekeinek összeütközése a német ipari munkás érdekével. Ott a magyar gentry érdeke a német munkás érdekével szemben, nem is szólva arról; hogy a két nemzet gentryjének külön is vannak ellentétei.

S mindezek tetejében ott az a fő állam, mely mindig azt az egy szempontot kénytelen szem előtt tartani, hogy köröskörül ellenségei laknak és ezért a benne élő nemzeteket kell leigáznia, hogy biztos hadserege legyen.

Evvel szemben csak az a gondolat emberi, hogy egymás öldöklésére ezután ne gondoljunk, hiszen hiábavaló! Hiába halnak ma emberek azért, hogy idegen népeket leigázzanak, holnap újra kezdődik a háború, mert nyelvét, szabadságát, önelhatározási jogát nem hagyja az emberiség, nem hagyja nemzet s nem hagyja az egyes ember. Csak a béke hozhat békét, csak a népek egyenlő joga alapján keletkező új államszövetség hozhat nyugalmat és biztosit az újabb háború ellen. Mert a háború előtt folyt háború szülte ezt a véres háborút.

Amint minden ember, úgy minden nemzet is függetlenségre törekszik. Amint az egyes ember érzi, hogy az egész társadalom kultúrájához és termelvényeihez joga van, úgy érzik ezt a nemzetek. Aki elzárkózik, az nem szociális lény, azzal szemben nem éreznek a többiek szociális kötelezettséget. Már pedig a jövő csak a mindenki jogán, csak a mindenki egyforma érvényesülésének lehetőségén nyugvó békés munkán épülhet fel. Egyenlő jogot minden egyesnek és minden nemzetnek! Nemzetek

közi és emberek közti demokrácia hozhat csak békét az emberiségnek.

2. Az összes népek egyesülése.

I. Középeurópa nem jelentene a külpolitikai viszonylatban új formációt, mert Németország, az Osztrák-Magyar monarchia, Bulgária s Törökország összetartása a háború előtt már oly szoros volt, hogy csak a Balkánháború kitörése zavarta meg ennek az összetartásnak látását. Viszont tudjuk, hogy ennek a szövetségnek diplomáciai bekerítése által keletkezett másik szövetség is egységes.

Ilyenformán tehát azzal, hogy a központi hatalmak még szorosabb egységben tömörülnek, a kifelé való viszony egyáltalában nem változik meg. Ha pedig a szövetséges csoportok egymáshoz való külsőviszonya nem változik, akkor a háború lehetősége sem csökkent. Hiú reményeknek tehát nem szabad magunkat átengednünk.

Mi már most az állam mai szervezésében rejő oka annak, hogy a kis népekre nézve nem lehet kívánatos az olyan alakulás, amely eleve kénytelen más alakulással szemben a fegyver erejére támaszkodni?

A fegyverkezés a háború érdekében történik. A háború természetében rejlik viszont, hogy az alattvalók önelhatározási jogát korlátozni kell. Az államban élő nemzetek jogát épen úgy, mint az egyes polgárokét, mert a hadsereg egysége és feltétlen engedelmissége a győzelem előfeltétele. Természetes tehát, hogy minden háborús szervezetben az egy uralkodó egyénnek, rétegnek, nemzetnek ki kell alakulnia. Az egyénnek, aki a hadsereg ura; a rétegnek, amely a hadsereg szükségletét ellátja; az osztályok, amely a hadsereg tisztjeit adja.

A középeurópai államalakulás már eleve nem nemzetek, hanem meglévő államok együttes állama lenne. A küzdelem már ma is benne van, de meg van benne az uralkodó nemzet is.

Ebben az államban megmaradna a titkos diplomácia még azután is, amikor más államok már megszüntették azt, mert magának az államnak kormányzása sem lehetne nyilvános, miután nyilvánosan sohasem lehet azokat a módokat tárgyalni, hogy miképen nyomjanak el másokat. Középeurópa azzal, hogy a nemzetek elnyomásán kellene felépülnie, megerősítené az osztályelnyomást is, mert az egyik elnyomás mindig hozzájárul a másik elnyomáshoz.

Különben is az emberiség történetének útján a nemzetek teljes egyenlősége megelőzi az összemberiség teljes egyenlőségét. Az államok, népek, nemzetek egymásközötti viszonyában először is valósággá kell lennie annak az elvnek, hogy a nagy nemzeteknek csak annyi joga van, mint a kicsinyeknek, mint ahogyan minden progresszív mozgalom alapelve volt eddig, hogy minden ember számára egyenlő jogokat követelt. A nemzetközi egyenlőség után következhetik csupán az osztályállam megszűnése.

Látni kell ugyanis azt, hogy a nemzetek békéjéhez és a társadalmi ellentétek megszüntetéséhez csak az az út vezet, mely először azokat az igazságtalanságokat szünteti meg, amelyek a középkorból maradtak. Azután lehet majd csak áttérni az újabb társadalmi viszonyok közt keletkezettekre.

A legtöbb államban megszűnt az a különbség, melyet azelőtt törvények állapítottak meg. Megszűntek azok a törvények, amelyek a jogot a rendhez, a felekezethez tartozással kötötték össze. De még nagyon sok államban nem szűntek meg ma sem azok a törvények, ame-

lyek jogokat csak bizonyos vagyonúaknak adnak.

Igen sokan abból a körülményből, hogy az államban élő egyén érvényesülése a nemzethez tartozástól független – azt következtetik, hogy a modern államban a nemzetek is egyenlő jogúak. Nem tudják meglátni, hogy a nemzet és az egyén, aki valamely nemzetből származik, épenolyan kevésbé egy, mint ahogy a felekezet és a hívő nem egy. Tehát a törvényeknek valamely rendelkezése, melybe az egyenlőséget bele lehet magyarázni, nem jelent; az egyenlőséget.

Épenúgy, mint ahogyan nem lehet az erkölcs követelményéül felállítani azt az elvet, hogy akár az egyes ember, akár egész nemzet szűnjék meg valaki másnak a kedvéért. Mert sokan az örökbéke mai propagálói közül azt követelik a kis nemzetektől, hogy az örökbéke érdekében szűnjenek meg. Mintha nem maradnának a mai kis nemzetek megszűnése után is kisebb és nagyobb nemzetek s mintha el lehetne dönteni azt, hogy melyikbe olvadjanak tehát a kicsinyek.

II. Az európai nemzetek egyesült állama eszményének megvalósítása nem kívánja azt, hogy a kis nemzetek megszűnjenek, ez különben is lehetetlen. Még államok is csak nagyon nagy hatások következtében szűnnek meg, pedig azok összetartó természetes ereje kisebb. Amíg azonban valamely állam keletkezéséhez és fentartásához sokszor elegendő az erőszak, addig nemzet csak természetes lassú fejlődés útján születik és erőszak soha meg nem szüntetheti.

Ezt a különbséget nem szabad szem elől tévesztenünk. Viszont azonban azt sem, hogy az állam és a nemzet nem mindenütt fedi egymást. Másrészről épenezért ott, ahol az államban több nemzet él, ott az állam az a legfőbb hatalom, mely Treitschke szerint nem tűrhet

maga felett más hatalmat. Vagyis mihelyt szorosabb szövetségre lépnek az államok egymással, akkor már zavar keletkezik.

E zavar egyrészt abban van, hogy a nemzetek szuverenitását és önrendelkezési jogát; másrészt a szövetség keretén belül a külügyek irányítását és az állam szuverenitását egymástól függetlennek képzelik.

A nemzet és állam szuverenitása befelé és kifelé egyaránt hat. Értjük ez alatt azt, hogy nincs felette nagyobb hatalom. Ha azonban valamely nemzet egy más nemzettel egy államban egyesül, akkor a legrosszabb esetben mindkét nemzet legalább egyformán akar beleszólni a többi államokkal szembeni viszonyba s az ügyek vezetésébe. Így aztán demokratikus államokban a nemzetek közösen gyakorolják a szuverenitást. Ha nincs is külön szuverenitásuk, de van együttes. Ez a helyzet Svájcban, de nem más államokban. Ahol azonban az állami lét alapelve nem a nemzetek egyenlősége, ott nem lehet a legfőbb hatalom sem egyaránt minden polgár s minden államalkotó nemzet kezében.

Az állam, mint szervezet ott is, ahol a nemzet minden jognak főforrása, formailag a nemzet felett áll, mert az állam -gyakorolja a hatalmat és nem a nemzet; az állam az a keret, melyet a nemzet kitölt.

Így tehát az olyan államszövetség, melyben minden nemzet lemond arról, hogy tetszése szerint cselekedjék, elfogadható, de nem az olyan államalakulás, amelyben csak egyes nemzetek mondanak le. Amennyiben tehát utópisztikus lehet valamely terv, úgy Középeurópáé a nemzetek szempontjából akkor is az, hogyha a katonai erő megcsinálja. Békét ez az alakulás nem jelent, mert nincsen béke ott, ahol állandó az elégedetlenség, ahol mindig attól kell az államhatalom kormányosának félnie, hogy forradalom tör ki.

3. Azonos érdekek.

Sokféle népből alakult államban csak úgy lehet demokrácia, hogyha az államnak kifelé kifejtendő hatalma érdekében nem kell szorosan megszervezni a maga polgárait és állandóan harcra készen tartani. Svájc demokráciájának az a nemzetközi biztosítéka, hogy maga nem támadhat, s őt nem támadhatja meg más állam. Ezért nem szükséges katonásan szervezkednie, ami mindig azzal jár, hogy a szervezet érdekében el kell nyomni egyes nemzetiségeket, egyes osztályokat s az összes polgárok egyéni szabadságát.

Miután mindig a kisebb nemzetek forognak abban a veszélyben, hogy elnyomják őket, tehát minden olyan szövetség, amelyben kis nemzet naggyal kerül össze, a kis nemzet vesztéhez vezet. A kis nemzeteknek különben sincs a nagyokkal egyenlő érdeke. A nagy nagyobbodni akar, a kicsi élni akar. Miután pedig a nagy legkönnyebben a kicsi rovására nőhet, tehát ezt nyomja el. Így tehát minden kis nemzetnek azonos az érdeke a nagyokkal szemben. Ezért, ha az összes európai nemzetek szövetsége lehetetlen, olyan szövetség volna csak előnyös a magyarságra, melyet kis nemzetekkel köthetne, vagyis, hogyha a monarchia a Balkánállamokkal államszövetséget kötne.

Emellett szólna az a körülmény is, hogy Magyarország és a Balkán egyformán őstermelő, már pedig kétségtelen, hogy az azonos termelési ágakkal foglalkozók érdeke közelebb áll egymáshoz, mint az iparral foglalkozóknak érdeke a földműveléssel foglalkozók érdekéhez. Olyan államszövetségben elkerülhetetlenek az összeütközések, melyekben túlnyomóan ipari állam földműves országokkal kerül össze.

De még ott is elkerülhetetlenek az összeütközések, ahol ugyanabban a termelési ágban, de ennek különböző fejlődési fokán álló orszá-

gok kerülnek össze. Ezért a nagyipari Németország és az iparát most fejlesztő Magyarország egy szövetségben el nem képzelhető. Középeurópának folyton harcolnia kell majd Nyugat- és Keleteurópával, így pedig a szabad verseny és a természetnyújtotta előnyök kihasználása lehetetlen, ehelyett az államnak kell majd a fejlődést irányítania. Ez irányításnál nem Magyarország, hanem az erősebb érdeke lesz a döntő.

A német kultúra más, mint a mienk és más a belőle sarjadzó érzelmi világ is. Mi soha nem érthetjük meg a német szellemet. Mi inkább vagyunk individuumok, mint a német, aki felolvad a közösségben. A magyart be kell törni a közösségbe De helyes volna-e ezt tudva, Középeurópáért küzdeni?

Azután nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy olyan népeknek, amelyek a kultúrának ugyanegy, vagy közel egymáshoz eső fokán állanak, a kultúrkérdésekben azonos érdekei vannak, amíg a kultúra különböző fokain állóknak kultúrérdekei is különbözők. A magasabbban állónak érdeke, hogy a művészet, az egyetemek fejlesztésére költsenek, a kisebb kultúrájúnak az az érdeke, hogy a széles néprétegek iskolát kapjanak.

Az államélet kultúrája szempontjából nem szabad megfélemlenünk arról, hogy a nagyobb alkotmányossághoz szokott népek a kisebb alkotmányúakkal való szövetkezés esetén csak veszíthetnek. így veszített Magyarország az Ausztriával való szövetsége révén, mert lehetetlen, hogy egy államban különböző alkotmányos elvek állandóan érvényesülhessenek. Ugyanez áll a Németországgal való szövetség esetén.

Abban az esetben azonban, hogyha a Balkánnal sikerülne szövetségre lépniük, akkor egyforma erejű, egyforma termelési ágat üző, a termelésnek egymáshoz közel eső fokán álló, hasonló kultúrájú és rokonalkotmányosságú

népek szövetsége keletkezne, amely így mindenestre jobban szolgálná a mi érdekeinket, mint egy nagy állammal való szövetség.

De még ezt a szövetséget sem szabad olyannak tekinteni, amely felé minden áron törekednünk kell. Nem! A cél csak az összes európai népek szövetsége lehet, mert ez hozhatja csak meg a kiegyenlítést a termelési, hatalmi, kulturális és egyéb vonatkozásokban. Hogyha azonban nem lehetséges az európai egyesült nemzetek államát megcsinálni, akkor csak a monarchiának a Balkánnal való szövetsége állíthatja vissza a megingott egyensúlyt és biztosíthat nekünk és Európának tartósabb békét.

Minden olyan alakulat, amely a két központi hatalom szövetkezése által belekényszeríti a Balkán államokat a velünk való szövetségbe, a többi európai államokat az ezek elleni szövetségbe kényszeríti s így állandósítja a háborúra való készülődést és kikerülhetetlenné teszi a háborút.

Pedig ha már egész Európa annyit szenvedett, akkor gondoskodni kell utakról és módokról, amelyekkel elkerülhetők az újabb szenvedések és újabb háborúk.

Az európai egyesült nemzetek államának előnye minden más alakulat felett az volna, hogy csakis a nemzetek egyenlőségén épülhetvén fel, nemzetközi demokráciát hozna létre. Ennek a hatása pedig az országok belső életében az volna, hogy más irányban is egyenlőséghez vezetne. Ne felejtjük el ugyanis, hogy nemzetek ma azért nyomnak el más nemzeteket, mert félniök kell attól, hogy mások viszont őket nyomják el. Az elnyomottak kénytelenek az elnyomó hatalmát kifelé erősíteni.

Ez ugyanaz a séma, mint a gazdasági életben. Ott is a munkás kénytelen odaadni munkájának eredményét, hogy a tőkés más

munkásokat is elnyomhasson. Ugyanaz a séma, mint a külpolitikában, amikor az egyik állam a másikat arra kényszeríti, hogy vele szövetségben háborút folytasson egy harmadik ellen, jóllehet a kényszerített államnak és a megtámadottnak érdekei azonosak.

Mindezideig ugyanis nagyon kevés figyelemre méltatták a külpolitikának és az állam belső viszonyainak egymásra való hatását. A háború megtanított arra, hogy még a termelés, ez a leghatalmasabb faktor sem olyan erős, hogy az államhatalom ne tudná irányítani. Ha pedig irányította, akkor eltérítette irányától és akkor minden remény, amelyet a termelés természetes és magától való fejlődésére építettünk, megdőlt.

4. Európa gazdasági egysége.

I. Ezt a kérdést azért tesszük vizsgálat tárgyává, mivel vagy áll az, hogy ez a háború gazdasági háború s akkor a gazdasági ellentétek megszüntetésére kell törekednünk, vagy pedig nem áll s akkor csak hatalmi vagy nemzeti ellentétekből született. A nemzeti erőről fentebb szólottunk, a gazdaságról az alábbiak adnak felvilágosítást.

Az egész világ külkereskedelmének 46%-át Anglia (16.9%), Németország (12%), az Egyesült Államok (9.5%) s Franciaország (9.4%), bonyolítják le. Általában azt hiszik, hogy Németországnak a világ külkereskedelmében való részvétele folyton emelkedik. A helyzet pedig az, hogy Németország 1900-ban 12.1%-kal részesedett a külkereskedelemben, 1910-ben pedig 12%-kal. Franciaország 1900-ban 10%-kal, 1910-ben 9.4%-kal. Anglia részesedése 1900-ban 19.5% volt, 1910-ben 16.9%. Az Egyesült Államok a világ külkereskedelmének 10.3%-át bonyolították le 1900-ban, míg 1910-ben 9.5%-át.

Igaz, hogy a világ külkereskedelme rendkívül megnövekedett, de a többi ország javára, mert a tőkés termelés következménye, hogy bizonyos fejlettségi fok elérte után tőkét is visznek ki és a kivitt tőke aztán forrásának versenytársává lesz.

Ha most azt vizsgáljuk, hogy az egyes országok kereskedelme milyen arányban emelkedett, akkor azt kell látnunk, hogy Anglia kivitele 1901-1911 közt 62%-kal emelkedett, az Egyesült Államoké 38%-kal, Németországé 82%-kal, Franciaországé 54%-kal. De Belgiumé sem emelkedett kisebb mértékben, mint Németországé és Olaszországé is 70%-os emelkedést mutat, Ausztria-Magyarországé 27%-ost.

Az Európából kivitt áruk legnagyobb része ipari cikk formájában hagyja el a határt, mégis a legfejlettebb ipari államokból is visznek ki nagymennyiségű nyersanyagot is. így Németország 2400 millió értékű nyersanyagot s élelmiszert visz ki, ami majdnem a negyede összkivitelének. Ez meglepő és vannak, akik ezt gazdasági hátránynak tartják.

A kivitel jelentőségét azonban rosszul ítélik meg azok, akik egyszerű számkérdésnek tekintik. Vannak országok, melyeknek gazdasági léte függ attól, hogy árukat kivigyenek, másoknak csak gazdagsága függ ettől, ismét másokra nézve majdnem közönyös, hogy kivisznek-e valamit. Azt mármost, hogy melyikre szükségesség, melyikre kényszer s melyikre közönyös, a számok és a számok aránya nem mutatja. Németország 40 milliárd márka értéket termel évenként, kivisz 10 milliárd értéket; Anglia 65 milliárd korona értéket termel évenként, kivisz 12 milliárd értéket; Franciaország 26 milliárdnyit termel, kivisz 6 milliárdnyit; Ausztria-Magyarország 19 milliárdnyit termel s kivisz 2'5 milliárdnyit.

Minél kevésbé szorul valamely állam gaz-

dasága arra, hogy kivigye áruinak egy részét, annál kisebb jelentősége van ránézve annak, ha kivitelét korlátozzák. Csakhogy erre az európai államok mai helyzetéből nem szabad következtést vonnunk, mert ma Olyan kényszerhelyzetben vagyunk, amely a fogyasztást korlátozza. Nem szabad azt fogyasztani, ami tetszik, hanem amit s amennyit a kormány megenged. Ez az állapot csak háborúban lehetséges és teljes következetességgel csak háborúban vihető keresztül. Ezért a háborús gazdálkodást bizonyítékul nem lehet felhívni.

A termelés rendes menete mellett az államok egymásközti kereskedelme azonban szintén korlátok közt folyik, mert a védő-, tiltóvámok, a a tarifák, egészségügyi intézkedések stb. a külföldre nézve korlátokként jelentkeznek. A gazdasági élet megtalálja azonban a kiegyenlítést és az államok közti kereskedelem folyik, mert az egyiknek kell a külföldre vinni, a másokra előny s a harmadikra nézve gazdagodást jelent ha visz. Viszont vannak államok, melyeknek a külföldről behozni okvetlenül kell s mások, melyekre nézve ez csak előnyös. Ismét mások, amelyek csak azért visznek be, mert mások kénytelenek hozzájuk kivinni.

Annak az elbírálása szempontjából, hogy melyik államra nézve mennyire szükséges vagy előnyös a külfölddel való kereskedelem, az a lényeges, hogy mit visz ki valamely állam.

Messze vezetne megállapítani azt, hogy melyik ország miért visz ki és miért hoz be, le kell azonban szögeznünk azt a tényt, hogy a külkereskedelemnek eredeti okai nem az egyetlen okai a mai külkereskedelemnek. Mert a kezdetleges külkereskedelem abból a szükségletből fakadt, hogy belföldön olyasmire volt szükség, ami belföldön nem, vagy nem elég nagy mennyiségben termelt. A mai államszervezet mellett már nem egyedül ezért van kül-

kereskedelem, hanem sokszor azért, mert a kormány egy ország felé irányítja a kereskedelmet és főleg azért is, mert valamely ország, egy másikkal a hitelező s adós viszonyába jut.

Amint azonban már fentebb láttuk, itt még mindig lehetnek eltolódások és egyik-másik ország közvetítőként be is ékelődhetik, miért is a kérdésnek szimplista alapon való megoldása lehetetlen. A látszólagos egyszerűség mögött annyi komplikáció rejtőzik, hogy nem is szabad úgy feltüntetni a dolgot, mintha egyszerű volna.

Az a körülmény, hogy gazdaságilag megállanak a központi hatalmak, szimplista alapon arra a meggyőződésre jogosítana, hogy egészen bátran elzárkózhatunk, holott ezt egyrészt azért nem tehetjük, mivel mi a külföld adóssai vagyunk s a németek hitelezői; másrészt ha magunknak elég élelmiszert termelnénk is, de nem termelünk eleget Középeurópának s képtelenek vagyunk felvenni a német ipari termelésnek mindazon cikkeit, amelyek nem találnának piacot, hogyha Középeurópával szemben a többi ország elzárkózik.

Mert nem lehet szem elől téveszteni azt, hogy az ipari országok lakosságuk nagyrésztét azzal tudják otthon tartani, hogy ipari cikkekben munkát visznek ki és ezért élelmiszereket kapnak. Ha nem tudnának iparcikket kivinni, akkor a munkaerőnek ember alakjában kellene kivándorolnia. Az ipari államra nézve a munka kivitele ugyan nem fennállásának feltétele, de hatalmának fentartásához elkerülhetetlenül szükséges. Az elmaradt agrárállamra nézve az élelmiszer kivitele a művelődés feltétele, mert nyersanyagáért kulturcikket kap.

Az egyik oldalon tehát a bevívó, a másik oldalon a kivívó érdeke áll és mégis az államközi forgalomban sok esetben harmadik közvetítőként léphet fel s ezzel elhomályosítja a helyzetet. Ezért olyan nehéz megértetni azt, hogy a nemzetek szempontjából mi volna a

helyes megoldás s ezért képzelik előnyösnek sokan a további elzárkózást, holott az elzárkózással adva van eleve a nagy vámbevétel és a nagy vámbevétel az állam katonai erejének szaporítását vonja maga után.

A vámot a lovagvárok urai találták ki és a középkori fejedelmek hatalmuk gyarapítására maguknak foglalták le. A vámból tartották az országhatárok védőit. A vámokat fordítják elsősorban a katonaság tartására. Ha magasabbak a vámok, vagy ha egyáltalában tilos lesz harmadik országból valamit behozni, akkor még több katona kell, mert sohasem elég a vámtörvény, hanem szükség van végrehajtó közegre is. Az elzárkózás összeütközésekre vezet. Ezért nem szabad elzárkózni.

II. Ha az államok elzárkóznak egymás elől, akkor megszűnik a háború előtt milliárdokra menő külkereskedelem, pedig ebben Németországnak is tekintélyes része volt. Főleg sok munkát magában foglaló iparcikkeket vitt ki s ezzel megakadályozta népének kivándorlását. A háború előtt így alakult külkereskedelme:

Németország 2659 millió értékű élelmiszert és 4606 millió értékű nyersanyagot, 1791 millió értékű iparcikket vitt be. Bevitelének 49%-a ipari nyersanyagra esik. Evvel szemben 4986 millió értékű iparcikket (67.3 %) vitt ki. De kivitt 1675 millió értékű nyersanyagot is (22.7 %) és 733 millió értékű élelmiszert (9.9 %).

Eszerint két milliárddal több élelmiszert, három milliárddal több nyersanyagot vitt be, mint ki. Viszont három milliárddal több iparcikket visz ki mint be. Ilyenképpen már most azt kell néznünk, hogy mennyi munka értéket képvisel Németország nyers beviteli és ipari kiviteli többlete.

Ha a nyersanyagot és élelmiszert egyformán olyannak vesszük, melyben értékének

20%-a munka, akkor Németország idegen országokból egy milliárd értéket visz be. Miután, azonban az iparcikkekben átlag 50% a munkaérték, tehát kivisz másfél milliárd értékű munkát. Ha ezt a kivitelt elosztjuk az összes ipari és forgalmi alkalmazottakra, akkor egyre évi 88 márka kereset esik.

Franciaországra nézve így alakul a helyzet: élelmiszerekből 600 millió értékkel többet visz be, mint ki; nyersanyagokból 2500 millióval többet visz be, mint ki; iparcikkekből 2000 millió értékkel többet visz ki, mint amennyit bevisz. így tehát az országba a külföldről 620 millió munkabér jut be és kimegy 1000 millió, tehát 380 millió marad az országban. Ez fejenként kitesz francia ipari munkásnál 63 frankot. Angolország 219 millió fonttal több élelmiszert visz be, mint ki; 130 millió fonttal több nyersanyagot visz be, mint ki és 200 millió fonttal több ipari cikkei kivitelének értéke, mint ugyanennek bevitele. Az élelmiszerben és nyersanyagban 70 millió font a munkabér, az iparcikkekben 100, tehát 30 millió font munkabér többlet mutatkozik az iparcikkek kivitelénél. Ebből egy angol munkásra évenként 68 korona munkabér esik. Meg kell azonban említenünk, hogy Anglia a világ fuvarosa s így Anglia a fuvarkölttség fejében sok értéket kap a külföldtől, amit legnagyobb részét tőkésít.

De nem ebben van a kérdés lényege, hanem abban, hogy amint látnivaló, mindegyik állam nagymennyiségű élelmiszert importál. Angliának 220 millió font értékű élelmiszert kell bevinnie. Ez bűzára átszámítva, rendes árak mellett 340 millió mm. Németország 143 millió mm. bűzát, Franciaország 37 millió mm. bűzát, illetve ilyen mennyiségű bűzának megfelelő élelmiszert visz be.

Ezek az államok ilyenképen szükségletük tekintélyes részét a külföldről szerzik be.

Ausztria is évenként csak lisztben 300 millió kor. értéket és átlag 650 millió értékű nyersanyaggal többet visz ki tőlünk, mint amennyit mi tőle behozunk s egy milliárd értékű készáruval többet hoz ide be. Elképzelhetetlen tehát az, hogy a háború után az államok egymásra utaltsága megszűnve, egymással gazdasági háborút folytathassanak és ne lépjenek újra közelebbi kereskedelmi összeköttetésbe. De ha hatalmi törekvésekre való tekintettel mégis így fordulna, akkor kétségtelen, hogy a nagy élelmiszerral rendelkező országok kora kezdődik, mert sok nyersanyaguk és élelmiszerük vonzóereje kifejti majd hatását. Ilyen ország elsősorban Oroszország lesz és vele együtt Magyarország és a Balkán, amelyeknek vonzóereje az ipari államokra eddig is nagy volt.

Nem beszéltünk most még arról, hogy abban az esetben, ha a külfölddel az európai ipari államok megszakítanák az összeköttetést, akkor bizonyos iparágak Európában egészen megszűnnének. Ilyen ipar a fonó és szövő ipar. Anglia 3 millió, Németország 1.6 millió, Franciaország 0.9 millió bálna nyersgyapotot vitt be évenként. A fonóiparban Anglia 53 millió, Németország 10 millió, Franciaország 0.7 millió orsót foglalkoztatott. Képzeljük el, hogy ezek az iparok nem dolgozhatnak. Bizonyos, hogy ez nem csak nem jelentené a külfölddel való összeköttetés megszűnését, hanem ellenkezőleg azt, hogy ezek az országok nagyobb mértékben szorulnának ezután a külföldre, mert hiszen készen kellene azt az árut behozni, amit eddig behozott nyersanyaggal maguk készítettek.

Még az a kérdés érdekel közelebbről, hogy a német külkereskedelemnek milyen iránya volt eddig. Az egész német kivitel 75 százaléka eddig európai országokba ment. Az angol kivitelből pedig csak 36 százalék ment az európai országokba. Így tehát

nyilvánvaló, hogy a német és angol kereskedelem nagyon kevésé érintette egymást, különösen, hogyha figyelembe vesszük azt, hogy Németország összes kivitelének csak 2.2 százaléka ment Kanada, Ausztrália, Újzéland és Délafrikába, vagyis az önkormányzattal bíró angol gyarmatokba. Viszont ide irányult az angol kereskedelem 18 százaléka. Evvel szemben az angol kereskedelemnek csak 5 százaléka irányult a monarchia, Oroszország és Svájc felé, ellenben a német kereskedelemnek 25 százaléka. Németország bevitt élelmiszereinek 66 százalékát és bevitt nyersanyagának 43 százalékát Európából kapta. A mi német élelmiszer bevételünk 257 millió, Oroszorszáé 830 millió márka értéket képvisel, Törökorszáé csak 23, Bulgáriáé 12 milliót. Egész Amerikából kevesebbet (812 mill.) vitt be, mint Oroszországból. Németország iparcikk kivitelének 90 százaléka Európában marad s ennek 46 százaléka az Entente országaiban, míg csak 15 százalék marad szövetségeseinek országaiban; a többi a szemleges államokban.

Felteszem, (de nem vallom), hogy a számokban kifejezésre jutó elenyésző érdekeltség dacára a német-angol gazdasági ellentét olyan nagy volt, hogy háborúra kellett vezetnie, de akkor kétségtelen az, hogy az az érdek, mely az államközi gazdasági összeköttetések fentartásának szükségessége és elkerülhetetlensége mellett szól, még sokkal nagyobb és így lehetetlen, hogy a fegyveres háborút gazdasági háború kövesse. Vagyis lehetetlen más megoldás, mint egész Európa gazdasági kibékülése és egysége.

III. A háború alatt tapasztaltak nem bizonyíthatják azt, hogy az államoknak gazdasági elzárkózottsága helyes és fentartható, sőt éppen ellenkezőleg az a körülmény, hogy csak a kormányok szigorú rendelkezéseivel tart-

ható fen, azt bizonyítja, hogy nem természetes és ezért állandó nem lehet.

Ha a világháborúnak okai ugyanis csak-ugyan gazdaságiak voltak, akkor a háborúban a gazdasági érdekeknek kell győzedelmeskedniük s ha ezek győznek, akkor nem zárkozhatunk el más országok elől harci gazdasági szervezetbe, mint ezt Középeurópa hirdetői akarják. Ha Középeurópa meg lesz, akkor nem a gazdasági érdekek, hanem a hatalmi és politikai érdekek győzedelmeskednek. Mert a nemzetek gazdasági elválasztása érdekében annyira nem lehet új szerveket alkotni, hogy még a hatalom leghűségesebb fullajtárjai is azzal fognak híveket és azzal biztatnak mindenkit, hogy gazdaságilag ez a nagy európai egység előkészítője.

A természetes fejlődés és a gazdasági érdek most egy nagy vámegység létrejövetele volna egész Európára nézve. Ha azonban politikai elvek irányítják minden állam gazdasági fejlődését, akkor csak minden állam vagy minden államszövetség elzárkózása következhet. Hatalmi szempontból minden államnak az az érdeke, hogy állami létének gazdasági alapjait is önmaga biztosítsa. Ez csak úgy lehetséges, ha mindenkivel szemben elzárkózik. Ez elzárkózás azonban minden állam gazdaságának árt, sőt lehetetlenné teszi annak oly méretekben való fejlesztését, mint amely szabad fejlődés mellett lehetséges.

A nyersanyagokkal és élelmiszerekkel rendelkező államokkal szemben való elzárkózás következménye, hogy elsősorban az elzárkózó szenved hiányt. Az ipari államokkal szemben való elzárkózás pedig azt eredményezi, hogy az elzárkózó bizonyos iparcikkeket nem tud vásárolni és azt, hogy piacának jelentékeny részét elveszti. Mert soha annyira nem lépett előtérbe annak a körülménynek jelentősége, hogy a fejlett gazdaságú államok egymással folytatják a legnagyobb méretű kereskedelmet, mint épen ma.

Németország Angliába 791 millió értékű iparcikket visz ki. Oroszországba csak 445 millió értékűt. Amerikába 1130 millió értékűt, Afrikába 142 millió értékűt, pedig gyarmatai emitt vannak. Innen van, hogy 1913-ban az Entente országokba Németország ipari kivitelének 46 százaléka irányult, míg mostani szövetségeseinek országaiba csak 15 százalék. Ami mellett ki kell még azt is emelni, hogy az utolsó évtizedben a Németországból Franciaországba irányuló összkivitel 274 millióról 999 millióra emelkedett. Emelkedést tapasztalunk az Osztrák-Magyar monarchia kivitelénél is, melyből tíz év előtt 22.6 százalék ment az Entente országokba, míg 1913-ban már 24.1 százalék. A monarchia kivitelének azonban csak 5.4 százaléka irányul Törökországba és 1.1 százaléka Bulgáriába.

Anglia Németországnak 271 millió font értékű félgyártmányt ad el és hozzávetőleg ugyanannyit vesz is tőle. Készárukban Anglia kivisz Francia-, Orosz-, Olaszországba 397 millió font értékűt, míg Németországba 40'37 millió fontot. Franciaország kereskedelme Németországgal viszont nagyobb, mint saját gyarmataival. Amíg 1912-ben gyarmataiba 887 millió értékűt vitt be és onnan 910 millió értékűt vitt ki, addig Németországból 999 millió értékűt hozott be és oda 821 millió értékűt vitt ki. Viszont niai szövetségeseivel együttvéve 1700 millió értékű kiviteli és 1690 millió értékű behozatali külkereskedelmet bonyolított le. Az élelmiszer és nyersanyag ellátása szempontjából teljesen függetlennek lehet Angliát tekinteni úgy ellenségeitől, mint szövetségeseitől, mert 265 millió font élelmiszer bevitelében csak 19 millió fonttal, a 208 millió nyersanyag bevitelében 8 millió fontnyi értékkel vesznek részt.

Oroszország kereskedelme szövetségesei felé így alakult: kivitele 1912-ben 478 millió rubel, behozatala pedig 214 millió rubel. Egyedül Németországból azonban 532 millió értékűt

vitt be és oda 453 millió értékűt vitt ki. Velünk való kereskedelme jelentéktelen: 32 millió értékű a bevétel és 73 millió értékű a kivitel.

Olaszország 1912-ben körülbelül annyit vitt ki az egyik államcsoportba, mint a másiktól behozott, így mai szövetségeseinek országaiból 1081 millió értékű árut vitt be és oda 543 millió értékűt vitt ki. Németországba és a monarchiába 547 millió értékűt vitt ki és innen 920 milliónyit be.

Ha ezeket az adatokat részletesen végignézzük, akkor azt kell látnunk, hogy a központi hatalmak népeinek az entente hatalmak népei elleni ellenszenvé nem lehetett gazdasági alapú, mert józanul nem lehet feltenni, hogy azokkal szemben érezzünk ellenszenvet, akikkel leginkább érintkezünk. Vagyis az ellenszenv és gazdasági érdek közti összefüggés itt nincsen meg. De ha viszont gazdasági okokban látjuk a háború okát, akkor azt is meg kell látnunk, hogy *sokkal több gazdasági ok szól a béke mellett*, mint a háború mellett s így a háború után nem lehet a gazdasági élet nagymérvű károsítása nélkül gazdasági háború. Ezért tehát minden érv amellet szól, hogy az európai egyesült nemzetek állama létrejöjjön, mert ez a politikai, kulturális, gazdasági s a militaris béke egyetlen biztosítója.

A fenti adatokból kétségtelennek látszik, hogy az ipari államok legjobb vevői a többi ipari államok, de mutatja ezt Svédország, Norvégia, Hollandia s Svájc gazdasági élete is. Miért is bizonyos, hogy az ipar érdeke az iparnak mindenütt a világon való fejlesztése. Az iparnak ezzel az érdekével az ipari munkásság érdeke azonos. Viszont azonban az egyes iparúzó érdeke az iparilag fejletlen országokban annyiban áll fenn, hogy ott monopol helyzetet könnyebben szerezhet és ezzel aztán nyereségét rendkívüli módon emelheti. Amint ugyanis az egyesnek vagy az egyes iparágak urainak sikerül ily irány-

ban megerősítenie helyzetüket, akkor már csak a fejletlen népnek kereskedelmi kihasználására, tehát kizsákmányolására néznek és ebből rendkívül nagy és biztos hasznokat húznak

Bizonyos tehát, hogy az iparos országoknak az a törekvése, hogy agrárországokat szerezzenek, nem a szabadon fejlett és a fejlődés legmagasabb fokán álló ipari államok tulajdonsága vagy ha ezeknél tapasztalható is, úgy ez a törekvés csak más törekvéseket takar. Mert e törekvések nem az illető ország általános ipari érdeke, hanem csak egyes osztályok vagy egyes iparágak érdekének kielégítésére szolgálnak.

Bármiképen fogjuk is fel az ipari fejlődést, bizonyos, hogy az ipar legmagasabb fokú fejlődését nem lehet egyedül az ipari szervezettségben és így sem az állami célokra dolgozó nehéz iparban, sem a kartellírozott iparban találni, hanem a minőségileg a legjobbat, legszebbet és legcélszerűbbet termelő iparban. Ennek az iparnak legjobb vevője pedig nem a gyarmat, nem az agrárország, hanem a kulturált nemzetek.

Ilyenképen tehát kétségtelen, hogy minden állam érdeke az, hogy ne zárják el a külföldi magasabb kultúrát jelentő államoktól, gazdasági s politikai sorompókkal.

5. A győzelem tudata.

Különös, hogy azok, akik el akarnak zárkózni a központi hatalmakat kivéve minden más államban élőkötől, ezt a biztos győzelemmel indokolják. De azt is mondják, hogy a háborúnak gazdasági okai vannak. Azt is mondják, hogy a termelés érdeke az egész világgal való összeköttetés s a tengerek szabadsága.

Ha tehát gazdasági harc folyik ebben a világháborúban, akkor nem azért folyik, hogy elzárkózzunk mai ellenségeinktől, de nem is azért,

mert ezt csak háború útján lehetett elérni. Ha gazdasági harc folyik, akkor ez a gazdasági szabadságért, a tengerek és szárazföld szabadságáért egyaránt folyik. Ha ezért folyik, akkor nagy eltévelyedés vagy elcsüggedés következménye, hogy a legnagyobb diadalok idejében legjobban hangzik a kiáltás, amely végeredményében azt mondja, hogy elégedjünk meg azzal, hogy a magunk termetté nyersanyagot magunk dolgozhatjuk fel, hogy a magunk csinálta cikkeket magunk fogyasztjuk. Ne akarjuk azt is élvezni, ami másutt termett, másutt készült.

Gazdasági háborút látunk a világháborúban és diadalmas békéről álmodunk s mégis úgy teszünk, mintha a győző az ellenfél volna. Mert az sem diktálhatna ránk nézve hátrányosabb feltételeket, mint azt, hogy elzár minden oldalról az egész világ elől. Hiszen termelésünk nagyrészt meg fog akadni, sok szerszámunkat elvesztjük, sok élvezeti cikkről le kell majd mondanunk, sok kulturfelfedezésnek nem lehetünk majd részesei stb.

A győzőnek nem az az érdeke, hogy a legyőzöttek maguktól elzárják, hanem hogy szabadon járhasson köztük, hogy élvezze diadalát. Csak egyetlenegy esetet lehet elképzelni, amikor valaki az elzárkózást helyeselheti s ez az, hogyha a központi hatalmakban látja a termelés, a kultúra, a demokrácia s az emberi boldogság lehetőségeinek olyan tökéletességét, hogy azokra nézve csak kár származhatik abból, hogyha másokkal érintkeznek, mert tökéletességük tiszta ruhája csak szennyeződhetik.

Ha így gondolkozik valaki, akkor következetes, de feltevései tévesek. Ha azonban nem így, akkor semmilyen tekintetben sem helyeselheti a világ kilenctizedrészétől való elzárkózásunkat. Legnagyobb ellenségünk gondolhatott volna csak ki ilyen tervet s ha sikerülne megvalósítani, akkor elpusztulnánk, mint ahogyan

minden kínai fal csak pusztulást hozott azoknak, akiknek azon belül kellett élnie.

Az Anglia felett még nem győzedelmeskedett Napoleon, hanem csak a vele harcoló és megsemmisítésére törekvő Napoleon gondolta ki a szárazföldi zárlatot és hogy Anglia tizenkilenc éven át nem tette le a fegyvert, annak oka épen'az, hogy meglátta, hogy ez a zárlat a gazdasági életnek hatalmi szabályozásához fög vezetni, amely lehetetlenné fogja tenni a fejlődést. Anglia már akkor is nagyobb volt, mint a központi hatalmak összes szövetségeseikkel együtt s mégsem maradhatott a falakon kívül.

Ma központi hatalmi zárlatot akarnak csinálni maguk a központi hatalmak. Mintha mindegyik azon gondolkoznék, hogy melyek azok az eszközök, amelyek leghamarabb vezetnek a pusztulásba. Mintha mindegyik ellenséges Napóleon volna. Nem tudják, hogy a száz év előtti zárlatot minduntalan megtörte valamelyik állam? Minduntalan hozott és vitt valami olyat, ami csak az angolnak volt, ami csak neki kellett.

6. A végleges béke.

A társadalom tulajdonon épül. A tulajdon pedig Proudhon szerint rablás. Tudjuk viszont, hogy a tulajdonjog volt a mintája minden társadalmi intézménynek, amelyet a jog szabályozott. Az állam csirái az erőszakos hódításban lelhetők fel. A kezdetleges állam szerveinek egymáshoz való viszonya az erők arányától függött. Az erő és az igazság a kezdetleges korok képzeletében ikertestvérek.

A rabszolga és a földtulajdon erőszakból született. De erőszak szülte a jobbagyságot és a hűbériséget is. Az erőszak aztán joggá szokik és megerősödik a régiségben. Azok a

fokozati különbségek, amelyek a régi és mai jog s állami rend között vannak, a termelés rendszerének lényeges változásán alapulnak. Ma nem lehet már rabszolgaság, mert a termelésbe nem lehet beilleszteni. De azt, hogy régen ki lett rabszolgává, az erő döntötte el.

Ma is lehetséges és a múltban is lehetséges volt, hogy a műveletlenebb, de harciasabb legyőzi a műveltebbet. Mert ne felejtjük el soha, hogy a különböző korokban jelentkező kulturkülönbségek (a technikai kultúrától eltekintve), nem minőségiek, hanem csak mennyiségiek, melyeket nem szabad ma, a háború alatt sem átértékelni, nehogy az események megítélése tekintetében hibát kövessünk el.

A társadalom mindenkori termelési rendszere megelőzi a társadalom jogi szabályozását, amelyet emez nem követ nyomon. Ma is, mint a múltban, a termelésben nagy jelentőségű ember jogilag az egy századdal előbb élt ember életét éli. A jogot az állam tartja fenn ezért az államok egymásközi viszonyát is a régmúlt elvei szabályozzák.

Bent az állam keretén belül a régi jogot a feudalizmus képviseli, ez biztosítja a tőkést, hogy a munkásosztálynak nem kell kifizetnie munkatermelvényének egész értékét, hanem csak egy részét. Az államban minden a feudális urak jogán élők uralkodnak és ezek intézik az államok egymásközi viszonyát. Ez újabb oka annak, hogy ez az intézés régi elvek szerint történik.

Az államban élő osztályoknak vannak külön érdekei, céljai és törekvései, de ezeket nem érhetik el csak azok, akik az állami hatalmat kezükben tartják. Az alsó osztályok azonban mind nagyobb koncessziókat követelnek.

Miután az államok háborúja esetén a békekötés érinti az alsó osztályokat is, tehát a háborúban való részvételük köteleességét erre

építik a törvények. A háborúban egymással szemben állók nemzet-, osztály-, államhoz tartozás szerint azonosak és különbözők. De a háborút csak az államhatalmat kezükben tartók intézik és a békét is ezek fogják megkötni. Mégis, hogyha a béke az államalkotó erők egyikét figyelmen kívül hagyja, hogyha valamelyik társadalmi osztályra nézve hátrányosabb, mint volt a háború előtti állapot, akkor kérdés, hogy a háború nem támad-e fel belső elégedetlenség alakjában?

Minden érzelem és érdek szerint összetartott réteg ugyanis azt akarja, hogy törekvései valóra váljanak. Ezért nem szabad nekünk arra az álláspontra helyezkednünk, hogy ha győzünk, akkor az ország egy főállam vezetése alá adja magát Mert ha igaz, hogy a háborúnak vannak gazdasági okai is, akkor ezeket az okokat hárítsuk el és ne szaporítsuk. Ha minden nemzet részére jogokat követelünk, akkor ne adjuk oda a mienket.

Középeurópánál helyesebb átmenet az örök békéhez a nemzetek függetlensége, a vámhatárok lerontása, mert ha többet lehet termelni szabadság mellett, akkor még nagyobb szabadság mellett még többet lehet termelni. Az európai egyesülés gazdasági és nemzeti szempontból biztosítja az annyiszor áhított egyensúlyt is. Pedig a biztos egyensúlyt el se lehet képzelni, hogyha a szövetségek kötése annyira ellenőrizhetetlen, mint ma, amikor minden államnak folyton félnie kell, hogy saját szövetségese majd mással fog megint szövetkezni s esetleg ellene támadni.

Mindaddig, amíg ez a kölcsönös bizalmatlanság ilyen indokolt, a háborút is bajos kiküszöbölni. Csakhogy az európai egyesült nemzetek állama nem zárja ki természetesen egymás földrészen lévő állammal a háborút ennek az új európai államnak részéről. Mégis fel-

tehető, hogy ez a lehetőség kevésbé fenyeget ha Európa így alakul – mint ma. Feltehető, hogyha ebben az államban elismerik minden nemzet jogát, akkor el fogják ismerni Európán túl is.

Minden nemzet joga olyan fantasztikusan hangzik ugyan, hogy alig merjük kiejteni s mégis e felé törekszik az emberiség. Mert nézünk csak meg jól Európa térképét és hasonlítsuk csak össze a múlt idők térképeivel. Lehetetlen észre nem venni, hogy mennyit haladt az európai emberiség államalakulása az igazságosság útján. Közeledünk a fejlődésnek olyan fázisához, melyben nem önkény tartja össze az államokat.

Nem a kicsinyek jogának eltiprását jelenti a kultúra, hanem érvényesülését. Milyen tévedés volna szekerünket azért kötni egy erősebbhez, hogy egy még erősebb le ne igázzon, mikor sokkal helyesebb a történelem tanulságát követve, mindenkivel szövetkezve, önállóságunkat biztosítani.

Az államok keletkezésére ható tényezők: a hatalom, a földrajzi kényszerűségek, a fejedelmek, az államok, a népek egymásközi helyzete, a termelés rendszere mellett a pénzgazdálkodás jelentősége, a katonai erő, az érdek, a nép, a kultúra s a vallás, a népek célja, a nyelv.

Ezek a tényezők nem minden korban hatnak egyformán. Sokan azt hiszik, hogy a nyelv ma kisebb jelentőségű, mint a gazdasági érdek. De ezek elfelejtik, hogy a nyelv legelsőrendű gazdasági érték. Ezért nem szűnt meg hatni ma sem. Ha pedig nem szűnt meg, akkor a jövő állama Középeurópa nem lehet. Érdekeink nem vonzanak oda s önállóságunkat mégis fel kellene áldoznunk, pedig minden egyesnek s minden csoportnak első célja az önállóság.

Az olyan állam, amelynek folyton készülnie kell a háborúra, befelé csak az alattvalók jogainak elnyomásán épülhet. Emellett pedig

érdekeink kellően nem is védhetők meg Közép-európában. Ezért tehát, ha már a világháború nem változtatja meg Európa összes államainak egymáshoz való viszonyát, akkor keressük meg a módját annak, hogy miképen teremtsük meg Európa déli közepének szövetségét, ahol, ha az állandó, béke biztosítékait nem is, de úgy a magunk, mint a velünk szövetkező nemzetek érdekeinek kielégítése előre látható és ahol önálló marad minden nemzet, mert egyenlő erejű a vele szövetkezővel.

Ha kifelé békét akarunk, akkor béküljünk ki ellenségeinkkel!

Ha belső békét akarunk, akkor az országban élő nemzetiségek és osztályok érdekét kell kielégíteni, mert addig, amíg bármilyen igazságtalanság él befelé, addig kifelé is igazságtalanságok irányítják az államok politikáját.

Ha az államnak célja polgárainak boldogsága lesz, akkor tudatosan fog békés politikát csinálni. Ha az állam alapelve az igazság lesz, akkor az erőszakra nem lesz sem bent, sem kint szüksége. Ha az állami erkölccsel épen olyan kevésbé fér össze az, hogy valakinek halálát okozza, mint a magánosokéval, akkor megszűnik az államok közti fegyveres összeütközés. De addig, amíg ez meg lehet, legalább egyensúlyban kell a nemzeteknek lennie.

Az egyensúly a jognak a célja. Tehát keresni kell azt, hogy miképen lehet a nemzetek s államok közti egyensúlyt biztosítani, ha azt akarjuk, hogy jog uralkodjék az egyes államok közt és ezek keretén belül.

Végszó.

Nehézkes stílusomat aki egyszer végigkínlódta, meg nem érti talán, hogy mit mondtam, mert a háború borzalmi között nem szabad az érzelmeknek szerepet adni a komoly kérdések megoldása körül. De akinek szívében, e gondolatoknak nyomán a szenvedő emberiség iránti rokonszenv fakad, az kell, hogy megérezze azt, mikép a mai nagy szenvedés minden embernek kötelességévé teszi azt, hogy felkutassa a nemzetek és államok egymásközti viszonyának rendkívüli hibáit.

Mindnyájunknak szeretteit ölik és mindnyájunk testvérei ölnek.

Mert az emberiséget egy nagy félreértés tette rabjává. Mert az emberiség lelki kultúrája és technikai találmányai aránytalanul terjedtek el. Hatalmas gépeket készített és készített a vad ember. Sokat akart eladni a csak pénzre leső.

Amíg milliárdnyi árukban a munkás érző szívének sóhaja repült a távoli ország vevője felé, addig a gögös kereső emennek verejtékéből is gazdagságot s hatalmat szerzett.

Amíg a hajó s mozdony füstje a béke fészaként lengett a közeledő országhatárok felé, addig a síneket a hatalom rakta a vonatnak, hogy arra menjen, amerre majd véres fegyvereket vihet.

Amíg a tudósok szobáiból szabad gondolatok repültek át a végtelen tereken, addig a tudományt lefogta a hatalom. Amíg az élet gondtalan kacajjal sarjadt ki az anyaföldből, a

halál kormányzói azt számították, hogy mikép ölje meg az erősebb élet a gyengét.

Amíg az embertestvérek szeretettel ölelték egymást keblökre, addig a hatalom gazdagságra lesett az idegen hazában.

S most benne vagyunk. Benne, amiben nem akartunk lenni, a háborúban. Kijönni, kivézni belőle ki fog?

Vakon mentünk a járszalagon, most meg kell keresnünk az utat az emberi élet felé.

Keressétek s keressük!

Ha én nem találtam is meg, de mentem az egyik utón s aki úgy látja, hogy ez az út rossz, az az én utamon menni nem fog.

Kerekedjünk fel és ne nézzük sötét, vak szemmel a semmit, amit félő lelkünk magának kirajzol, mikor születő gondolatait elhessegeti.

Nem arról kell gondolkozni, hogy ennek a világégésnek mikép vessük véget, hanem arról, hogy miképen akadályozzuk meg, hogy a világ újra kigyúlhasson.

Erről szabad gondolkozni mindig. Erről szabad gondolkozni itthon és a lövészárookban. Mint ahogyan a jövőre gondolni a betegségben, mint ahogyan az életre gondolni a haldoklásban emberi, úgy emberi békére gondolni a háborúban és a békében egyaránt.

Aki mindig a békére gondol, az megértett engem. Aki a békét mindennek fölé helyezi, az megérezte az én érzésemet.

Mert a béke nem is annyira az értelem, mint az érzés dolga. A békét szeretni annyi, mint minden embert szeretni.

De béke csak úgy lehet, ha a szív irányítja az észet, melynek meg kell keresnie az utat oda, ahol minden ember szereti embertársait; ahol minden nemzet szereti nemzettársait.

A háború vagy felszabadításra vagy leágazásra irányul. Csak ha minden elnyomás kivész, lehet majd *örökbéke*.

Tartalomjegyzék.

I. fejezet. A népek útja.	
1. Sokféle eszmény	1
2. Földrajzi kényszerűségek.	
I. A hegyek hatása	3
II. A tenger.....	5
III. A vízválasztók	5
IV. Középeurópa	7
V. Németország	9
3. Az állami hatalom.	
I. Az állami hatalom Rómában	10
II. A középkor.....	12
III. Poroszország	15
IV. Ausztria	20
4. A nemzetközi helyzet	21
5. A termelés.	
I. A pénz	25
II. A nagyüzem.....	28
III. Az ember s a háború	30
6. A nép	32
7. A kultúra és a vallás.	
I. A boldogság	37
II. A hivatalos kultúra	41
III. Az állam ereje	42
8. A nyelv.	
I. A nyelv-szerszám	43
II. A nemzeti eszme	46
III. Nemzeti sajátosságok.....	50
9. A népek célja.....	53
I. A háború s a gazdasági érdek.....	53
II. Az imperializmus.....	55
III. A háború és a Marxizmus.....	56

10. Az emberi méltóság	57
II. fejezet. Tévedések.	
1. A pénz	61
2. A szervezettség	64
3. Jóléti és hatalmi állam.	
I: A hatalmi állam.....	69
II. A jóléti állam.....	73
III. A mai államok.....	76
4. Gazdasági tévedések.	
I. Adós és hitelező ország.....	79
II. A kereskedelmi gazdasági ösz-	
szekötetés.....	82
III. Az erősebb és gyengébb.....	86
IV. A hódítás és állami elzárkózás.....	87
5. A nemzeti jelleg.	
I. Az újabb nyelvfejlődés.....	90
II. A nyelv és a gazdaság ereje.....	93
6. A háború oka.....	95
III. fejezet. Mi lesz velünk?	
1. A háború célja.	
I. A zavar oka	99
II. Az államok léte független a há-	
ború kimenetelétől.....	101
2. A kicsiny és nagy államok.	
I. A nép önmagával szemben való	
kötelessége	103
II. A termelés és az államok.....	107
III. A nemzetköziség.....	109
IV. A gazdasági boldogulás és az	
államok nagysága.....	111
3. A panizmus.	
I. A pánszlávizmus.....	111
II. A pangermanizmus.....	114
4. A Duna imperializmusa.....	116
5. A társadalom fejlődésének iránya.	
I. A fejlődés tényezőinek külön-	
böző ereje.....	120

II. A gazdasági autarchia.....	123
III. A háború utáni állami gazdaság.....	124
IV. A béke útja.....	127
IV. fejezet. Viszonyunk a külföldhöz.	
1. Érzelmek	131
2. Viszonyunk Ausztriához	133
3. Viszonyunk Németországhoz.	
I. Gazdasági viszonyunk Németországhoz	137
II. Középeurópa megalakulásának hatása	140
V. fejezet. Az európai egyesült nemzetek állama.	
1. Az új háború veszélye	143
2. Az összes népek egyesülése.	
I. Középeurópa és a nemzetek.....	147
II. Nemzet s államszuverenitás.....	149
3. Azonos érdekek	151
4. Európa gazdasági egysége.	
I. Az államközi kereskedelem.....	154
II. Munka s nyersanyag kereskedelem.....	158
III. Az európai államok gazdasági viszonya	161
5. A győzelem tudata.....	165
6. A végleges béke	167
Végszó.....	172